

واریق

مجله ماهانه فرهنگی فارسی و ترکی
آبلیق تورکجه و فارسجا فرهنگی نشریه

سنگیزینجی ایل صایی ۱۰، ۹ (آردیجیل صایی ۹۱، ۹۲)
سال هشتم شماره ۱۰، ۹ (شماره مسلسل ۹۱، ۹۲)

آذر، دی ۱۳۶۵

(شماره امتیاز ۷۵۳۸)

این مجله بهیچ حزب و گروهی بستگی ندارد

VARLIQ

Monthly
PERSIAN AND TURKISH JOURNAL
8th Year No. 9, 10 (Serial No. 91, 92)

Dec, Jan, 1987

Address: Velli-ASR Ave. Bidi Str. No. 17
Tehran, Iran

قیمت ۲۰۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

(فهرست)

- ۳ ۱- امام قلاووزو (یازی قایدالاری): دوکتور حمیده نعلتی
- ۶۴ ۲- تپیج البلاغه اوخویاق: اسماعیل هادی
- ۶۶ ۳- شعر: ج. م. ساوالان.
- ۶۷ ۴- اسلام دؤورو تورک ادبیاتی: دوکتور جوات میث
- ۷۷ ۵- خسرووشیرین موضوعو تورک ادبیاتی: دوکتور غلامحسین بیگدلی، پرفسور
- ۹۰ ۶- میرزا محمود غنی زاده سلماسی: سید سیداری تیا
- ۹۹ ۷- آتالار سؤزو: منظوری خامنه ای

وارلیق

آهلق نوز کجه و فارسجا فرهنگى نشره
مجله ماهانه فرهنگى فارسى و تورکى

سکیزینجى ایل - آذر ، دى - ۱۳۶۵ - شمسی

يازى قايدالارى

— املا قیلاؤوزؤ —

دؤقتور حميدنطقى

تهران ، ياي ۱۳۶۵

ایچینده کیلر

صحیفه

۶	(۵) گیریش
۸	(۱) دتلیمیمزده سسلر و اشازتلر
۱۳	(۲) الیفبا
۱۴	۲۵ - یازی حقیندا بیرنچه سؤز
۱۵	لاتین الیفبا - سیریلیک الیفبا - عرب الیفباسی
۱۸	۲۵/۵۱ - بیزیم الیفبا (مقایسه جدولی)
۲۱	۲۱ - مصۆتلر
۲۴	۲۱/۱۵ - مصۆتلره تۆپلو بیر باخیش
	<u>سسلره عاید جدول لر</u>
۲۵	۱ - پرؤفه سؤرتحسین بانغؤؤغلو - نون جدولی
۲۵	۲ - " " " " دمیرچی زاده - نین جدولی
۲۶	۳ - فرانسوا دؤنی - نین " مکعبی "
۲۷	۴ - بیزیم تکلیف ائتدیگیمیز " شما "
۲۸	۲۱/۱۱ - مصۆتلرین هارمونسی
۲۸	الیف - بؤیوک آهنگ قانونو
۲۸	ب - کیچیک آهنگ قانونو .
۲۸	ج - آهنگ قانونو
۳۰	۲۲ - صامیت لر
۳۹	(۳) املا پره نسیپ لری
۴۲	(۴) عمومی قایدالار
۴۶	(۵) بیتیشیک (یان - یانا) یازیلان سؤزلر
۵۱	(۶) آیری یازیلان سؤزلر
۵۳	(۷) قیصا چیزگی (-) ایله یازیلان سؤزلر
۵۸	(۸) آلینما سؤزلر
۶۱	(۹) قیصالتمالار، و ساییره

ھرکە دررە ، بی قلاووزی رود ھر دو روزە راه صدساله شود

(مولوی)

مثنوی، اوچونجو دفتر

"قیلاووز، قولاغوز : اسم . ۱ - بیۆل گۆستەرن، دلیل ، رهبر، رهنما ..."
(شمس الدین سامی، " قاموس ترکی " ج ۲ ص ۱۱۰۷)
"قلاووز : (تورکجه) رهنما ."

(اف . ستعیّن قاس "فارسجا - اینگیلیزجه لغت"؛ ص ۹۸۳)
" قلابز / قیلاووز : رهنما ... " (بیر - ایکی سطیر آشاغیدا بۇ آتالار سۆزو
درج اولموشدور : " قالین قاز قیلاووز سوز بولماس " (قاز سۆروسو قیلاووز -
سوز اولماز) . (کاشغرلی محمود ، " دیوان لغات الترک " ج ۱ ص ۴۸۷)

گېرىش

(۵)

بۇ كىچىك جموعه اۇزون ايللر و ماتيسز انسانلارين امك و اختاريشلارينين خرمه نيندن، آددا - بۇددا دريلميش - تۇپلانميش بىر اوۋۇج باشاقدان (۱) عبارتدېر. دىلېمىزىن عرب حرفلىرى يىلە يازىلما سىنىن مېن ايللىك تجرۇبەسى بـسـۇرادا گۇردۇگونوز بىر نئجه قايدا ايلەنتىجەلنمىشىدېر، دئىه بىلېرىك. اۇيغور يازى - سىندان عرب حرفلىرىنە تىترەين آددىملارلا گئجىدىك. دىلېمىزدهكى سىسلر هله بۇل مصوتلر ذاتا اۇيغور اليغباسىنىن دار قالىيلارينا گۆلجە سئخىشىردى. دىلېمىزىن اوستون حيات قدرتى، اۇنون بۇ منگەنەلردن دىرى جىخماسى معجۇزەسى - نىن بىرىچىك ايضاحىدېر. كىم بىلېر، بلكە ايلك جاغلاردا ن (دىلېمىزىن دىنا - مېزىنە ياراشان) داها جۇخ يازىلى اشرلرين قالما ماسىنىن دا باشلىجا عامىلى - حيات شرطلىرى يانيندا - "الفابىة تىك طالئىسىزلىك" اولموشدور.

اۇيغور اليغباسىنىن قئمىرليغىنا قارشى گىنە خاطرى مابىلېر اشرلر يارادا دھالار "گۆك تۆرك" اليغباسى دوام اندىب تىكامل ائتسە ايدى، آله بىلېر داها نەلر و نەلر ياراتمىش اولاجا قدىلار.

عرب اليغباسىدا ايلك صورتى يىلە، هله مصوتلر باخىمىندان، دىلېمىزىن طلباتىنا جواب وئرمكدن اۇزاقدى.

بىرنئجه عصر دىللە - يازىنىن انطىباقى اوچون (شرطلرين ماسا عىدەسى نىسبتىندە) امك صرف ائدىلدى. "ديوان لغات التّرك" - ده ان گۆزل و ماغلام افادەسىنى تاپان دىل شعوروموز بعضا آغير، بعضا ده يئىتىن آددىملارلا انكىشافىنا دوام ائتدى. تارىخى - اجتماعى دكىشمەلرين چكىش - بركىشىندە بعضا بۇتۇۋلۇگو ايلە دىل و اۇنونلا برابر يازى مسئلەلرى اۇنودولدى ايسەدە، هله چاپ تئقنىكى اوخويوب - يازماغى داها گئنىش صنفلرينا مكانلارى داخىلىنە گتىردىكى گوندن صۇنرا يازىب - اوخوما واسىطەسى اولان اليغبا نىن آسانلاشما سىنى دۇشونمك آرتىق قاچىنلىماز اولدو. بۇندان ۵ عصر اول ياشايان و "بسىط تۆركى" جريانىنىن تمشىلجىسى "وصالى" نىن بۇلۇندا گئندلر بۇ امداد جاغىرشلارينا جواب وئرمك ايستەمىشلر. بۇنلارى (تۆرك كلمەسىنى "توك" يىترىنە "تۆرك" يازدىقلارى اوچون) استهزا مقامىندا "اولى تۆرك" ائدلاندىرىلان بۇيوك "اصلاحتچىلار" تعقيب ائتىدى. يازى نىن چىنلىكى قارشى سىندا هر كس اوزونە گۆرە بىر بۇل تۇتدو. چىنلىكىدن قاچانلار تۆركجە سۇزلىرىنى حتى يۇنانجا، و ارمنىجە اليغبالاردا يازماغى بىر

۱ - بىچىن زامانى يىترە توكۇلن سۇنبول قىرىنتىلارى، سۇنبول :

" آذربايجان دىلېنىن ايضاحلى لغتى" ج ۱ ص ۲۱۹

جۆر حلّ چارهسى دئيه منىمىسەدىلەر. بىرپارا شىخىتلەر دە اليفبانى دگىشمەگى دۆشۈندۈلەر. نىجەكى مىمىزىن اۆجونجو اۆن ايلىندە اليفبانىن لاتىن لشمەسى بىرچۇخ تۆرك اۆلوسلارنىجا تحقّق ائتدىرىلدى. بۇرادا "اصلاحاتچىلار" - دان سۇز ائتمەگىن صىراسىگىلمىشە دە بۇ حكايەنى بىرآز تفصىلاتلا ايرەلىدەنقل ائتمەك گىرک دىر. بۇنلار عرب اليفباسىنىن كىچىك دگىشىكلەك لىرلە ال وئرىشلى بىر- واسىطەكىمى انكىشا فىنا جالىشىردىلار. اۆزون سۇزون قىشاسى، بۇرادا كۆرمەككە اۆلدوغونوز يازى و اۇنا عايدقايدالار بۆتون بۇدىل ويازى اۆستۈندە جالىشان - لارىن، دئتمەك اۆلاركى، سەئىلرىنىن محسۇلودور. بۇرادا وظىفە اىجابى شكران دۇيغۇ- لارىمىزى آد جكەرەك بيان ائلمەك امكانى بۇخدور.

گىچىمىشە دىلىمىز اۆزەرىندە جالىشىش بۇيوك داھىلرىن عزيز خايطىرەسى قارشىسىندا مئتتارلىقلا اگىلمەك لازىم دىر.

صىئالاماق اىستەدىكىمىز قايدالار، چۇخلوقلا، ايلەك "تۆركۆلوقلار" - دان گۆنۈمۈزە قەدەر، دۇنيانىن دۇرد بۇجاغىندا تۆركجە اۆچۈن اىك صرف ائىش- دن بىلگەلرىن ائىرى دىر.

بۇناگۆرە "املا"، "اۆرتۇقراف"، "اۆرفۇقراف"، "يازىم" و باشقا آدلار لا تانىدىغىنىز كىتابلارنى بىرچۇخ سۆزلىرى حىتى گىچىدىلرى نىن عىئىنا بۇصىفەلەر كۆچۈرۈلمەسى طىبىغى دىر.

لاكىن، بۇ "آش" - دا هر ائلىن دۇزو وارسا دا، اۆ، اۆز ائلىمىزىن دا ئقە، احتىياج و شرطلىرىنە گۆرە تىرتىب لنىمىشىدەر.

بىلەجە، بۇرادا كى اصول و اساسلار اۆلو عالمىلەر و دىلچىلردن دىر، اۆنلارنى يانىندا، شرطلىرىمىزە اۆيسون دئيه، اۆتانا - اۆتانا سۇنولموش بىر - ايكى تىكلىف بىزدن دىر. بۇخوصلاردا دا ائلمە اۆنلارنى دۆشۈنەلرىندىن الهام آلدىق و اۆنلار سۆيكەنەرك اۆنلارى يانىئىلاماغا جىسارت ائتدىك.

بىز املا مئسئلەسىندە بۇگۆن دۇردوغوموز نىقەئىيە آغىر آددىملارلا گىلدىك. قايدالارنى فايدالى و لماسى اۆچۈن، اۆخوجولارنى ياردىمىنا هرزاماندىن آرتىق احتىياج حىس ائدىرىك

يازى قايدالارىمىزى عزيز اۆخوجولار تىقدىم ائدرىك، مىمىنى تىشكۆلرىمى بۇ ايشى، لىطلىرى ساىەسىندە مەكون قىئانلاردا عرض ائتمەگى بىر وچدان بۇرچ - ماىما قداىم، بىخوص "وارلىق" نىن صاحىبى و ادارەچىسى حىرمىتى دۇقتورھىئىت - نىن تشوىقلىرى و ياردىملارنى دىلەگىتىرىم گىرک دىر. ھابىئە دقت و دۇق ايلە بۇ يازىلارنى "تاىپ" ائىدن، اعتنا ايلە حىرفلىرى اشارتلىەن، يازى اۆرنىكلىرى و جدول لرىن واضىح صورتدە ازانەسىنى باجاران و بۇ جالىشمالارى، سۇنمىز سۆكى و علاقە ايلە باشا چا تىدىران حىرمىتى آقا كرىم مشروطەچى يە مئتتار اۆلدوغومو افادە ائتمەككە بختىارام.

دۇقتور حىمىدنىطقى

(۱) دیلیمیزده سسلر و اشارتلر

۱۵) دیلیمیزده ۳۴ اساس فونئم یا داس واردير، بونلاری گؤستمک اؤچون، عرب یازیسینا اساسلانی الیفامیزدا سسلریمیزین یاریشی قدهر، یعنی ۱۶-آنا علامت واردير:

ا ب ج د ر س ص ط ع ف ک ل م ن و ه ی

بۇنلار گئیش اولجوده، مختلف دیللمده ایشله نیلن عرب حرفلری نین اساس بۇنوره، (تمل) علامتلری دیر. بو سیستئمده حرفلرین صایی سسلرین مایشندان آز اولدوغو اؤچون اوللر بپرحرف بیرنچه سسی تمثیل ائدیردی. مثلاً "ح" اشارتی هم "ح" - "نی، هم "ج" نی همده "خ" نی یازماق اؤچون ایشله نیردی.

ایلک دفعه نقطه لوله هر سسه معین بیر اشارت تخصیص ائتمک، عربدهده (سیوطی - نین "الاتقان" دا یازدیغی اؤزه ره) عبدالملک بن مروان - نین امریله ابوالاسود دولی نین الیایله باشلانمیشدیر. اوخوماغین آسان اولماسی اؤچون نقطه لرین یانیندا باشقا "دیاقری تیک" اشارتلر ده دؤزه لدی. نجه کی، ایندی عرب الیفاسیندا نقطه لردن باشقا چوخ صایدا یاردیمچی اشارتلر واردير:

مثلاً: فتحه: ڤ، کسره: ٓ، ضمه: ُ، سکون: ۙ، ه: ۝، مد: ۞، تشدید: ۜ، همزه: ۟ و تنوین لر: (۝) کیمی.

۱۱) عرب حرفلری باشقا دیللمین ده یازیدا افاده وسیله سی اولونجا، یا واش-یا واش او دیللمین مختلف سسلرینی گؤستمک اؤچون، حؤر-ه- حؤر اشارتلر عرب حرفلرینین اساس علامتلرینه آرتیریلدی. مثلاً: فارسجادا، "ر" نین اؤزه رینه اؤچ نقطه قویدولار و "ژ" نی دؤزه لتدیلر. هابئله "ح" -یه اؤچ نقطه قویدولار، "ب" -یه ده ایکی نقطه علاوه ائتدیلر و "ک" -یه ده بیر" سوکش "آرتیردیلار: "ج"، "پ"، "ک" - نی دؤزه لتدیلر. بیر فیکیر الده ائتمک اؤچون، عرب حرفلری نین اساس شکل لرینه مختلف الیفالاردا، آرتیریلیمیش دیاقری نیکلره اجمالاً گؤز آتیریق:

۱۱/۵۱) " ا "

بو حرفه ۞ علامتی آرتیریلیر: آ

کیچیلده رک ا - علامتی حالینا کلیر: ۟

۱۱/۵۲) " ب " شکلینه:

پشتو الیفاسیندا " ب " - نین آلتیندا بیر " ه " : ۞

اوردو الیفاسیندا اؤستونه کیچیک " ط " قویدولور: ۞

سیندی ده : ۞

عربجه ده : ۞

فارسجادا : ۞

(۱۱/۰۳) " ح " شڪلىنە :

پشتو اليفباسيندا اۆستونە اۆچ نطقە قۆيولور : خ
گينە عثينى اليفبادا اۆستونە ، دىكا اؤلراق ، ايكى نطقە قۆيولور : خ

سپندى دە : چ چ عربجەدە : ج فارسجادا : چ
(۱۱/۰۴) د شڪلىنە :

پشتو اليفباسيندا آلتينا " ە " قۆيولور : د
اوردو اليفباسيندا اۆستونە كىچىك " ط " قۆيولور : د

سپندى دە : د د د د د
لاهندا *Lahnda* (پنجاب) اليفباسيندا : د
عربجەدە : د

(۱۱/۰۵) " ر " شڪلىنە :

پشتو اليفباسيندا آلتينا " ە " قۆيولور : ر
اوردو اليفباسيندا اۆستونە كىچىك " ط " قۆيولور : ر
سپندى دە : ر كۆرد اليفباسيندا : ر عربجەدە : ز فارسجادا : ز
(۱۱/۰۶) " س " شڪلىنە :

پشتو اليفباسيندا آلتينا و اۆستونە بىرئطقە قۆيولور : س
Fula (سودان) ماسينا *Macina* لهجەسى اليفباسيندا : س

عربجەدە : ش
(۱۱/۰۷) " ص " شڪلىنە :

ھىندىستان مالاىر ساحىلى مالاىلام اليفباسيندا : ض
عربجەدە اۆزە ريتە بىرئطقە قۆيولور : ض
(۱۱/۰۸) " ط " شڪلىنە :

عربجەدە : ظ بعضى دھلوردە كىچىلدى وبىرعلامت حالىنى آلتدى : ط
(۱۱/۰۹) " ع " شڪلىنە :

Pegon - Javanese اليفباسيندا : غ غ عربجەدە : غ
(۱۱/۱۰) " و " شڪلىنە :

كۆرد اليفباسيندا : ف

Fula (سودان) ماسينا *Macina* لهجەسى اليفباسيندا : و پ
عربجەدە : ف و " قارنى " بىرآز درىنلشديربىلەرك اۆزە رينە ايكى نطقە قۆيولور : ق
(۱۱/۱۱) " ك " شڪلىنە :

پشتو اليفباسيندا جىزىغىنىن آلتينا " ە " قۆيولموشدور : ك
سپندى دە : ك ، گ گ گ

شجان اليفباسيندا : ك ك ك
Pegon - Javanese اليفباسيندا : ك ك كۆردجەدە : ك ك ك

يۇغارى مالاى اليفباسيندا : ك فارسجادا : ك

(س)، بېلىدىكىمىز "مَد" اشارتىنەنەزەبىر. "مَد" وظيفەسىنى "ا" نىن اۆستونە كلىدىكىندە ايفا ائدىر: (T). بېزىدە ايكىنجىبىر وظيفەسى دە واردىر: اُونـو كىچىلدەرك "ى"، "و"، "ه" حرفلىرى نىن اوستونە قۇياندا بو حرفلەر مشخس و اختصاصى اۇلاراق آنجاق "Y"، "V"، "H" سىلرىنى وئرلر. "ق" نىن دا اۆستونە قۇيولور، بۇنون ايضاحى داها اىرەلپدە گلەچكىدەر. صۇن اشارت (۱)، يعنى كىچىك "ا" - يە گلېنجه بودا "ي" - نىن آنجاق "ح" اۇخونماسى گرەكدىكىنى گۆستەرىر: "

۱۳) بىر نقتەبە دە تىماس ائتمەمىز گرەكدىر:

بېزىدە مەصۇتلرین دۇاقرى تىكلرى، عربچەنىن "حرکات" يعنى "فتحه"، "كسره"، "ضمه" اشارتلىرىنە نەزەر. بېلىدىكىمىزكىمى عربلر بو اشارتلىرى آنجاق اۇخوجونو دۆز اۇخوماغا ياردىم ائتمك اىستەدىكلرى زامان اۇنلارې حرفلرین اۆست و ائتلارینا آرتىرىلار. آشاغىداكى ايكى نمونەدە دە گۆستىرىلدىكىكىمى (شكىل ۱۳)، "حرەكه" دىيىلن اشارتلر عىنى مىخلىقدا ايشلنمىرلر. مطلب، يادا مطلبى اۇخويانلارین خصوصىتلرینە گۆرە اۇنلار ا يۇل گۆسترمك اۆچون، يادا سەو و اشتىباها محل بۇرا - خەلق اۆچون "حرەكلر" دن آز يا چۆخ نىبىتدە كۆبك آلىنر:

شكىل: ۱۳

۱- فَيْلٌ: الْعُلَمَاءُ فِي الْأَرْضِ كَالنُّجُومِ فِي السَّمَاءِ . تَوْلَا الْعِلْمَ
لَكَانَ النَّاسُ كَالْبَهَائِمِ . الْعِلْمُ حَيَاةُ الْقُلُوبِ وَمِضْبَاحُ الْأَبْصَارِ .
فَالْبَعْضُ الْحِكْمَاءَ لِابْنِهِ : يَا بَنِي خَدِّ الْعِلْمِ مِنْ أَنْوَاءِ الرِّجَالِ فَإِنَّهُمْ
يَكْتُبُونَ أَحْسَنَ مَا يَمَعُونَ . وَيَحْفَظُونَ أَحْسَنَ مَا يَكْتُبُونَ . وَيَقُولُونَ
أَحْسَنَ مَا يَحْفَظُونَ . (جانى لادب جلد ۱۲) . ❦

ويرحب مکتبنا في ۰۰۰ باقتراحات رجال التعليم وغيرهم من قراء مجلتنا هذه بشأن كتب جديدة في ميدان التربية، سواء كانت هذه الاقتراحات في صورة نماذج أو مخطوطات كاملة. ونحن نعد بأن نولي هذه الاقتراحات كل اهتمامنا ونستجلي كافة إمكانيات النشر.

و نحن على استعداد لموافاة من يهمهم الأمر بقوائم الكتب التالية التي تتضمن كافة التفاصيل عن مختلف أنواع الكتب التي نقوم بنشرها. والرجاء تحديد القوائم التي ترغب في الحصول عليها.

بىز دە ، يازدېئىمىز سۇزون نىچە تىلغۇز ادبىلەمەسىنى مەشخۇس ائىتمەك اىستەدېگىمىزدە
اشارتلىرى - لازىمى قەدەر - ايشلتمەلىيىك .

اوبىر طرفدن دىلېمىزىن مەشخۇسلىرىنە حەكم ائىدن آھنگ - ھارمونى قانۇنۇ ، بىزى اۇز
سۇزلىرىمىزدە گلن ھامى مەشخۇسلىرى چۇخ دقتلە مەشخۇسلىرىمەكەن مەشخۇس قىلىپ ، ائىلەكى ،
كەلمەلىرىن باش و اساس مەشخۇسلىرىنە - يەنى ھەركەلمەلىرىن بىر - ايكى مەشخۇسلىرىنە - بواشارتلىرى
قۇيولۇرسا ، قالان مەشخۇسلىرىنە اشارتلىرىمەكەن لىزومۇ بۇغۇدور . بۇ بابدا بونقەلەرە دقت لازىم دىر :
۱۳/۵۱) عومۇمىتتە يازى ئىن دۆز و راحات اۇغۇنمەسى اۇچۇن ھىچ اۇلماسا ، كەلمەلىرىن
باش و آنا مەشخۇسلىرى مۇتلەق اشارتلىرى يەنە يازىلمەلىدۇر .

۱۳/۵۲) ائىتدائى و اۇرتا دىرلىكلەردە كەلمەلىرى بۇتون اشارتلىرى يەنە يازىلمەلىدۇر ،
ھابىللە ، آز ساۋادلىلار اخطاب ائىدن ادبىيات دا اشارتلىرىن ھامى ئىن قۇيولمەسى
واجىب دىر .

۱۳/۵۳) سەھۋ ، يادا غلۇت اۇخوماغا ھىچ بىر مەشخۇسلىرىنە مەلى . تازە كەلمەلىرى ،
چىن كەلمەلىرى ، ھەركەسە بىللى اۇلمەلىرىن سۇزلىرى مۇتلەق اشارتلىرىنە مەلىيىك . خاص آدلار ،
بىخەس خارىجى خاص آدلار ، غرىبىيا مەشخۇسلىرىنە راحات و دۆزگۇن اۇغۇنمەسى
اۇچۇن ائىمىزدىن گلن ھەركەسە باش وۇرمالىيىك ، بۇ چارەلەردىن بىرىسىدە ھامى
اشارتلىرى قۇيماق دىر .

(٢) الفيبا

"قرافیک" علامتلرله دانیشیق دیلینی ضبط وقیدائتمگه یازی دئییریک . دیل بیرینجی درجه مناسیبت وعلاقه قۇرماق واسیطه سی دیر ، "یازئ" - یا ایکینجی درجه بیرمناسیبت ارتباط واسیطه سی کیمی باغئلیر . سۆز ، زامان ایچینده دئییلیر و صۇنرا محو اولوب گئدیر . یازی " مکانا " باغئدیر و اونون سایه سینده قالایلر . انسانلارین تاریخ بۇیونجا ایحاد اثتدیکلری یازئ تیپلرینی مطالعه ائدرکن اونون دانیشما یلا اولان صئخ باغلارینا دقت ائله مه میز گره کدیر . اوبیرو طرفدن ده ، بئله بیر مطالعه ده یازئ نین وجودا گلیب انکشاف اثتدیگی مدنیتلر ده نظر دین قاجما مالیدیر . یازئ نین انکشاف تاریخینه ایکی زاویه دن باغئمالی : (۱) یازی - نین ایجادیندان بۇ گۆنکو حاله کلمه سینه قدهر ، تاریخی زاویه دن ، (۲) یازی نین ایشلکلیکی و دانیشیلان دیلله مناسیبتی مسئله سی ، دیلچیلیک زاویه سیندن . بۇرادا بۇ بابدا ایضا حاله یوخدور . خلاصه اولاراق بیر - ایکی نقطه یه دقتله کفایتلنه - جه ییک .

یغنی تصنیفلره گۆره ، یازئلار قدیم لری کیمی اۆچ دگیل (شکل - یازی ، فیکیر - یازی ، سس - یازی) ، بئش تیپده مطالعه ائدیلیر :

- ۱ - "جمله یازئ" (فراز و قوام) : کلمه لری آئیئومادان بۆتون مساوی وئرمگه یارایان علامت لری . بۇ علامتلر ایکی جۆردور : شکل - یازئ (پیقتوقرام) - آمریکا قیزیل دری - لی لری ، اسقیمولار ، آفریقا بۆشی منلری و سایر - نین ایشلتدیکلری یازیلار ، و سۆزشمه اۆزه رینه قبول ائدیلمیش علامتلر (تۆتم لره عاید اشارتلر ، سحرلی علامتلر ...) .
- ۲ - " کلمه - یازئ " (لوقوقرام) : کلمه لری گۆستهرن اشارتلر دیر ، بو اصطلاح ، اوبیر تصنیفلرده کی "ایده و قوام" اصطلاحینا تقابول ائدر .
- ۳ - " مۆرفه - یازئ " (مۆرفه و قوام) : کلمه نین مختلف قسملرینی گۆستهرن یازئ .
- ۴ - " هجا - یازئ " (سیلاب و قوام) : هجالاری گۆستهرن یازئ (آشور - بابل یازیلاری ، و قره تۆ - میسه نین یازیلار) . هجالاری بیبراراق اولناری یازی یله گۆسترمک .
- ۵ - " سس - یازئ " (فونوقوام) : سۆزلرده کی سملری آئیئوراق اولناری یازی یله گۆسترمک .

سس - یازی ایکی جۆردور : (۱) صامیتلر اۆزه ره قۇرولموش یازیلار (فۆنه تیگ - قۇنسونانتیک) . (۲) صامت لردن باشقا صۆت لری ده گۆستهرن یازیلار (فۆنه تیگ - وۇقالیزه) .

یازیلاردا ایشله دیلن اشارتلرین مجموعه سینه الیفبا دئییرلر . بۇگۆن مختلف تۆرکجه لهجه لری باشلیجا اۆچ نوع الیفبا یله یازیلما قدادیر :

- (۱) لاتین الیفبا : اساس لاتینجه ده ۲۶ حرف یادا . اشارتدن اولوشموش دور (تشکل ائتمیش دیر) . صۇنرالار اشارتلری ترکیب (مثلاً " ش " سینی گۆسترمک اۆچ -

فرانسىزلار **CH**، ايتاليانلار **SC**، اينگىلىزلار **SH**، و آلمانلار **SCH** توکىلىرىنى دۆزەلتدىلەر، يادا اۇنلار دياقريتىکلر آرتىواراق (مىثلاً فرانسىزلار **E، C** و سايره، اسپانىۇللار **N** شكىللىرىنى دۆزەلدىکلر كىمى) بو اليفبانى مختلىف دىللىرىن خصوصىتلىرىنە مناسىب حالا كتىردىلەر. نتيجهده مختلىف قوملار "رۇمان" دىللىرىنە دانۇشانلاردان تا آنقلوساقسونلار، چىقلرو ماجارلار و فينلر قدهر بو اليفبانى ايشله دىرلر. ۱۹۲۵- لرده بيرچۇخ توركجه دانۇشانلار دا بو اليفبانى قبول ائتدىلر، آذربايجاندا بۇ حادىثه ۱۹۲۲- ده واقع اۇلدو (۱۹۲۸- ده يىنى دن كۆزدن كىچىرىلدى).

(۲) سېرىلىك يادا قېرىلىك اليفبا : روس امىرلىرىندىن "مقدس ولادىمىر" (۹۸۵- دن ۱۰۱۵ مىلادى يە قدهر) مسيحيىتى قبول ائتدى و بۇ صورتله رۇسلار يازى يا صاحىب اۇلدولار. رۇايتەگۇره "ولادىمىر- ين مسيحيىتى قبولوندان ۱۲۰- ايل قاباق بيزانس- لىلار طرفىندىن بالقاناسلارلار اۇچون حاضىرلانان بير اليفبا و دىنى اسلاو ادبىياتى واردى. يونان حرفلىرى نىن (بو اليفبانىن بۇيوك- قاپىتال- حرفلىرى نىن) اساس ائىندىنى بۇ اليفبا سالۇنىكلى راهىب قۇنىستانتىن (قېرىل) طرفىندىن حاضىر- لاندىنى اۇچون "قېرىلىقا" آدىنى داشىر. روسلار "اۇرتۇدوقس" اۇلونجا "قېرىل" اليفباسىنى دا قبول ائتدىلر.

اىكىنچى دۇنيا ساواشىنا ماقدم ايللرده سوويهت لرده ياشايان تۇرك قوملارى نىن اليفباسى بىرداها دكىشىدى، بۇ دفعه مختلىف لهجه لره بير- بيرىندىن آز- چۇخ فرقلى قېرىلىك اليفبالارى قبولو مصلحت كۇرۇندو. ايندى ده، آرازىن اۇتايىندا، ۱۹۴۰- دان بۇ طرفه، روس اليفباسى اساسىندا يانان قېرىلىك اليفبا دىللىمىزىن افساده واسيطه سى دىر. بۇ اليفبا قبول اۇلدوقدان بير مدت مۇنرا (۱۹۵۸- ده) دكىشمه لره معروض قالدى. ايندىكى شكلى ايله اليفبا ۳۳ اشارتدن اۇلوشور (تشكل ائدىر). اشارتلىرىن ۳۲- سى حرفلر شكلىندە دىر، بير "آپۇستروف" بىزدەكى "همزه" و "ع" - ين يىرىنى آلىر. حرفلردىن بيرىسى ("ئ") سىنى كۇستەرنه اشارت (مركب دىر. قالان اشارتلىرىن ۲۵- سى عىنى روس حرفلىرى دىر، لاكىن "فتحه"، "ئى"، "ك"، "غ"، "و"، "و"، "ه"، "ج" سىلىرىنى تمثيل ائدن اشارتلىر اساس روس اليفباسىندان فرقلى دىر.

(۳) عرب اليفباسى : حقىندە بۇندان قاباق بير آز بحث ائتدىك. آنلاشۇلدىقى كىمى، مينا يىللىك تجرۇبلر سلسله سى نىن مۇن حلقه سى، اليفبا مىزىن "ووقالىزاسيون" جويانىنى بۇيوك دقتله و علمى ماسلاردا داياناراق كمالا يىتىشىدىمك اۇلاجا قدىر. مصۇتلىرىن مطلقا يازىلماسى اۇچون عالملىرىن اسكىدن برى اصراز ائتمه لرىنە داير اماره لر واردىر. "ووقالىزاسيون" (مصۇتلىرىن يازىدا كۇستەرىلمه سى نىن) اۇزەرىندە دۇران عالملىردىن بيرىسى بۇيوك داھى ابورىحان بىرونى ايدى. او، اۇتۇشلاردان، ميوه لردىن و تۇخوملاردان بحث ائدن "الصيدله" آدلى اثرى نىن بير كىچىدندە بو نقطه يه اشارت ائدىر و "اعراب" - ين، يعنى مصۇتلىرىن اشارتلىرى نىن يازىلماسىنا

حرفلرین نقطه لرینی قویماق قدهر اهمیت وثریر و بۇنلاری ترک ائتمهگی" عربجه نین آفتی حساب ائدیر (۱).

عرب الیفباسینین "وَوَقَالِيزَه" اولماسی ضرورتی، اوزگه دیل لردن گتیریلن آد و اصطلاحلاری یازیب- اؤخورکن داها آچیق صورتده بلیردی. نجهگی بیرونی ده بو جهتن شکایتچی ایدی، هابئله مأمون دۇرونده، روایت گۆره مۆتلری بۆسبوتون حرفلر صیراسینا گتیرمه فیکری او زمان بعضی ذهنلری مشغول ائتمیشدی.

بؤیوک وزیر خواجه رشیدالدین فضل الله، "تسنو خنامه ایلخانی" - سینده، طب اصطلاحلارینی یازان بابیندا بو موضوعا دا تماس ائدیر و "ایده آل" "بیر یازیدا، حرف لردن بحث ائدرکن عیناً": "... و اعراب ایشان را نیز اشکال وضع کنیم که دلالت بر حرکات مختلف الفاظ ایشان کند تا چون کلمات الفاظ ختائی بنویسیم بر خواننده آن رسالت آسان گردد..." دئییر، و مناسب بیئتکیلده مۆتلر دۆزه تله نیرسه چینجه آدلارین اؤخونماسی بخله ممکن اولاجاغی فیکرینی دیله گتیریر.

خواجه رشیدالدین - یین بو" رادیقآل "تکلیفینه بنزهر بیر تکلیفده، صیرلر صؤنرا خامنه لی میرزا فتحعلی آخوندزاده طرفیندن سؤنولدو (تقدیم اولدو). اوزونون تعبیر- ینجه بو" رسم الخط جدید"، "برای تحریرات اسلامیة" تهرانین و استانبولون علاقه- سینی اۆزه رینه چکه بیلمه دی (تفصیلات اۆچون باخین: میرزا فتحعلی آخوندزاده "الغیا جدید و مکتوبات"، ادبیات مشروطه، نشر احیاء، ۱۳۵۷ تبریز).

آخوندزاده دن صؤنرا، میزاملکم خان ناظم الدوله یه ده بیراشاره ائتمه میزگه کدیر. اؤنون الیفباده کی "اصلاحات" - ینی بیر اؤرنکله گؤستریمک ممکن دور:

زمان سانک اویم از سن زمانه اوی. زور ایلره کوزدلیک اولماز.

(زمان سنه اویماز سن زامانا اوی، زور ایله گۆزه للیک اولماز)

بیرگه فیکری اورتایا آتلمیشدی، خط و یازی مسئله سی یا واش- یا واش جانیب بیر موضوع کیمی ذهنلری مشغول ائتمکده دوام ائدیردی. "اصلاحاتچیلار" قارشسی بۆسبوتون عرب الیفباسینی بۇراخماق طرفدارلاری دا چئخمیشدی. بۇنلارین ایچینده "لاتینچیلر" اولدوغو کیمی اوز یانلاریندان یئپ- یعنی الیفبا اختراع ائدنلرده آز دگیلدی. بورادا، میرزا یوسف خان مستشار الدوله نین ایجادی بیر یازیتنی مثال اولاراق ذکر ائتمک اولار. آقایی ذکاء" - نین بوندان ۳۶- ایل قاباق نشر ائتدیگی خط حقیقنده کی رساله سینده (کی بیز بۇرادا اوندان فایدالانماقدا یئق) "خط موجدلری" - نین اثرلریندن مارقلی نمونه لر واردیر.

(۲۵/۵۱) اصلاحاتچی لارین ن مہیم مسئله لریندن بیریمی مۆتلرین نجه مشخص اولماسی دیر. بۇ بابدا فیکری وثریمک اۆچون الیمیزده اولان نمونه لردن نجه سینی بیر- بیرلرله مقایسه ائتمک ایسته بیریک :

(۱) "...ولکن لکتابه العربیه آفہ عظیمہ، ہی تشابه صور الحروف المزدوجه فیہا، واضرارها فی التما یزالی نقط العجم و علامات الاعراب الی الی اذا ترکت استہم المقہوم منها..." (ابوریحان بیرونی - الصیدله)

۱) بۇيوك دىلچى شمس الدىن سامى - نىن مشهور " قاموس - تركى " - سى . بو اثر مىلادى ۱۹۰۰ - دە استانبولدا چاپ اولموشدور . مقايىسە جدولىندە بو نمونە دن " قاموس " دىيە بحث اولونموشدور .

۲) بىرىنچى دۇنيا ماواشى صئوالارىندا (۱۹۱۴ - ۱۹۱۸) ، استانبولدا " معارف عمومىہ نظارتى تاليف وترجمہ كىتبخانہ سى " طرفىندىن نومرە ۳ قىدى ايله چاپ اولموش " توركجە الفبا " . مقايىسە جدولىندە بونمونه دن " توركجە الفبا " دىيە بحث اولونموشدور .
۳) مختلېف نىشرياتىن ايشلتدىكى يازى طرزى . اىگىرمى قدهر تصادوف يولو ايله سچىلمىش (صون ۷ ايلين) كىتابلارىندا . مقايىسە جدولىندە بونمونه لر دن " مختلف نىرياتدا " قىدى ايله بحث اولونموشدور .

۴) بوندان سىككىز ايل اول اليمىزە گىچن ، تهراندا چاپ اولموش شاعىر " على كورچاىلى " - نىن بىر شاعرىنى مثال اولاراق احتوا ائىدىن مۆتلرى يازما قىشلاووزو . مقايىسە جدولىندە بو نمونه دن " كورچاىلى " دىيە بحث اولونموشدور .

۵) شاعىر آقاسن مجىدزاده " ساوالان " - ين " آپاردى سئلر سارانى " ادلى اثرى ، " روزن " نىشرياتىندا . مقايىسە جدولىندە بونمونه دن " سارا " دىيە بحث اولونموشدور .

۶) يازىچى وشاعىر دوكتور محمد تقى زهتابى - نىن " آنا دىلمىزى نىچە بازا ق ؟ " ادلى تىكلىفى . تىبرىز " رشدىہ " ياپىنى ، ۱۳۶۰ . مقايىسە جدولىندە ، بو تىكلىف دن " زهتابى " دىيە نمونه وئرىلمىشىدور .

۷) شوقى تۆركوستاندا (اوز تىبىرلىرى ايله شىجان - دا) قبول ائىدىلمىش ومىليون - لارچا اۇيغور تۆركونون يازىلى افادە واسىطەسى اولان عرب - تۆركجە خط . مقايىسە جدولىندە بونمونه دن " تۆركوستان " دىيە بحث اولونموشدور .

۸) مقايىسە جدولىنە بىردە تام وۇقئاليزە اولموش (مۆتلرى مشخص صورتدە يازىلا بىلن) يازىمىزى علاوه ائتىدىك ، مقايىسە جدولىندە بو يازىدان " بىزىم الفبا " دىيە بحث اولونموشدور . (مقايىسە جدولى ، شكىل : ۲۰/۰۱)

مقایسه

(شکیل: ۲۰/۰۱)

سلسر	قاموس	تۆركجه اليغبا	مختلف نشرياتدا	كۆرچا يلى
A	ا ا	ا ا	ا ا	ا ا
E	ا ا	ا ا	ا ا	ا ا
É		ا	ا	ا
I	ا ا	ا ا	ا ا	ا ا
i	ا ا			
o	ا ا	ا ا	ا ا	ا ا
ö	ا ا			
u	ا ا			
ü	ا ا			
v	ا ا			
H	ا ا	ا ا	ا ا	ا ا
Y	ا ا	ا ا	ا ا	ا ا

جدولی

بیازیم الیغسا	تۇركوستان	زھتابی	سارا
ا ا ا	ئا ا	ا ا ا	ا ا ا
ا ا ا	ئا ا	ا ا ا	ا ا ا
ا ا ا	ئا ا	ا ا ا	ا ا ا
ا ا ا	ئا ا	ا ا ا	ا ا ا
ا ا ا	ئا ا	ا ا ا	ا ا ا
ا ا ا	ئا ا	ا ا ا	ا ا ا
ا ا ا	ئا ا	ا ا ا	ا ا ا
ا ا ا	ئا ا	ا ا ا	ا ا ا
ا ا ا	ئا ا	ا ا ا	ا ا ا
ا ا ا	ئا ا	ا ا ا	ا ا ا
ا ا ا	ئا ا	ا ا ا	ا ا ا

۲۰/۰۲) مقایسه جدولینه قیساچا بیر گۆز گزديرک :

۱) " قاموس ترکی "نین یازیسیندا " فتحه " - نی تمثیل ائدن وه حالارین مۇنونا گلن (۵) ، (بیزیم ایفبا میزا گۆره) " ۵ " سینی تمثیل ائدن (۵) ایله سهۆ ائدیله ییلر . ائله جه ده بۇ یازیدا " ۵ " سینی گۆسته رن (۵) ایله " ۵ " سینی گۆسته رن (۵) عئینی دیر . " ۵ " سینی تمثیل ائدن (۵) ایسه اشارتسیز دیر . " ۵ " سینی گۆسته رن اشارتله (۵ - ایله) عئینی دیر .

بۆتون بۇنلارلا یئله ، شمس الدین سامی - نین کسکین ذکاسی ، بۆیوک شخصیتی وه هاسی بیزی حئیران ائتمکده دیر . او ، بۆیوک قاموسونو ۸۶ ایل بۇندان اؤل حاضرلارکن ، چاره یۆللاری آختارمیش و بۆیوک بیر اصابتله خطنیمیزی ووقالیزه ائتمکده قرار قیلمیش دیر . صؤنرادان گلنلر هامیسی اؤنو ایزله میش دییسه بیلیریک .

۲) اشارت ائتدیگیمیز کیمی ، " تۆرکجه ایفبا " قبول ائدیگی سیستهمله ۱۸ ایل فاصیله ایله مرحوم شمس الدین سامی - نین یۆلوندان گئتمیش دیر . قۆیدوغواشار - تیر فرقلی دیر . " قاموسا " قیاسلا بیر آدیم داها ایره لی صاییلار ، زیراً " ۵ " سینی خاص بیر اشارتله مشخص لشدیرمیش دیر . لاکین " ۵ " سی اشارتسیز " ۵ " - ایله گۆستر - بلیمیش دیر . بۆتون یۆوارلاق مصۆتلری گۆسته رن " ۵ " - لر دایما و مطلقاً اشارت - لری ایله یازیلدیغی تقدیرده بۇ اشارتسیزلیک سهۆه سبب اولمایا بیلر . لاکین بئله بیر شرط قطعی صورتده مراعات اولونماسا ، اشارتسیزلیک بیر قصور اولار ، و ایفبانین فؤنه تیک دقیق لیگینی آزالدار .

۳) مختلف نشریاتدا ایشله دیلن یازی سیستهمی ووقالیزه اولماقدان چۆخ اۇزاق دیر . بئله جه ، هله دیلیمیزی یازی شکلینده تازه - تازه گۆرمه گه باشلامیش اۇخوجولار اۆچون هر آدیم باشی بیر انگل ، و حل اولماسی گره کن بیر معماً ایله قارشیلانماق مکانی اۆز دیلینده اۇخوماق ایسته ینلری هۆه سدن صالار .

۴) " کۆرچایلی " خط شیوه سی ایسه (۵) ، (۵) ، (۵) حرفلری جهتیندن دقیقجه مشخص دگیلدیر . هله هامی مصۆتلرین کلمه باشیندا (۱) اشارتی کومه گی ایله یازیلدیغی حالدا ، " ۵ " سینه گلینجه ، اؤنو " ۵ " همزه سی - ایله یازماق کیمی چاره یه باش وۇرماسی و کلمه باشیندا همزه نی ایلك حرفین اؤستونه و باشقا زامانلاردا (۵) - نین اؤستونه نقل ائتمک حادیتیه سی ده ماراقلیدیر .

۵) ساوالان - ین " سارا " - سیندا ، " کۆرچایلی " یازیشینا گۆره بیر ایره لی - له مه گۆزه چارپیر : او ، (۵) سی نی خاص بیر اشارتله مشخص ائتمیش دیر . لاکین " ۵ " " ۵ " ، " ۵ " ، " ۵ " سیرینی تمثیل ائدن حرفلری اشارتسیز دیر ، و " ۵ " سینی گۆسته رن اشارتده عئینی " کۆرچایلی " - نین کی کیمی دیر .

۶) " زهتابی " - نین تکلیفینده بۆتون مصۆتلره خاص اشارتلر قۆیولموش دور . لاکین [۵] سی باشدا گلینجه ، استیثنائی بیر وضعیتده گۆسته ریلیر ، و " ۵ " ، " ۵ " ، " ۵ " اۆچون ده خاص بیر اشارت یۆخدور .

۷) "تۆركۆستان" - اليڧباسى ايسه صاميت (ؤ) و (ئ) - نى خاص اشارتله مشخّص ائتدىڭى اۆچون چۆخ اصابتلىدىر. لاکين بۇرادا "ë" دقيقجه معيّن دگىلدىر. هر حالدا بلكه ده اۆز تلفوظلرى ايحابى يۇوارلاق سىلپلر دۇرد اشارتله مشخّص ائدىله جگينه ايكى اشارتله تمثيل ائدىلمىشدير.

۸) بيزيم اليڧبا حقيندا بير آز صۇنرا تفصيلاتلا دانئشا حاغىق .. ذاتاً بۇتون بۇ يازىلارين دا آماحى ائله بو اليڧبانى تانيتماق دىر. بۇ ايشه باشدا مصوتلر، و صۇنرا صاميت لرله باشلايا حاغىق .

مصوتلر

(۲۱)

ديليميزده كى ساده و آنا مصوتلرى تۆركجه نين فۇنئتيك نظامينا كىمىنورە پروفۇنئ سۇر دىمىرچى زادە - نين ايزىندن كئده رك صئوالا يىرىق :

ي (۲۱/۰۱)

اينجه ، دار ، دۇداقلانمايان (دۆز) بير مصوت دىر . لاتين اليڧباسيندا (i) ايله كۇسترمك اۇلار . بيزده ايسه باشدا " اې " ، اورتادا " اې " ، صۇندا " ي " . تك باشنا مستقىل " ي " شكلىنده يازىلىر : اېل ، اېكى ، كلىدى ، كىشى اليڧ (آئىنما) دخيل (كلمه لرده ia ، ie ، ie ، io ، ii ، ö ، ü ، iv ، سس-تركىبلىرى بير تك " ي " ايله يازىلىر :

ia (ربا ، كىميا ، سياه ، رياضيات ، ديالوكت ، پيانو ، دياقوام ، ديامتر .
ie (تصفيه ، تربيه ، هديه ، مرثيه .
ie (شؤاليه ، شانسۇليه ، قارتيه .
ii (رادىيى (" رادىيۇس " - ون جمعى) .
io (رادىيۇ ، بيۇلۇزى ، پاسيۇ ، ناسيۇنال .
io (رادىيۇ ، ميليۇ .
iu (رادىيۇم ، رادىيۇس ، ماريۇس ، قايۇس .
iu (ديۇرن .

ب) iy سىلرى آئىنما كلمه لرده بير تك " ي " ايله يازىلىر :
حيله ، قيمت ، سيوت .

اصل تۆركجه ، يا دا خلق آغزىندا تماما تۆركجه لشميش كلمه لرده ، يازى تلفظه تابع دىر :

سپېتېرمك ، پىي ، چپى...

ئ (۲۱/۰۲)

اينجه ، " دار-كغنىش " (ï - دن داها كغنىش و e - دن داها دار) ، دۇداقلانمايان (دۆز) بير مصوت دىر ، لاتين اليڧباسيندا " é " - ايله كۇسترمك اۇلار . بيزده ايسه ، باشدا " ائ " ، اورتادا " ائ " و صۇندا " ئ " شكلىلرئنده يازىلىر :

اغل ، سئل ، يئددى ، دئى (دئمك فعلى-نين امر صيغهسى) ...
يونان-لاتين ريشەلى و بۇنلارا بنزر آلىنما كلمەلرەكى بۇ سسین يازىلىش
خصوصیتلىرى :

- الف (ڧ) (كسره) سسى، كلمەنین باش ھجاسیندا يازىلماز. مثال: متوود
تورمینال ، تراس ، بنزین ، ملوودی، متر، پروو، نروون .
ب) لاکین كلمەنین باشیندا گلن بو سس " ا " اشارتى ایلە يازىلىر. مثال:
اتیبویا ، الدورادو، المیرا ، اراسمۇس ، امیل ، استونیا .
ج) چۇخ ھجالی كلمەنین ایچیندەكى ھر ھانسی ھجانین باشیندا گلن كسره سسى
سادەجە " ڧ " ایلە يازىلىر. مثال : سوئد ، پوئما ، رافائل، آتروپوورت .
د) كسره سسیندن صونرا مصوت گلیرسە ، كسره " ڧ " - ایلە گۇستەریلىر:
تفوفیل ، تفولوزى، بۇرئال ، ایدئال ، رئاقتیون، تئاتر، فئودال، آناقرئون،
متئورولووزى .
هـ) بو حاللارین خاریچیندە كسره " ڧ " ایلە گۇستەریلىر. مثال : تلەفون ،
تلەقراف ، پارانتئز ، وولتئز ، اتئز ، گۇبئلس ، انتئرن ، انوانتئر .

۵ (۲۱/۵۲)

اینجە ، گئنىش و دۇداقلانمايان (دۆز) بىر مصوت دىر . لاتین الفباسسیندا
" E " شكلىندە گۇستەریلىر . بیزدە ایسە ، بو سس عمومیتلە يازىلماز .

لاکین :

الف (آچىق ھجالاردا :

اؤلا: كلمە تەك ھجالی ایسە ، بو سس " ڧ / ۵ " - ایلە يازىلىر: دە (فارسجادا
" ھم " معناسینا) ، نە ...

استیئنا : ربط عنصورو اولان آلىنما " و " . مثال: من و سن .

ثانیاً : چۇخ ھجالی كلمەلرە ، اىكىنجى و صونراكى ھجالاردا (آچىق ھجالاردا)

بو سس " ڧ / ۵ " - ایلە يازىلىر: درەلر ، گلەك ، گلەجەگى ...

" لر " جمع اكى دایمأ بیئتیشك يازىلىر: درەلرى (درەلەرى ، دئگىل) .

ب) قاپالى ھجالاردا :

قايدا اولراق ، قاپالى ھجالاردا بو سس يازىلماز ، آنجاق اوخومادا ھرھانسی

بىر خطا و تردید امكانى وارید اولسا بو سس " ڧ / ۵ " - ایلە يازىلىر . مثال:
تروك (حالوا) - تروك (بوراخماق) ... مثالیندا اولدوغو كىمى .

دقت : بۇ سس كلمە باشیندا " ا " - ایلە و باشقا یئرلرە و تەك اولراق " ۵ "

ایلە گۇستەریلىر . بۇ " ۵ " صونرادان گلن حرفلرە مطلقاً ياپىشمار .

۵ (۲۱/۵۴)

اینجە ، دار و دۇداقلانان (يۇوارلاق) بىر مصوت دىر . لاتین الفباسسیندا

" U " شكلىندە گۇستەریلىر . بیزدە ایسە ، بو سس كلمەنین باشیندا " اؤ " و

باشقا يەرلردە و تک اۇلاراق " **ۆ/ؤ** " شکلیندە یازیلار:
 اۆزوم، اۆچ، اۆرەک، اۆزوک، گۆل، بۆلبۆل، دۆنیا، سۆرۋ، اۆزلۆ، اۆسۆز،
 بۆنگول، " **ۆ** " سسی ...

ۋ (۲۱/۰۵)

اینجه، گئیش و دۇداقلانان (یۇۋارلاق) بیر مصۆتدیر. لاتین ایفباسیندا
 " **ۋ** " شکلیندە گۆستەریلیر. بیزده ایسه، بو سس کلمەنین باشیندا " **اۋ** " باشقا
 یەرلردە و تک اۇلاراق " **ۋ/ۋ** " شکلیندە یازیلیر:
 گۆۋدە، دۆنمک، سۆنمک، بۆیۆک، شۆعلە (شعلە)، و " **ۋ** " سسی ...

ی (۲۱/۰۶)

قالین، دار، دۇداقلانما یان (دۆز) بیر مصۆتدیر. لاتین ایفباسیندا " **I** "
 شکلیندە گۆستەریلیر. بیزده ایسه باشدا (اگر اۇلسا، بعضی دیلچیلرە گۆرە
 بیزیم لهجهده باشدا بۇ مصۆت یۆخدوز) " **ای** "، اورتادا " **ی** "، صۇندا " **ی** "
 و تک لیکدە " **ی** " شکلیندە یازیلار:
 قیشرغی، ساغلیق، میخ، سینیخماق، " **ی** " سسی ...

ۋ (۲۱/۰۷)

قالین، دار و دۇداقلانان (یۇۋارلاق) بیر مصۆتدیر. لاتین ایفباسیندا
 " **U** " شکلیندە گۆستەریلیر. بیزده باشدا " **اۋ** " و سایر حاللاردا و تک اۇلاراق
 " **ۋ/ۋ** " شکیلریندە یازیلیر: اۇجا، اۇزۇن، یۇۋا، " **ۋ** " سسی ...
 آینما کلمەلردە **ua** (فرانسیزجادا " **oi** " یازیلان دیفتونق) - بین یازی-
 لیشی بیر تک " **ۋ** " ایلهدیر: بۇرۇۋا، فرانسۇا، پۇان ...

ۋ (۲۱/۰۸)

قالین، گئیش و دۇداقلانان (یۇۋارلاق) بیر مصۆتدیر. لاتین ایفباسیندا
 " **0** " شکلیندە گۆستەریلیر، بیزده ایسه، بۇ سس کلمەنین باشیندا " **اۋ** " باشقا
 یەرلردە و تک لیکدە " **ۋ/ۋ** " شکلیندە یازیلیر:
 اۆد، اۆخ، سۆیۆق، دۆلۆ، یۆل، بۇران، اۆتۆبان، " **ۋ** " سسی ...
 دقت: بعضی کلمەلردە کلن **ao**، **éo**، **ai**، **oo**، **uo**، **oa**، **oé** ...
 قبیلتیدن مصۆت ترکیبلیرى نین یازیلیش شکیللری بقلەدیر:

- ao** (تاۋا، تاۋلین، تاۋپست .
- éo** (نغۇن، کرئول، لئۇن .
- oo** (مۆۋرە راتیف، مۆۋرە دینا سیۋن .
- üo** (کرۆۋتە (*Cruauté*) .
- oa** (بۇا، قوالپسیۋن .
- oé** (پۆنزی، مۆنقریزستانس .
- oi** (اقۋپست، قۆللۆید .

قالىن ، گىنىش و دۇداقلانمايان (دۆز) بىر مۆتدېر . لاتىن اليڧاسىئىندا " A " شكىلىدە كۆستەرىلىپ . بىزدە ايسە باشدا " آ " وسايىر حاللاردا ، و تىكلىكده " ا / آ " شكىللىرىدە يازىلىپ :

آى ، آز ، ياۋاش ، باھار ، پاپاق ، آنا ، آتا ، آتالار ، سفانس ...

دقت : بعضى كلمەلردە گلن aa ، ae ، au ، ea ، ua ، قىيىلىنىدىن مۆت تركىبلىرى نىن يازىلىش شكىللىرى بىلەدېر :

(aa) قان ، (ae) آتروپلان ، (ao) كاوتىك ، (au) قاۋجۇ ، (ea) ايدىئال .

اوات (*Ouate*)

۲۱/۱۰) مۆتلرە تۇپلو بىر باغىش

كۆردوگونوز كىمى دىلېمىزدە دۇققوز مۆت واردېر . اليڧا صىراسىلە بىلەدېرلر : ا ، و ، ۇ ، ۈ ، ۆ ، ە ، ئ ، ئى ، ې

يۇوارلاق و دۆز مۆتلر :

بۇنلاردان دۇردۇ " دۇداقلانان " يا دا باشقا بىر تىمبىرلە "يۇوارلاق/گىردە" دىرلر : ۇ ، ۈ ، ۆ ، ۇ .

مۆتلرېن بىشى دە ، "دۇداقلانمايان" يا دا " دۆز " دۆرلر : ا ، ە ، ئ ، ئى ، ې .

" قالىن و " اينجە " مۆتلر :

مۆتلردن دۇردو "قالىن" دىر : ا ، ۇ ، ۈ ، ئى .

مۆتلردن بىشى دە " اينجە " دىر : ۇ ، ۈ ، ە ، ئ ، ې

" دار " و " گىنىش " مۆتلر :

مۆتلردن دۇردو " دار " - دىر : ۇ ، ۈ ، ئى ، ې

دۇردو دە " گىنىش " - دىر : ا ، ە ، ۇ ، ۈ .

" ئى " - ايسە " ې " - دن باھا گىنىش و " ە " - دن باھا داردېر .

اليڧ (پروفئسور تحسىن بانغوۋغلو بو خصوصىتلىرى بىر جدولدە تۇپلو اولاراق كۆسترمىشىدېر) پروفئسور بانغوۋغلو نون " تۆركجە نىن قرامئرى " ائىرى ، صىڧە : ۲۵) . بو جدول (شكىل: اليڧ ۲۱/۱۰) گلەك صىڧەدە كۆستەرىلىپ .

پرۇفئەسۇر "بانغۇۋۇغلو" - نۇن جدولى

(شكىل: اليف ۲۱/۱۰)

X	دۆز		يۇوارلاق	
	گئنىش	دار	گئنىش	دار
قالىن	A I ئى	O ۇ	U ۇ	
ايىنجه	E ە É ئى İ ى	O ۆ	U ۇ	

ب) پرۇفئەسۇر "دميرچى زاده" ده بۇ باره ده فيكىرليرىنى بۇ "شما" دا توپلۇ اولاراق كۆستەرىپ (شكىل: ب ۲۱/۱۰) :

قالىن		ايىنجه	ديلىن افقىسى ديلىن شاقۇلىسى وضعيتينه كۆره
ديل آرخاسى	ديل اورتاسى	ديل اۋنو	قاپالى (دار)
I ئى		İ ى	يارىم قاپالى (يارى دار)
	É ئى		آچىق (گئنىش)
A I		E ە	قاپالى (دار)
U ۇ		Ü ۆ	آچىق (گئنىش)
O ۆ		O ۆ	

"دميرچى زاده" - نين مموئلر جدولى (معاصر آذربايجان دىلى ص ۴۸)

ج) "فرانسوا دۇنى" - نىن "مكعب" - ى :

بۈيۈك دىلچى ژان دۇنى (*J. Deny*) كىتابىدا (تۈرك قىراممۇرىنىن اساسلار) بىر مەككەب شەكلىدە مەمۇتلىرىن مەناسىپتلىرىنى اىضاح ائتمىشىدۇر. بىز بۇ اىضاحىن خىلاصەنىنى "ئانغۇغلو" - نۇن تىرجۇمەسىدىن ("تۈركجەنىن قىراممۇرى" ص ۳۷) نەقل ائىدۇرۇمۇز :

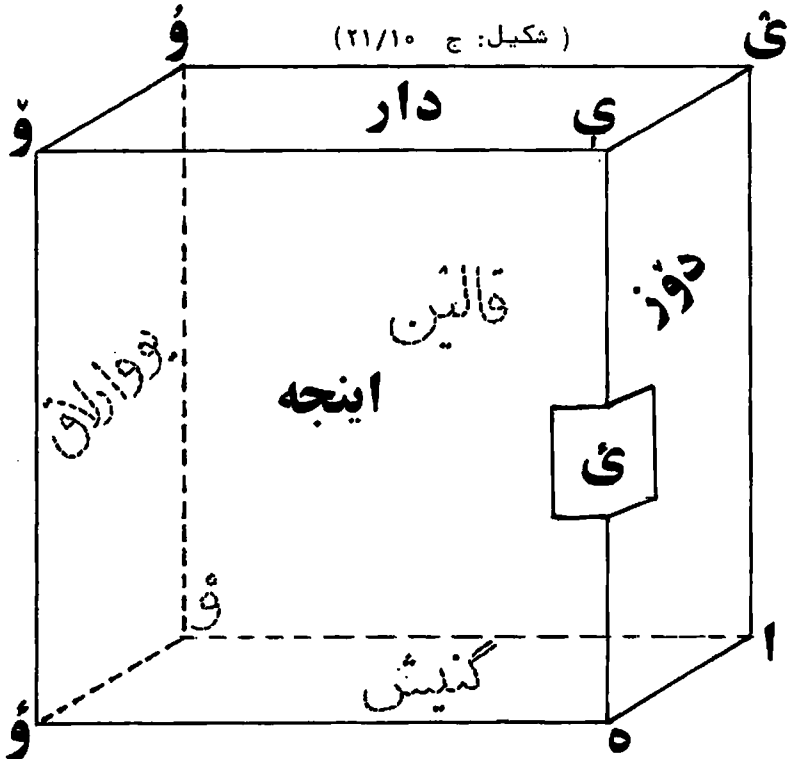
" دۇنى تۈركجەنىن مەمۇتلىرى نىن آراسىنداكى مەناسىپتى و ەر مەمۇتىن اۇبىر مەمۇتلىرە ياغىنلىق درجەسىنى بىر مەككەب اۆزەرىندە افادە ائتمىشىدۇر. شەكىلدە كۇرۇلدوگو كىمى سەككىز مەمۇتى ياغىنلارنىنا كۆرە مەككەبىن سەككىز اۆچلۈ زاۆيەسىندە يىئىرلشەدۇرىنچە قارشىلىقلى سەطلىر جۆت-جۆت مەشەرك و سەفلىر اۆلان اۆچلۈ- سەفلىندىرمەكى تەمئىل ائتمەكەدۇر: قالىن - اىنچە، دۆز - بۇوارلاق، كەنىش - دار".

" بۇرادا ەر مەمۇتىن اۆتۈردۈغو اۆچلۈ زاۆيەدىن اۆنۈن ياغىن و اۆزاق قۇھوملار اىلە اۇنا ياد اۆلان مەمۇتلىرى دە سەچمەك مەكۇن دۇر".

(مەككەبى تەكلىف ائىدىن فرانسوا دۇنى، ژان دۇنى - نىن تەلبەسى دىر).

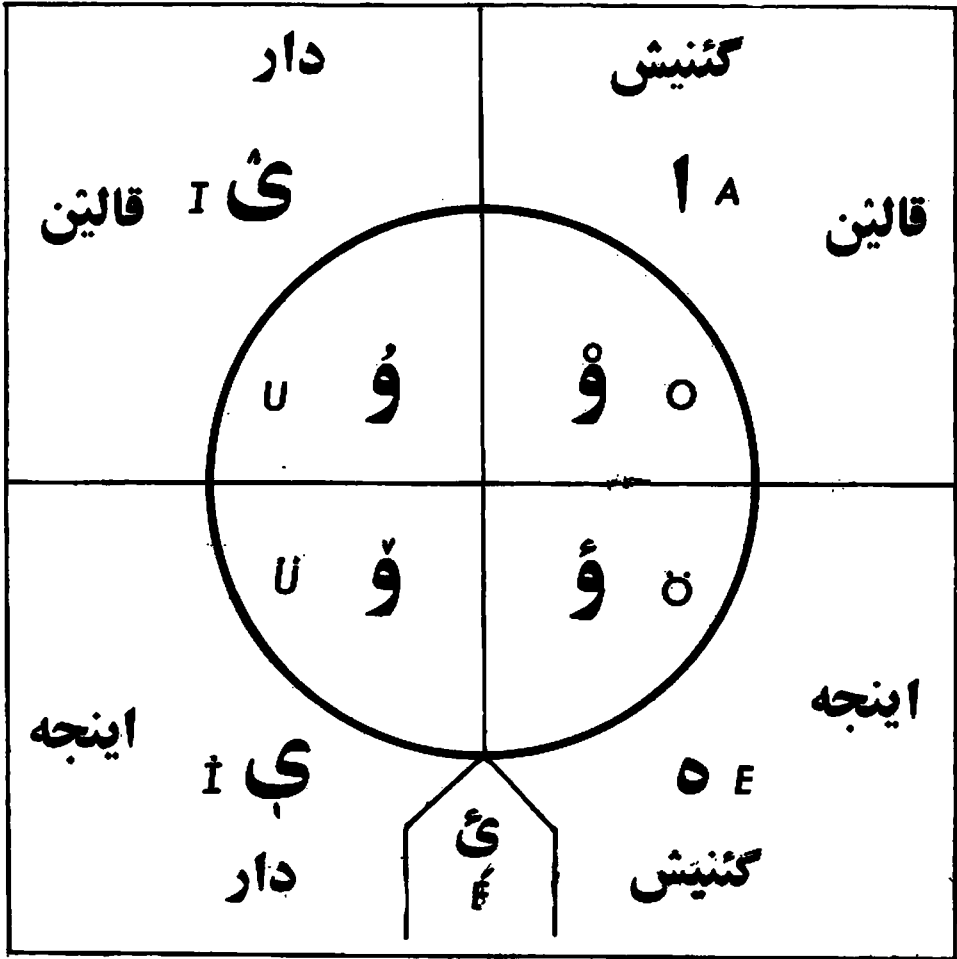
بۇتۇن بۇ سۆزلىرى " فرانسوا دۇنى" بۇ "شما" دا كۇسترمىشىدۇر: (شەكىل: ج

(ژان دۇنى، "تۈرك قىراممۇرى نىن اساسلار" ص ۵۷) (۲۱/۱۰)

د) بېزىم تقدىم ائىدىگىمىز " شما " :

داھا يېغىجام و بىسىپ بىر سورتدە مۆتلىرىن خصوصىتلىرىنى گۇستىرمك اوچون بىز يۇوارلاق مۆتلىرى بىر دايىرە. ايچىندە يىرلشدىردىك . كئنىش مۆتلىرى " شما " نىن صاغ طرفىندە ، و دار مۆتلىرى عمودى محورىن سول طرفىندە صىرالادىق . افقى محورىن اۆستونده قالىن مۆتلىرى ، و عىنى محورىن التىندا اينجه مۆتلىرى يىر وئردىك . É يا دا " ئى " مۆتىنى دە اوزونه خاص يىردە اوتۇرتدوق :

(شكىل: د ۲۱/۱۰)

مۆۋتلىرىن ھارمۇنىسى (۲۱/۱۱)

الف) بۈيۈك آھنگ قانۇنۇ

" سادە يادا اكلرلە اۇزادىلمىش بىر كلمەنىن اىلك ھجاسىندا قالىن و يا اينچە بىر مۆت اۆلدۇغونا كۆرە اۆ كلمەنىن بۆتون مۆتلىرى قالىن و يا اينچە اۆلور".

بۇ، قالىن لىق و اينجەلىك باخىمىندان سىلىرىن (يعنى داماق سىلىرى - نىن) ھارمۇنىسىنە " بۈيۈك آھنگ قانۇنو" دىيىرلر.

ب) كىچىك آھنگ قانۇنۇ

" سادە يا دا اكلرلە اۇزادىلمىش بىر كلمەنىن ايكىنجى و داھا مۆنرا كى ھجالارىندا اۆلان دار مۆتلىر اۆزلىرىندن قاباقتى ھادا دۆز و يا بۇوارلاق (دۇداقلانان) بىر مۆت اۆلدۇغونا كۆرە دۆز و يا بۇوارلاق اۆلورلار".

بۇ دۇداق سىلىرى نىن ھارمۇنىسىنە " كىچىك آھنگ قانۇنو" دىيىرلر.

ج) آھنگ قانۇنۇ

دىلچىلر "دۇداق سىلىرى و داماق سىلىرى نىن ھارمۇنى قانۇنلارى" - نى بىرلەشدىرەك ، بىر تىك قانۇن حالىندا بيان ائتمىشىدىرلر ، بۇنا " آھنگ " يادا " مۆتلىر ھارمۇنىسى نىن عومى قانۇنو" آدى وئرىلمىشىدىر :

" سادە يادا اكلرلە اۇزادىلمىش بىر كلمەنىن بۆتون مۆتلىرى قالىن لىق - اينجەلىك و دۆز لوك - بۇوارلاق لىق باخىمىندان اىلك ھجانىن مۆتىنە اۇيارلار. اۆ قەدەر كى، اىلك ھجاسىندا بۇوارلاق بىر مۆت اۆلان بىر كلمەنىن ايكىنجى و يا داھا مۆنراكى ھجاسىندا بىر كىنىش ، دۆز سىلى اۆلا بىلىر و اۇندان مۆنراكى ھجالارىن مۆتلىرى دە دۆز اۆلارلار".

" كىچىك آھنگ قانۇنو" - نو بىر باشقا تەبىرلە تىكرارلايق ، بو فۇرمولون ازىرلەمەسى بلكە داھا آساندىر :

" بۇوارلاق مۆتلىردن مۆنرا :

دار بۇوارلاقلار، يا دا :

كىنىش دۆزلىر كىلر".

د) بۆتون بۇنلارى بىر جدولە خلاصە ائدىب ، و مەيىن مۆتلىردن مۆنرا - مۆتلىر آھنگ قانۇنونا كۆرە - ھانسى مۆتلىرىن كىلىب كلمە بەجەكىنى بىر آرادا كۆستەرك : (شكىل : د ۲۱/۱۱)

<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا ا</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا ئ</td> </tr> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا ا</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا ئ</td> </tr> </table>	يا دا ا	يا دا ئ	يا دا ا	يا دا ئ	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ا — دان مۇنرا</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ئ — دان مۇنرا</td> </tr> </table>	ا — دان مۇنرا	ئ — دان مۇنرا	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا — ا</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا — ئ</td> </tr> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا — ا</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا — ئ</td> </tr> </table>	يا دا — ا	يا دا — ئ	يا دا — ا	يا دا — ئ	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ا — دان مۇنرا — ا</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ئ — دان مۇنرا — ئ</td> </tr> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ا — دان مۇنرا — ا</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ئ — دان مۇنرا — ئ</td> </tr> </table>	ا — دان مۇنرا — ا	ئ — دان مۇنرا — ئ	ا — دان مۇنرا — ا	ئ — دان مۇنرا — ئ		
يا دا ا	يا دا ئ																		
يا دا ا	يا دا ئ																		
ا — دان مۇنرا	ئ — دان مۇنرا																		
يا دا — ا	يا دا — ئ																		
يا دا — ا	يا دا — ئ																		
ا — دان مۇنرا — ا	ئ — دان مۇنرا — ئ																		
ا — دان مۇنرا — ا	ئ — دان مۇنرا — ئ																		
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا : ي</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا : ئ</td> </tr> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا : ي</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا : ئ</td> </tr> </table>	يا دا : ي	يا دا : ئ	يا دا : ي	يا دا : ئ	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ئ — دن مۇنرا : ي</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ئ — دن مۇنرا : ئ</td> </tr> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ئ — دن مۇنرا : ي</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ئ — دن مۇنرا : ئ</td> </tr> </table>	ئ — دن مۇنرا : ي	ئ — دن مۇنرا : ئ	ئ — دن مۇنرا : ي	ئ — دن مۇنرا : ئ	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا — ي</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا — ئ</td> </tr> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا — ي</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">يا دا — ئ</td> </tr> </table>	يا دا — ي	يا دا — ئ	يا دا — ي	يا دا — ئ	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ئ — دن مۇنرا — ي</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ئ — دن مۇنرا — ئ</td> </tr> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ئ — دن مۇنرا — ي</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;">ئ — دن مۇنرا — ئ</td> </tr> </table>	ئ — دن مۇنرا — ي	ئ — دن مۇنرا — ئ	ئ — دن مۇنرا — ي	ئ — دن مۇنرا — ئ
يا دا : ي	يا دا : ئ																		
يا دا : ي	يا دا : ئ																		
ئ — دن مۇنرا : ي	ئ — دن مۇنرا : ئ																		
ئ — دن مۇنرا : ي	ئ — دن مۇنرا : ئ																		
يا دا — ي	يا دا — ئ																		
يا دا — ي	يا دا — ئ																		
ئ — دن مۇنرا — ي	ئ — دن مۇنرا — ئ																		
ئ — دن مۇنرا — ي	ئ — دن مۇنرا — ئ																		

شكىل: د ۱۱/۲۱

جدولين باشدان آشاغا شىراسىنى تعقيب ائدەرك ، مثالار وىرىپك ، استىئنالار / ايچىندە يازىلمىشىدەر :

(۱) — دان مۇنرا : قارغا ، قالىن ، قارغالار ، قالىن لىق ، آدا ، آلماس ، / آلوۆ / ، / آرمۇد / .

(ئ) — دان مۇنرا : قىرغى ، قىراق ، قىراقدان ، قىرغىلار .

(ا) — دان مۇنرا : اودۇن ، اودۇنلۇق ، اوطاق ، اولماق .

(ا) — دان مۇنرا : قۇرۇ ، اۇلدۇزلۇ ، قۇرۇلۇق ، قۇلاق ، / بۇزۇق / .

(ئ) — دن مۇنرا : الك ، درى ، امك ، الكچى ، درىلر ، امكە . الدەكى .

(ئ) — دە بو قرويا داخىلىدەر .

(ي) — دن مۇنرا : دىلیم ، چىچك ، دىلیملەك ، چىچكلىك ، بىلىك ، بىلەگىم .

(ا) — دن مۇنرا : اولوم ، اوزگە ، دۇشك ، اولكە ، اوزوم ، اوردك .

(ا) — دن مۇنرا : كۆلك ، كۆلك ، اوشۆيەك ، اوزوم .

آلئىنماكلەلرین بىرقسى دىلیمىزىن آهنگ قانۇنونا اۇيموشا دا ، بۇباخىمدان بىر چۇخو قايدايا هلە اۇيمايىبلار .

دقت: بۇ قانۇننا اۇباراق اكلربين (شكىلچىلربن) ككئيش مصۆتلىرى ايكي خۇردۆر:
 "۵" - ايله و "۱" - ايله اۇلانلار. مثال: لر/ لار (جمع علامتى)، ده / دا
 و ساييره... (سيزده / اۇندا، ائولر/ داغلار، ايگنه دن/ سايدان، كۆنشە / آيا...
 سۆزلىرىندە اۇلدوغو كيمي).
 كينه همين بۇ قانۇننا كۆره دار مصۆتلى اكلر دۆرد نۆعدور:
 "ئى"، "ي"، "ؤ"، "ۇ" - سىلريله اۇلوشان اكلره مثال: آلتىنحىئى،
 بئشىنحى، اۇنۇنحۇ، اۆچۇنحۇ...

صاميتلر

(۲۲)

ديليميميزده مصۆتلردن سواي، صاميت سىلر اۆچون ۲۵ فونەم و بۇنلارا مقابيل،
 اليغياميزدا ۳۲ حرف واردير. فونولوژيك صيراسيله:

۱ - پ	۲ - ب	۳ - ت، ط	۴ - د
۵ - م	۶ - ن	۷ - ل	۸ - ر
۹ - ك	۱۰ - گ	۱۱ - ق	۱۲ - ق
۱۳ - ف	۱۴ - و	۱۵ - س، ث، ص	
۱۶ - ز، ذ، ض، ظ	۱۷ - ش	۱۸ - ژ	
۱۹ - ج	۲۰ - چ	۲۱ - خ	۲۲ - غ
۲۳ - ه، ح	۲۴ - ئى	۲۵ - ع، همزه	

صاميتلىرى عىنىنى صىرا ايله كۆزدن ككچيريريك:

" P " سى يازيميزدا " پ " - ايله يازيلير.

" B " سى يازيميزدا " ب " - ايله يازيلير.

" T " سى يازيميزدا " ت " و " ط " - ايله يازيلير.

" ط " اشارتى جقئندا بير نكجه سۆزلە ايضاحات و فرمك يفرينده اۇلاجاقدير.
 تۆركلر عرب اليغياسىنى اقتباس و ديلىلرى اۆچون يازىلى افاده واسيطه سى
 كيمي قبول اشتديكلرى ايلك كۆنلردن بىزى عرب يازىسىنين امكانلاريندان

فايدالانماق ايستهديلير. بونا كۆره عربجهده معيّن فونئملرى كۆستهرن و تۆركجهده (اؤ فونئملرين وجودو اؤلمايديغى اۆچون) مصرفيسز قالان "ث" "ح" "ص" "ض" "ط" "ظ" "ع" كيمي حرفلردن تۆركجهنى داها آيدين و بليرلى كۆسترمك اۆچون استيفاده ائتمك فيكرينه دۆشدولر. بيلينديگنى كيمي، قديم " اؤرخون " اليغباسيندا قالين و اينجه ساميتلر واريدى. بؤ ساميتلرين اولدوغۇ هجالارين مصؤتلرى (اؤ ساميتلرين قالين، يادا اينجه اولماسينا كۆره) قالين، يادا اينجه اؤخونوردو. بؤ تجرؤبهدن استيفاده ائتمك بيلدى، و بيرنئچه حرف (كى توركجهده عئينى جنسدن فونئمه تقابول ائديرديلير، مثلاً "ط" و "ت" كيمي، T فونئمينه قارشى) قالين و اينجه دئيه مشخص ائديلىدى. بو آرادا "ت" اينجه T و "ط" قالين T اولاراق ايشله ديلمگه باشلانيلدى. "ط" اولان هجانين مصؤتى قالين اؤخوندو، و "ت" اولان هجانين مصؤتى اينجه اؤخوندو. مصؤتلر اؤ زامان علامتسيزايدى. بيزيم فيكرimizه كۆره، يازمىزدا مصؤتلرين علامتى (دياقرى تيكلر) عمومى اولاراق منيمسندىگى وقت آرتيشق "ت" - نين يانيندا "ط" - يه حاجت قالما ياقادير. هابئله دير عئينى بؤ حالدا اولان "ص" اشارتى .

سۆز گل ميشكن بير نقطه يه اشاره ائتك :

ط ، اصلى T اولوب D- يه دؤتموش بعضى كلمه لرده قديم املانين دوامى اولاراق محافظه ائديلديگى اۆچون بعضى تۆركجه كلمه لرده ايسه D شكلينده تلفظ ائديلير .

يۇخارىداكى حكمو قديم املا قايدالارى كتابلاريندا " طورسون " و " آطه " كيمي كلمه لرين نهدن " دورسون " و " آدا " اؤخونماسى گره كديگينى ايضاح اۆچون يازارديلار .

۲۲/۰۴) " D " يازمىزدا " د " - ايله يازيلير .

۲۲/۰۵) " M " يازمىزدا " م " - ايله يازيلير .

۲۲/۰۶) " N " يازمىزدا " ن " - ايله يازيلير .

ديليميزده بيرده " صاغيركاف " ايله يازيلان " نون - غنه " واردى. بعضى لهجه لرده بؤ سس موجوددور، لकिन بيزيم توركجه ميزده " N " سسندن فرقسيز اولموشدور. آنجاق تاريخى و ديلچيلىك بحث و متنلرينده ايشلەنن " اؤچ نقطه كاف " - ايله بسو سس كۆسته ريلير. بونا كۆره " گ " اشارتى نين يئرى تاريخى و باشقا لهجه لردن بحث ائتمك منظرده دير .

۲۲/۰۷) " L " يازمىزدا " ل " - ايله يازيلير .

۲۲/۰۸) " R " يازمىزدا " ر " - ايله يازيلير .

۲۲/۰۹) " K " يازمىزدا " ك " - ايله يازيلير . بؤ ساميت

حقيندا لزوملو ايضاحاتى پروفئسور دميرچى زاده - دن عئيناً نقل ائديريك :

(" ك " كيله شن ، ديل اورتاسى ، سوت داما ق ، صاف كؤيلو و كار ساميتديو . "

" بۇ سس تلفظ ائدرکن، دپلین اورتا حصەسى سرت داماغین اُون حصەسینە دۇغورۇ قالخیر و بۇ ایکی عضو معین درجەدە کیپلشمیش بیر وضعیت آلیر، دیل اوجو ایسه اُون آلت دیشلره یاخینلاشیر".

" بئله شرایطدە آغیز بۇشلۇغو جیغیرئایله سۆزۆلۆب گلن سس آخینسی کیپلشمیش اولان سرت داماقتا دیل اورتاسینی آییئریر. آغزین ایچیندە تۇره یین بیچیلتیلی کۆی اساسیندا **ك** صامیتی فورمالاشیر".

" معاصر آذربایجان ادبی. دیلیندە **ك** صامیتی سۆزون هر یئریندە ایشلەنیر: کۆل ، کتاب ، کس ، تکنه ، ایکی ، تکر ، اک ، چک ، چیچک ، بیسک بیرلیک ..."

"قئید ائتمک لازیم دیرکی، **ك** صامیتی شکیلچلرین (اکلرین) دە ترکیبیندۇ ایشلەنیلن فونئملردن صایئلیر: - لیک ، - رک ، - مک ، - دک ، - هجک ، - کی ، + هک و س .". (دمیرچی زاده "معاصر آذربایجان دیلی- فونئتیقا، اورتوپئیا، اورتوقرافیا- " ص ۸۴-۸۳).

(۲۲/۱۰) " یوموشاق " **G** " یازیمیزدا " **گ** " - ایله یازیلیر. بۇ صامیت حقیقتدا لزوملو ایضاحاتی گینه پروفئسور دمیرچی زاده دن نقل ائدیریک :

" **گ** " صامیتی عملە گلمه یئرینە گۆره " **ك** " صامیتیندن اساساً فرقلەنیر. . . . یالنیز فرق بۇراسیندا دیرکی، **گ** صامیتی سس تفللری نین کشرگین وضعیتندۇ تلفظ اولونور و بۇنا گۆره دە جینگیلتیلی صامیت صایئلیر. بۇسلرین فرقلر- بینی تجروبی یوللا درک ائتمک اوچون آشاغیداکی سۆزلری تۇتوشدورماق کفایت ائدر: گۆر - کۆر، گۆل - کۆل ، گۆز - کۆز ، گۆر - کۆر، گل - کل و س . . .".

" **گ** " صامیتی شکیلچلرین (اکلرین) ترکیبیندە دە چۆخ محدود حالدا ایشلەنیر: - گین (ازگین)، - گه (اوزگه)، - گی (سیلگی، یعنی مدادسیلن)، - گۆ (بۆلگۆ). (دمیرچی زاده، عئینی اثر ص ۸۴/۸۵)

(۲۲/۱۱) " **ك** " یازیمیزدا " **ق** " - ایله یازیلیر بۇ صامیت حقیقتدا لزوملو ایضاحاتی گینه پروفئسور دمیرچی زاده - دن نقل اکتیریریک : (پارانتەز ایچیندەکی سۆزلر بیزه عاید دیر).

" معاصر آذربایجان ادبی دیلیندە ان آز ایشلەنیلن (لاکین لاتین-یونان ریشەلی آلیما کلمەلردە بۆل - بۆل موجود اولان و دیلیمیزدە بۇ اۆزدن ایش- لکلک قازانان) صامیتلردن بیروی دە کیپلەشن ، دیل آرخاسی، کۆیلو، کار **ق** سسی دیر. **ق** سسینی تلفظ ائدرکن، دپلین اُون و اورتا حصەسى آرخایا دۇغورۇ چکیلیر و بئله لیکلە گئری صیخیلیمیش اولان دیل آرخاسی یوموشاق داماغین اُون حصەسى ایله ، یعنی سرت داماقتا یوموشاق داماغین بیرلشمە نقطەسى ایله کیپ- لەشیر، دیل اوجو ایسه ان آلت دیشلرین یوواغینا سۆیکنمیش حالدا اولسور، محض بئله شرایطدە دۇداق بۇشلۇغوندا ان آغیز بۇشلۇغونا گئچمیش سس آخینسی

كېپلشمىش عضولرى آرابايتت آزاجىق باتىلتىلى - كۆي حالىندا سۆزۈلەر ك ،
 خارىچە چىخىدىقدان **ق** سامىتى نام حالدا فورمالاشىر...".
 "... **ق** سامىتى عمومىتتله قالىش مۆتولرله ياناشى ايشلەنير... آنحاق بىر
 نىچە سۆزدە اينچە مۆتله دە ياناشى اولور".

(دميرچى زاده، عىنى اثر ص ۸۶/۸۵)

دقت : بۇرادا سۆزۈ گئچن "**ق**" سسى، قديم و ايندىكى زاماندا بىر
 چۆخ تورك لهجه لىرىده واريدى و واردير. گينه دئدىگىمىزكىمى، لاتىن-يونان
 ريشەلى و اونا بنزر آلىنما كلمەلرده دە چۆخدور.
 بۇ فونەمى يازماق اۆچون مغلوق قايدالار و دولانباچلى بوللاردان گئتمكندسه
 اونا خاص بىر اشارت قبول ائتمك داها آسان و منطقى دىر. بۇ فونەم، گينه
 يۇخارىدا اشارت ائدىلدىكىكىمى "**ق**" - ايله گۆستردىگىمىز فونەم له بىر
 صنفه دىر. اۇنو يازىدا دا هم - صنفينه بنزر بىر اشارتله گۆسترمك لازىم دىر.
 بۇرادا بىر آزه اطرافلىجا دانىشماق فايدالى اولاجاق : معلوم دۇركى، فارسجا -
 دا **ك** سامىتىندىن مۇنرا "ا"، "و"، "و" مۆتولرى گلدىگى زامان، بۇحرف
 عىنى بىزىم "**ق**" سامىتىكىمى "كار **K**" سسى وئرىر. مثلا (فارسجا دا)
 كالا، كۇرۇش، كۇنشكىمى. بۇنا گۆره "**ق**" سسىنى بۇ منوال ايله هر زامان
 "ك" - ايله يازارلار (البته بۇ حرفدن مۇنرا "ه"، "ي" و "ئ" مۆتولرى
 گلندە و يادا "ك" تىك باشىنا - هجا مۇنۇندا - قالاندا، سى دگىشلىير و
 "كار **K**" بىرىنه "جىنگىلتىلى **K**" تلفظ اولۇنورسا دا، بۇرادا، بۇنۇنلا
 بىزىم ايشىمىز يۇخدور).

بۇنا گۆره فارسجا دا، مثلا "دكتور"، "مكانىك"... يازماق فارس
 اليفباسى و دىلىنه آز - چۆخ اۇيغون دۆشور. بىزده، بۇ فونەم "**ق**" - ايله
 ياناشى دىر (يۇخارىدا ايضاح ائدىلدى). بىز بو فونەمى يازماق اۆچون "**ق**"
 - يە بنزهين بىر اشارت سئجمەلى ايدىك .

اولا "**ق**" - ين اۆستونه بىرنقطه داها علاوه ائتمكى و "**ق**" يازماغى
 دۆشۇندۆك . بىر طرفدن عرب لىرىن اۆچ نقطهلى "قاف" حرفىنى، دىل لىرىندە
 اولمايان "**V**" اۆچون (عرب لىرىن "**و**" - سى "**W**" - يە قارشى دىر) بۇ
 اشارتى، يعنى "**ق**" - ي ايشلتدىكلرى بللى ايدى . اۇبىر، طرفدن بۇ اشارتىن،
 عىنى سسى تمثىل اۆچون كۆرد اليفباسىندا دا ايشلندىگىنى دۆشۇندوكحه
 بۇ قدر ياخىن مدنيت لرده ، بۇ اشارت دگىشكىلىكى قارشىق لىق و سېھولتره
 سبب اولاجاغى بىزى دۆشۇندوروردو. نهايت مختلف مصلحتلردن مۇنرا، ناشقا
 يغرلرده دە استفاده ائتىدىگىمىز "**ق**" اشارتىنى بۇ مقصدە داها اۇيغون
 گۆردۆك .

بۇ اشارتىن بىر آز بۇيۆكجهسى عرب اليفباسىندا "مَد" دئيه تانىنىر،
 بىزىم اليفبادا دا عىنى وظيفه اۆچون دە ايشلە دىلىر، يعنى كلمە باشىندا

" T " مۆتىنى گۆستەرىپ. بىز بو اشارتىن كىچىلمىشىنى، بىر نەچچە يئىردە،
 اۇ جەلەن " ق " - اۆچون مناسىب گۆردۆك . " مَد " - ين كىچىك شىكلىنە
 دىلچىلىكدە " تىلدە *Tilde* " دئىيىرلر، بىر چۆخ اليغبالاردا ايشلەدىلىر،
 و مۆتلىر و سامىتلىر اۆزەرىنە كتىرىلىر:

مثلاً " N " حرفى اۆزەرىنە كتىرىلمىش صورتى Ñ باسقا، برۇتۇنجا
 اسپانىولجا، آيمارجا وسايرە دىللىردە واردىر.

A اۆزەرىندە اولاراق، \tilde{A} صورتىدە وىتەنماجا، ماندىنقۇحا، مۇسجە،
 پۇرتەقىزجە وسايرە دىللىردە واردىر. بىزىم بىلدىگىمىز قەدىرلە بۇ علامت
 A و N - دن سواى D، E، G، I، O، U، X كىمى حرفلرە دە آر-
 شىرئلمىشىدىر. بىز يازىمىزدا اۇنا عمومىتله " سامىتلىشىدىمك " (بۇرادا،
 "كارلاشدىرماق ") وظيفەسىنى وىرمىشىك: " ق " اۆزەرىنە كلىنچە اۇنى-
 كارلاشدىرىر و " ق = كار (ق) " ائدىر.

بىر آز مۇنرا گۆرەكگىمىز كىمى و \tilde{E} لرى دە سامىتلىشىدىرەك
 H، V و Y اشارتلىرىنى وحودا كتىرىر: \tilde{O} ، \tilde{E} ، \tilde{I} .
 ق فۇنەمىنە بىر نەچچە مثال: باقتەرى، فۇتۇقۇبى، قۇمەدى، آنقارا
 آقادەمى، اقۇنۇمى، وىقتۇرهوفۇ، دۇقتور، رداقتور ...

بىر تىك استىئنا: *Turcologie* سۆز " تۆرك " سۆزوندن دۆزەلدىگى
 سىبىلە اصلىنە صادىق قالىر و " تۆركۆلوزى " يازىلىر. اۇخۇنوشوندا
 يۇمشاق " ك " تلفظونون (كىنە اصلىنە بنزىلىكى سىبىلە) هئچ بىر
 محدۇروبوغدور. بۇ سۆز باشقا شكىللىردە دە " ك " يازىلىر: " تۆركىك
 دىللىر"، " تۆركۆ- تاتار"، " تۆركۆاز"، " تۆركۆفوب"، " تۆركۆفيل" ... كىنە
 خارىجى سۆزلردەكى " *ique* - " و اۇنا بنزىر اكلىر تلفظ ياخىن لىنى اعتبارى
 ايلە " ك " - ايلە يازىلىر: فىزىك، مقانىك، قىرىتىك، ... يازىلدىمى
 حالده كىنە تلفظ اعتبارى ايلە فىزىقال، مقانىقال، قىرىتىقال كىمى سۆزلىر
 " ق " - ايلە يازىلىر.

" Q " (۲۲/۱۲) " ق " سامىتىنىن جىنگىلتىلى تارشىلغىنى اولان " ق "
 تۆركىيە اليغباسىندا قالىن " G " و سىربىلىك اليغبادا " F " اولاراق كۆ-
 ستەرىلىر)، يازىمىزدا " ق " - ايلە يازىلىر. دىمىرچى زادە يە گۆرە "معاصر
 آذربايجان ادبى دىلىندە " ق " سامىتى سۆزون باشىندا و اورتاسىندا چۆخ
 و مۇنودا ايسە نىستاً آزا شىدىلىر". (عىنىي اثر، ص ۸۶-۸۷).

" F " (۲۲/۱۳) " ف " يازىمىزدا " ف " - ايلە يازىلىر.

" V " (۲۲/۱۴) " ف " يازىمىزدا " و " - ايلە يازىلىر.

حرفىن اشارتى اۆچون " ق " و " ق " حرفلىرى حقىندا وىردىگىمىز اىضاحاتا
 مراجعت ائدىلسىن. بۇ اشارتلى حرف ايلە آشاغىداكىلاردا بنزەين كىلمەلرىن
 دۆز اۇخونماسى ممكۆن اولور: مرو، محو، دوه، نحو، سرو، بىزوؤ، زىنغىروؤو...

۲۲/۱۵) " S " يازيميزدا " س " و " ص " - ايله و عربجه دن آلىنما كىلمىلر ده اصلينده كى كىمى يازىلىرى و بونون اۆچون " ث " حرفى ده اليفبا - ميزا داخىلىدىر .

" T " سى حقىندا وئردىگىمىز ايضاحاتدان (۲۲/۵۳ مادده سىنه باخىنىز) دا آنلاشلىدىغى كىمى " ص " حرفى ، عرب اليفباسىنى قبول ائتدىگىمىزگۇنلردن بىرى " قالىن S " اولاراق ايشله دىلمكده دىر . فونىتىك اولمايان يازى طرزى دوام ائتدىكجه بئله تدبىرلره باش وۇرماق لزۇملودور . لاكىن بو حاضىريازى قايدالارىنا يۆزده - يۆز انطباق اعدىلىرسه " ص " حرفى نىن آنجاق آلىنما كىلمىلر ده ايشلنمىسە شاهىد اولاجاغىق .

قدىم كىتابلاردا ط و ص حقىندا بۇنا بنزر حكملره راست كىلمكده بىك :

" ط و ص قالىن T و S اولوب تۆركجه ده عىنى سىلىرى وئىرىلر . تۆركجه - ده قالىن سىلى كىلمىلر ده كىلمىلر باشىداكى و يا رىشه سىنده كى S سىلىرى و T سىلىرى عمومىتله بۇ حرفلره يازىلىر . لاكىن باشدا و كۆكده بۇنلار نىن يىقىنه " س " و " ت " حرفلىرى ده ايشلندىگى كىمى ، اكلرده ط و ص هئچىر زامان ايشلنمز و قالىن اكلرده " ط " و " ص " - ايله يازىلىر .

زامانلا يازىمىز ياواش - ياواش " وۇقاليزه " اولماغا ياخىنلاشدىقما بۇنلار نىن ايشله دىلمەسى آزالىب " صون " ، " صاى " ، " صىرا " ، " صاغ " ، " صول " كىمى نهايت يۆز قدهر كىلمىه يىتتىشمىشدىر .

۲۲/۱۶) " Z " يازيميزدا " ز " - ايله ، عربجه و فارسجادان آلىنما كىلمىلر ده ايسه اصلرىنده كى كىمى يازىلىر .

بۇنا گۆره " ذ " ، " ض " و " ظ " حرفلىرى ده اليفبامىز داخىلىدىر .

۲۲/۱۷) " Ş " يازيميزدا " ش " - ايله يازىلىر .

۲۲/۱۸) " J " يازيميزدا " ژ " - ايله يازىلىر .

۲۲/۱۹) " C " يازيميزدا " چ " - ايله يازىلىر .

۲۲/۲۰) " Ç " يازيميزدا " چ " - ايله يازىلىر .

۲۲/۲۱) " X " يادا " H " يازيميزدا " خ " - ايله يازىلىر .

۲۲/۲۲) " Ğ " - قالىن اولدوغو حالدا - يازىمىزدا " غ " - ايله يازىلىر .

۲۲/۲۳) " H " يازيميزدا " ه " ، " ه " ، " ه " ، " و " ، " و " و آلىنما

كىلمىلر ده اصلرىنده كى كىمى يازىلىر . بۇنا گۆره " ح " حرفى ده اليفبامىز داخىلىدىر .

دقت : " H " سىنى گۆستەرن " ه " / " ه " / " ه " / " ه " / " ه " حرفلىرى بىكى جەتدن فتحه يا " E " سىنى گۆستەرن " ه / ه " حرفلىرى نىن آيرىلىرى :

داها اولده اشارت ائتدىگىمىزكىمى (فتحه) سىنى گۆستەرن حرف (ه / ه) منفصل حرف كىمى صاىلىرى ، اوندان صونراكى حرفلره بىتتىشمز ، H سىنى گۆستەرن " ه " / " ه " / " ه " / " ه " حرفلر ايسه بونلاردان صونرا گلن حرفلرله

بیتیشو **H** سسینی گۆستهرن حرف اۆزه رینده کی (**ه**) اشارتی ایله مشخص اولور .
 بۇ اشارت حقیقیندا یۇخاریدا ایضاحات وئریلمیشدیر . " **H** " فونئمی اۆچون
 مثاللار: مئە، شئە، لئە، والئە، شبئە، تنبئە، مشئەبئە / موئشئەبئە ...
 (۲۲/۲۴) " **Y** " سسی یازیمیزدا " **ی** " - ایله یازیلیر . بۇ فونئم اۆچون
 مثاللار: چپئ ، پپئ ، وچئ ، نھئ ، شئئ ، پئئ - در- پئئ ، مئئ ، نئئ ، هئئ ...
دقت : بیلیندیگی کیمی، یوموشاق " **ک** " - ایله بیتن کلمهلره اینجه
 مصوتلوره باشلايان بیر اک آرتییرلیرسا، آدی کئچن " **ک** " ، (**Y**) سسی
 وئیریر، بو (**Y**) ، اطینین " **ک** " اولدوغو اۆچون، **Y** سسی وئرن " **گ** " - ایله
 یازیلیر . هابئله اینجه مصوت یانیندا (**گ**) یوموشانار و " **ی** " اؤخونار .
 املا دا ایلکین بۇنلار، هامیسی " **گ** " - ایله یازیلماقدایدی . صونالار " **کاف** "
 و " **گاف** " - ین یانیندا بیرده " **یاف** " **یادا** " **یف** " دییه بیر اشارت دۆزه لیدی
 " **گاف** " لا اولان فرقی اونون ایکنچی " سرکش " - ی، اؤستده دئگیل، آلتدا
 قویۇلوردو، بۇ شکیلده : " **گ** " .

اؤ بیر طرفدن بیر چۆخ زامان دا کلمه نین ایچینده اولان " **ی** " لیر
 یاواش-یاواش " **ی** " اولاراق یازیلماغا باشلانیدی . بیزجه ، بوسس " **گ** "
 صورتینده یازیلدیغی زامان، داها بلیرلیک خا طیرینه " **گ** " - ایله یازیل-
 سا اویغون اولور: فارسجادان آلینما " **اگر** " و " **مگر** " ، **یادا** " **ک** " دان گلپش
 " چۆرهگی " و " اۆره گینده " ... کیمی کلمهلر .

(۲۲/۲۵) آلینما کلمهلرده کی " **ع** " و " **ه** " همزه " اصلرینده اولدوغو
 کیمی یازیلیر . لاتین الیفباسیندا بوسس آپوستروف (') - ایله گۆستهریلیر .

بورادا ، خلاصه اولاراق ، الیفبامیزی ، بیز ، بیر یئرده جدول حالیندا
 گۆسترمک ایسته ییریک : (صحیفه ۲۸/۳۷) :

الیفبائی

مثال لار	ساری	حرف لری می			
		موندنا	آرادا	باشدا	تکلیکد
آنا - بابا - آرابا	A	ا، آ	ا، آ	آ	ا
بابا - بیر - قاب	B	ب	ب	ب	ب
پاپاق - اپیک - ساپ	P	پ	پ	پ	پ
تبریز - آنا - بیتگی - آت	T	ت	ت	ت	ت
ثانییه - اثر - میراث - مثلث	S	ث	ث	ث	ث
جان - گنجیه - اوؤوج	C	ج	ج	ج	ج
جای - گنجی - آج - هنج	Ç	چ	چ	چ	چ
حاجی - محله - فلاح - مسلح	H	ح	ح	ح	ح
خالا - منخلاماق - بوخ - قالخ	X	خ	خ	خ	خ
درمان - دده - ایگید - قاناد	D	د	د، د	د	د
ذات - لذت - ذبروه - کاغذ	Z	ذ	ذ، ذ	ذ	ذ
رحیم - بری - ساری - بیر	R	ر	ر، ر	ر	ر
آز - عزیز - قیز	Z	ز	ز، ز	ز	ز
زایون - لئزیون - ماساز	ژ	ژ	ژ، ژ	ژ	ژ
سلام - ایستی - اساس	S	س	س	س	س
شال - قاشیق - عشق - آش	Ş	ش	ش	ش	ش
صون - عصر - خاص - مخصوص	S	ص	ص	ص	ص
ضرر - رضا - مضمون - عرض	Z	ض	ض	ض	ض
طاقجا - اوطاق - نطق - خطاط	T	ط	ط	ط	ط
ظالم - عظمت - غلیظ - واعیظ	Z	ظ	ظ	ظ	ظ
عالیم - معلوم - طالبع	و	ع	ع	ع	ع

مَثاللار	سلىرى	حرفلر يېمىز			
		تەكلىككە	باشدا	آرادا	مۇندا
غالب - مغلوب - باغ - مبلغ	Ğ	غ	غ	غ	غ
فايدا - صفا - حرف - كلف	F	فا	ف	ف	ف
قارپىش - حېقىي - قاچاق - خلق	G	قى	ق	ق	ق
قافە - قانادا - مقانىك	K	قى	ق	ق	ق
كلمە - كۆل - مكان - چېك	K	كك	ك	ك	ك
كۆل - يادىگار - رنگ - نېنگ	G	گگ	گ	گ	گ
..... اېگىرمى - اېگىد - بگ -	Ğ.Y	گگ	گ		گ
لالە - بېلىجى - گۆزۈل - دېل	L	ل	ل	ل	ل
ماھىنى - سامان - ادام - كېلىم	M	م	م	م	م
نار - كىشىش - سن - جان	N	ن	ن	ن	ن
اۋرتا - مۇن - دۇن - پىتانۇ	O	و	و	و	و
اۋكۆز - كۆيچك - سۈز - آدىئۇ	Ö	ۋ	ۋ	ۋ	ۋ
اۋن - بۇلۇد - دۇيغۇ - بۇرۇ	U	ۇ	ۇ	ۇ	ۇ
اۋزۇم - دۆزگۈن - كۆزگۈ - سۈرۈ	Ü	ۈ	ۈ	ۈ	ۈ
ۋىركى - ۋۇرغۇن - اۋۋۇج - اۋۋ	V	ۋ	ۋ	ۋ	ۋ
ارىك - گلەجك - مىنگەندە - ارە	E	ە	ە	ە	ە
ھاۋا - باھار - مئە - شئە	H	ھ	ھ	ھ	ھ
ايران - جىيى - اېرى - سئوگى	İ	ى	ى	ى	ى
اېلان/اېلان - آرى - آغى	I	ئ	ئ	ئ	ئ
اىركىن - ائىل - ئىئىر - ئىئى	É	ئ	ئ	ئ	ئ
بۇغۇزدە - آئىئى - پىئى - ۋىئى - نھىئى	Y	ي	ي	ي	ي

۳) املا یره نسیپ لری

۳۵) املا قايдалارى عمومىتله معيّن پرهنسيپلره دايانير. تانيشميش بۇش پرهنسيپدن (*) بيزيم تۆكجه ميزين املا قايдалارى، بۆتون شرايط نظرە ئالينا راق اساساً اۆچ پرهنسيپ اۆزەرينده، يعنى فونئەتيك، مۇرفۇلۇژيک و تاريخى-عنئەۋى پرهنسيپلر اۆزەرينده قۇرولموشدور.

۳۱) فونئەتيك پرهنسيپدن مقصد (ساده ديلله):

"سۆزلرين تركييبينده كى سسلرى ادبى تلفظده اۆلدوغو كىمى حرفى-اشارتلىرله يازيدا عكس اتتىرلمكدير". بۇ، بيزيم املا قايдалارىمىزدا باش پرهنسيپ دير.

۳۲) مۇرفۇلۇژيک پرهنسيپه كۆره دگيشىك صورتلرده تلفظ اۆلان سۆزلر دىلين "نۇرم" لارينا كۆره ان دۆزگون و مناسيب شكيلده ثابتلاشديريلير. بۇ پرهنسيپ مثلاً "اۆي"، "اۆي"، "اۆي"، "اۆي" تلفظ شكيللرينىدىن ان اۇيغونو تعيىن ائدر و اۆنو، يعنى مثاليمىزدا "اۆي" تلفوظونو، عموم ادبى تلفظ اۆلاراق ثابتلاشديرير.

هابئله: اۆش، اۇسون، اۇشماز، دىيىلدىكى حالدا: اۆچ، اۇچسون، اۇچماز يازيلير. ائله جەده: "گئتسين، و گئتسه ايدى" - يە: گئتسين و گئتسه ايدى" دىين-لر آز اۆلمادىغى حالدا، آنجاق اۆلكى صورتلر املاء قايдалارىنا (مۇرفۇلۇژيک پرهنسيپه كۆره) اۇيغون صايئيلير. بۇنا كۆره دە، "بۇندان" "قاررى" "يۇخ"، "قارلى"، "دئيير، دئيل، دۆيل، دۆل، دۆي، دگيل، دئيىل-شكلىرىدىن "دگيل" و دقتلى باخىلدىغىندا داها چۆخ "دگيل" دۇغرۇ صايئيلير. كىملىرىن تلفظونده هانسى شكلين داها دۆزگون اۆلدۇغونو، هر دىيىل اۆز اۆلچو و بنه سینه كۆره تعيىن ائدر.

آلينا كىملىر گىردىكلرى دىللىرىن تلفظ و قرامەرىنه انطباق شرطيله اۆ دىلرده ايشله دىلە بىلرلر. بۇنلار اۆز اصيلنده كى تلفظلىرى اۆنودولار. بۇدا مۇرفۇلۇژيک پرهنسيپى نىن باشقا بىر ايجابى دير.

۳۳) تاريخى-عنئەۋى پرهنسيپ:

دىل تاريخينده داها اۆلكى دۆره لرده تطبيق اۆلونا ن مختليف املا اساسلار-ى نىن محافظه ائدىلمەسى و بۇگۈنكو يازيدا دوام اتتىرىلمەسى تاريخى-عنئەۋى پرهنسيپ ايجابىندا دير.

بۇ پرهنسيپه معيّن نقتلرده قايдалارىمىز اۇيماقدادير، بىر نقتە مثال وئىرىك: اليف-اۆز اصل كىملىرىمىزده، مثلاً:

- سون سسى د، همدە ت ايله دئيىلن سۆزلر قديمدا اۆلدوغو كىمى-

د ايله يازيلير: بۇلۇد، سۇيۇد...

(*) فونئەتيك پرهنسيپ (۲) مۇرفۇلۇژيک پرهنسيپ (۳) تاريخى-عنئەۋى پرهنسيپ،

(۴) فرقلىدىرىجى پرهنسيپ (۵) اتيمۇلۇژيک پرهنسيپ. (پروفەسور دىميرچى زاده،

"معاصر آذربايجان دىلى، ص ۲۶۸)

- صونوك ، گ ، وياى - ايله دئيلىن چوخ هجالى سوزلر ك ايله يازىلىر :
كۆلك ...

- صونوغ ، خ ، ق - ايله دئيلىن چوخ هجالى سوزلر ق - ايله يازىلىر :
قۇلاق ، قابىق ...

- صونوج ، ج ، ژ ، ش - ايله دئيلىن سوزلر ج - ايله يازىلىر :
آغاچ ، دىنج ، كرپىچ ، گۆج ...

- خاڧىز اليفبامىزدا - صون اصلاحاتىدان صونرا - هز جور - قالين ، اينجه
مىوتى گۆسترمك ممكۆن دۆر ، بۇنا رغماً گينه " صون " ، " صونرا " ، " صىرا " ، " صاغ "
" اۇطاق " ... و بنزهرى كلمه لرىن قديمده اۆلدوغو كىمى يازىلماسىنا گۆز
يۇمولور . بۇ حرفلرىن عرب اليفباسىندان مختلف تۆرك لهجه لرى نىن اليفباسىنا
گىچمەسى نىن باشلىغا عىلتى داها اۆلدە اشارت ائدىلدىكى كىمى ، بۇ حرفلرىن
(" ص " و " ط " - نىن) قالىن مىوتلى هجالارا حصر ائدىلىشى و مىوتلرىن تشخىسى
چتىن اۆلان يازىدا - قالىن مىوتلرىن اشارتى اۆلارا ق - چوخ فايدالى ايدى .
لاكىن ، بىزىم فكريمىزه گۆره ، دئدىگىمىزكىمى تارىخىلىك بۇرادان داها دا
درىنلره اۆزنامىشىدىر : " اۆرخۇن " آبيده لرى نىن اليفباسىندا - گۆك تۆركلرىن
يازىسىندا - اينجه و قالىن مىوتلرى هجالارا خاص حرفلرىن وارلىقىنى ياددان
چىخارما مالىيىق .

- بىلجه ده - ماق ، - مك ، - دىق ، - دىك ، - لىق ، - لىك كىمى

اكلرىن صونوندا ق و ك صامىتلىرى نىن يازىلماسى دا ، اۆلكى مثاللار دا
اۆلدوغو كىمى ، اساساً تارىخى - عنعنەوى پره نىسىپله علاقه داردىر .

ب (آلىنما كلمه لره اۆچون قايدالارىمىزدا بىرچوخ استىئالار ، تارىخى -
عنعنەوى پره نىسىپىن اىجابلارىندان صايلىر . مثلاً :

- عربجه و فارسجا كلمه لرىن صامىتلىرى اصل دىلده كى كىمى يازىلىر ، ومحض
بۇنلارى يازماق اۆچون اليفبامىزدا " ث " ، " ج " ، " ط " ، " ظ " ، " ض " ، " ع " ...
حرفلرى موجوددور .

- آلىنما كلمه لره **ia , ié , ie , io , iö , iu , iy , ij , iü** كىمى

سىلر بىر " ي " - ايله يازىلىر . مثال : رياضات ، سياست ، تسويه ، دايم ، قيمت

- آهنگ قانونونا قارشى ، بعضى كلمه لرى اۆلدوقلارى كىمى يازماق قبول

ائدىلمىشىدىر ، مثلاً " هوجوم " دئىيب " هجوم " يازماقدا دوام اشتهمىز كىمى ...

- داها متعدد استىئالار قبولو ايله آلىنما كلمه لرىن اصلرىنه ياخىن

شكىلده يازىلماسى دا گينه تارىخى - عنعنەوى پره نىسىپه باغلىلىقدان چىخىر .

دقت : دىلىمىزىن املادا يازى قايدالارى عمومىتله بۇ اۆچ پره نىسىپىن

اىجابلارىنا گۆره وجودا كلىمىشىدىر .

(۴) عمومی قایدالار

۴۰) قبول ائتدیگیمیز املا پرهنسیپلرینه گۆره ، بخصوص فونئتیك و مورفولوژیک پرهنسیپلرینه گۆره ، دیلیمیزده کی کلمه لرین یازیلیشی - معین استیشنلار خاربخ - عموم ادبی دیلیمیزین تلفظونه تابع دیر . (محلی و خاص لهجه لر فولکلوریک اثرلرده ، حکایه لرده ، اویونلاردا ، یانسیلامالاردا گلن تلفظ شکیللری قایدان خاربخده دیر) .

۴۱) دانیشیقدا ن یازی یا گچرکن بیرنجه نقطه یه دقت ائتمک لازیم دیر :

۴۱/۰۱) ایلک سسی " هم " ب " ، همده " پ " - ایله دئییلن سؤزلر ایکی جور

یازیلیر :

۱ - " ب " - ایله یازیلانلار : بس ، بیکه ، بۆتۆ ، بیجان ...

۲ - " پ " - ایله یازیلانلار : پیتی ، پیشیک ، پوسقو ...

۴۱/۰۲) بیرینجی هجاسیندا کی صامیت هم " ن " ، همده " م " - ایله دئییلن

سؤزلو " ن " - ایله یازیلیر : آنبار ، قنبر ، زنبیل ، سۆنیول ، شنبه ...

۴۱/۰۳) دانیشیقدا بعضا بیرینجی ، اکینجی و اوچونجو هجاسیندا کی صامیتلری

- نین یخری دگیشلرک ایشلنن معین سؤزلر آشاغیدا کی کیمی ، لهجه می - زه

اویغون یازیلیر : اسگیک ، ایره لی ، یانلیش ، کیرپیک ، کولفت ، گۆسترک ،

اؤسگۆرمک ، چارپاز ، چیلپاق ...

۴۱/۰۴) صون سسی هم " د " ، همده " ت " - ایله دئییلن سؤزلر " د " - ایله یازئ-

لیر : بۆلود ، قورد ، دورد ، یاشید ، کند ، پالید ، یولاد ، سۆیۆد ، سۆد ...

۴۱/۰۵) صون سسی " ه " ، " ی " ، " گ " و " ک " - ایله دئییلن سؤزلر اصلینده -

کی کیمی " ک " - ایله یازیلیر : دیک ، فریک ، بۆیوک ، کپه نک ، کیچیک ، کۆلک ،

هورۆمک ، چیچک ، چورک ...

۴۱/۰۶) صون سسی " غ " ، " خ " ، " یادا " ق " - ایله دئییلن ایکی هجالی

سؤزلر " ق " - ایله یازیلیر : بۇلاق ، قاشیق ، قاتیق ، قوناق ، یاناق ، پاپاق ،

یارپاق ، اوجاق ، تورپاق ، اوشاق ...

۴۱/۰۷) صون سسی اساسا " خ " ، بعضا ده " غ " - ایله دئییلن سؤزلر " خ " -

ایله یازیلیر : وورنوخ (ماق) ، قازاخ ، دارئخ (ماق) ...

۴۱/۰۸) صون سسى "ج"، "چ"، "ژ"، "ش" - ايله دئىيلىن سۇزلىر "ج" -
 ايله يازىلىر: آغاج، قىلىچ، دىنچ، كىچ، كۆچ، ساج، چىچ...
 لاکىن: ساج يا ساج (مو، گيسو) و سۆزگىچ (بىرىنچىسى شىخس اولماق اۆچون
 و ايكىنچىسى اصلينه گۆره "ج" - ايله يازىلمىشدير).

۴۱/۰۹) ايكى و چۆخ هجالى سۇزلىرىن بىرىنچى ويا ايكىنچى هجاسىنداكى
 ساميت، تىك هجالى سۇزلىرىن ايسه صون ساميتى داها چۆخ "ئى"، "قساده" "گ"
 ايله دئىيلىن سۇزلىر "ئى" - ايله يادا "گ" - ايله يازىلا بىلر:
 دۆگمه، / دۆيمه، دۆگو/دۆيو، اپگنه/اپيننه، دگيرمان/ دپيرمان، اگلنحه/
 ايلنجه، اىگيرمى/اپپيرمى، گۆكرتى/گۆيرتى، گۆكرچين/گۆيرچين، گۆك / گۆي،
 چپك / چپى، چيگر / جىير...
 لاکىن: ايكيد، مگر، اكر، نيگار ان... سۇزلىرى "گ" - ايله يازىلىر،
 "ئى" - ايله يازىلماز.

دقت "ئى" - نين اۆستوندهكى علامتين قۇيولماسى احتمالى يا امكانى
 اولماسا "گ" - ايله يازماق ترجيح ائدلىر.
 ۴۱/۱۰) بين الملل كلملر دىلیميزين بنیه سینه اۇيغون منبعلردن آلىنير،
 و تلفظلىرىنه گۆره يازىلىر.

بىر مفهوم اۆچون بىر نىچه قارشىلىق اولورسا اولارلارين ترجیحى عموم ذوق و
 يازىچىلارين قبولونا باغلىدیر:

۴۱/۱۱) صون هجاداكى "وۆ"، "وئى" يادا "ؤ" شکلينده دئىيلىن سۇزلىر "وۆ"
 ايله يازىلىر: بىلؤؤ، بؤتؤؤ، كسؤؤ...

۴۱/۱۲) مختلف هجالارينداكى چۆخ زامان "وۆ" بعضا "آؤ"، "وئى" يادا
 "و" شکلينده دئىيلىن سۇزلىر "وۆ" - ايله يازىلىر: آلؤؤ، بؤخؤؤ، قؤوؤن،
 دؤوشان، اؤؤ، اؤوماق، اؤوؤچ، اؤخؤؤ، يلؤؤ...

۴۱/۱۳) سۇزون مختلف يئرلىرىندهكى عىنىنى جنسدن قۇشا ساميتلىرىن
 ايكىسىده يازىلىر. مثال: آدديم، يىددى، سكىيز، دؤققۇز، ساققال...

دقت

الف) ادبى لهجه ده تىك ساميتله تلفظ ائدىلن سۇزلىر تىك ساميتله يازىلىر:
 هامى، قئسا/قىشا، اشك، كؤشك، كسهك، آشاغى...

ب) ايندىكى مرحله ده آلىنما كلملرین تشديدلىسى اصليرينده اولدوغو
 كيمي يازىلىر: همت، قوت...

۴۱/۱۴) فارسجا - ستان" اكي آرتىريلدىغى گؤوده نين مۆتینه اۇيغون اولاراق
 "ي"، "و"، "ئى"، "و" - دان بىرسى گتىريلير:

داغىستان، هيندېستان، مۇغولۇستان، كوردۇستان...

۴۱/۱۵) گئنىش مۆتلى، و آھنك قانونونا كۆرە ايكي جۆر يازيلان اكلردن :
 " - فان " - بن مفايلى " - كن " دىر : ياپشقان، دۇيوشكن، جالشقان، سۇروشكن...
 " - فان " - بن مفايلى ايسە " - گن " دىر : وۇرۇلغان، دئىينكن ...
 " - فان / - كن " كار ساميتلە بيتلردە ، " - فان / - گن " جىنگىلتىلى ساميتلە
 بيتلردە ايشلەدىلر .

" - افان " اكيين قارشىلىغى " - هگن / - دىن " دىر : جالاغان، گۆلەين / گۆلەگن...
 ۴۱/۱۶) " - كى " (قالين قارشىلىغى - قى / او - كىن " اكلرى كار ساميتلە
 بيتن سۆزلرە گلير : بيتكى، سىجقئى، سىجكى، يۇسقۇ، داشقئىن، بيتكىن، اۇتكون...
 " - گى " (قالين قارشىلىغى - غئى) و " - گىن " (قارشىلىغى - غئى)، مۇنو
 جىنگىلتىلى ساميت اولان سۆزلرە گلير : چالغئى، سئوگى، وۇرغۇ، بۇلگۇ، قىزغئىن
 گىرگىن، يۇرغۇن، سۆزگۇن...
 ۴۱/۱۷) ايكينجى هعاسنداكى سسلىسى هم " ئى " هم دە " و " - ايلەدئىيلن
 سۆزلر ايكي جۆر يازيلير :

الف - " ئى " - ايلە : آغئى (زهير)، قارغئى، قارپئىز، يارپئىز، پامىئق ...
 (بۇنلار : آغۇ، قارغۇ، قارپۇز، يارپۇز، يامبۇق ... دا يازيليرلار)
 ب - " و " - ايلە : آرمۇد، مازۇت ...

سابۇن و ماھۇت دىلیمىزدە " سابىن " و " ماھىت " اولموشلاردا كىنە قدىم -
 كىكىمى يازيلماقدا دوام ائدىلير .

۴۱/۱۸) ايكي هجالى اولوب، ايكينجى هجالاريندا دار مصۆت اولان عضو
 آدلاريندان، مثلاً : آئىن، آغئىز، بۇرۇن، باغئىر، كۇگۇس، قارىن، اوغۇل، قايئىن...
 كىمى كىلمەلردن مۇنرا تاماملاما اكلرى " - اى "، " - اين " گلىدىكە، ايكينجى
 هجالارداكى دار مصۆتلر دۇشر : آئىن، آغزئى نىن، بۇرۇن، باغئىندان، قارىنم،
 اوغۇل، قايئىنم... سۆزلريندە اولدوغو كىمى .

۴۱/۱۹) قىئوئىر، چئوئىر، آئىر، سىپئىر، سۇوۇر... كىمى فعل كۇكلرينە
 " - يى "، " - پىك "، " - اپنتى " و " - پىم " اكلرى بىلە " - پىل " فعل اكي گلىدىكە.
 ايكينجى هجاداكي مصۆتلر دۇشر : قئوئىنتئى، چئوئىر، آئىرئى، سىپىرئىلن، سۇوورۇلما...
 ۴۱/۲۰) اصلىندە بىر هجالى اولوب، لاکىن تلىقظدە چۇخ زامان ايكي ساميت

آراسىنا " يى " و " آرتىرماقلا دئىيلن سۆزلر يالنىزكن ايكي جۆر يازيلير :
 الف) بىرسسلى ايلە يازيلانلار، مثلاً امر، جبر، حرف، حزن، حسن، ظلم، فقر،

قبض، قصد، قصر، قهر، عصر، كسر، نبض، نشر، نفس، قيد...

بونلاردا سس دۇشمەسى بحث موضوعو دگىلدىر .

ب) ايكي مصۆتلە تلىقظ ائدىلن و بۇ صورتدە ايكي هجالى كىلمە حالينا گلىن
 بۇ نوع كىلمە نوزىن ايكي حۇكمو وار :

اولا - باش هجاداكي مصۆت فتحە اولورسا آنجاق ايكينجى مصۆت يازيلير :

عطير، نسيل، زهير، شكىل، صبر، قبير، قدىر (گئجەسى)، قدىر (بىلمك)... كىمى.

ثانياً - كلمەنىن باش ھجاسىنداكى مەۋتە فتحەدىن باشقا بىر مەۋتە اولورسا ،
كلمە خلقىن دېلىنە كىرمىش ايسە تلىقظە كۆرە يازىلىر ، آنجاق ادبىيات وپا علم
- فن اصطلاحى كىمى ايشلە دىلىرسە ، او زامان (آلىنما سۆزلر بايندا اشارت
اندىلەجەكى اۆزەرە) باش ھجاداكى مەۋتە يازى با كلىمىر .

خلق دىلىندەكى سۆزلرە مثال : غومۇر ، تۇخۇم ، عىيىب ، مۇھۇر ، شۇجۇم ،
فىكىر (لشمك) ، كىيىر ...

دقت : بۇنلار و بۇنلارا بنزر ايكى ھجالى سۆزلر مەين اكلرىن تائىرلە
بىر ھجالى اولورلار :

فىكىر - فىكىرىم (بۇدوركى ...)

نسيل - (اونون) نسليندن .

اصيل - اصى (يوغدور) .

صبر - صبرا (لله)

غومۇر - غومۇرم (سنى سئومكلە نھايت تاپا جاقدير) ...

۵ (بيتيشيك (يان-يانا)

يازيلان سۆزلر

۵۰ (بيتيشديرمك ، يادا بيتيشديرمهك

اليفاميزين اساسي اولان عرب يازيىسىدا حرفلر متصل و منفصل دئيه ، ايكى قسم دير . متصللر هم ساغدان ، هم ده سۇلدان اۇبيريىسى حرفلرله بيتيشيرلر . لاكين ، منفصل حرفلر آنجاق ساغدان اۇبير حرفلرله بيتيشير ، يعنى اۇزوندىن سۇنرا گلن حرفلرله اۇنلارى بيتيشديرمك اولمور .

اليفاميزدا ، فارسجادا اولدوغو كيمي " ا ، د ، ذ ، ر ، ز ، ز ، و " يعنى ۷ حرف منفصل دير . بونلارا علاوه ، " فتحه " سى ، كلمه لرین باشيندا " ا " - ايله گۇسته ريلير و " و " حرفى ۵ آيرى فونئىمى تمثيل ائدير : (و ، و ، و ، و ، و) فتحه نى گۇسته رن " ه " ده اوندان سۇنرا گلن حرفه ياپيشير .

دشمك بيزيم يازيميزدا جمعاً ۱۴ منفصل (بيتيشمه ين) حرف واردير . اۇبير طرفدن يازيميزدا اساس اولاراق مصوتلر گۇسته ريلمكده دير ، بۇ اساسين ايجاسى ، نتيجه ده " و " و " ه " - ايله دۆزه لينميش حرفلر (منفصل حرفلر) يازيىدا داها چۇخ و آرتيق گليورلر . بۇنا گۆره طبعاً يازيميز داها زياده منقطع و منفصل اشارتلردن تشكل ائدير .

غرب اليفبالاريندا بير كلمه نى وجود ا كتيرن حرفلرى چايدا يان - ياندا دۆزورلر و ال يازيلاريندا ايسه بير - بيرينه بيتيشديريورلر .

عرب اليفباسينى اساس آلان يازيلاردا منفصل حرفلرين ساپه سينده بيىر - كلمه نين حرفلرى نين هاردا بيتيشيك و هارادا كسيك اولاجاغي محض تصادۇفه باغليدير . باخارسان كى ، بعضاً تك كلمه نين هامى حرفلرى دئگيل ، حتى بيىر بۇتون جمله نين كلمه لرى بير - بيرينه بيتيشه بيلير . فارسجادا " من مست مى لعل لب عشق حبيم " (من مستمى لعل لب عشق حبيم) مصرعنى هر كس بيلير .

بعضاً ده باخارسان ، حرفلرين چۇخ آزي بيتيشير . گنه فارسجادا باشقا مشهور بير مصرعى يادا سلاق : " زار و زردم ز درد دورى او " .

بئله جه ، بعضى كلمه لرین هامى حرفلرى بيتيشير ، و كلمه بير " بۇتون " كيمي گۆزه نير . بعضاً ده كلمه نين حرفلرى نين بيتيشمه سى چۇخ دگيشيك اولور .

وضعيت ۶ - ۷ منفصل حرفى اولان اليفبالاردا بئله ايكن ، بيزيم ۱۴ منفصل حرفلى و " وۇقاليزه " اولموش يازيميزدا حرفلرين آيرى - آيرى يازيلماسينا داها چۇخ تصادۇف اولونماسى طبيعى دير .

موضوعا آیدینلیق گتیرمک اۆچون، فارسجا یازیلاری گۆتورک : بۇدیلده قديم یازیلاردا بیر کلمه نین (متّصیل حرفلری نین) بیتیشمه سی، یادا بیتیشمه مه سی داها چۆخ ذوق و "استه تیک" قایدالارا تابع ایدی و "خطاط" اثریه وئره جه گسی ترکیب (قۆمپوزیسیون) ملاحظه لری ایله بۇ خصوصدا قرار وئردی. صون زامانلاردا، بخصوص "مقانیک" چاپ واسیطه لری، قۇرقوشون حرفلر و یازی ماشینی نین ظهورو اۇ طرفدن ده، آوروپا متنلرینه حاکیم اولان یازی قایدالاری نین نیمیسنمه سی ایله کلمه لر اجزاسی نین بیتیشیب-بیتیشمه مه سی اۆچون "منطیقی" و "ثابیت" قایدا قویما فیکریه گلدیلهر.

بۇ یولدا اوزون مسافه قطع ائدیله دیگینه رغماً هله ده، مثلاً "می رفت" می، یوخسا "میرفت" یازیلما سی گرکدیگی حقیقدا مناقیشه لر دوام ائدیلهر. بۆتون بۇنلاردا علاوه اولاراق، اۇنوتما یاق کی، بیزیم دیلیمیز، عادت اۆزه ره اکثراً مقایسه ائدیلهن فارسجا و بنزری دیللردن چۆخ فرقلی اولان، دیلچلرین تعبییره "التیماقی - *Agglutinative*" بئر دبلدیر. یعنی، بیزیم دیلده کۆکه چۆخ صایدا اک، دال-با-دال، گلیب بیتیشیر. بۇنا گۆره ده بیزیم "بیرکلمه ده اولان متّصیل حرفلر یاپیشبن" دئبن قایدا یا یۆزده- یۆز انطیماق ائده بیلمه ریک. آجیق دیرکی، بۇ صورتده بئر کلمه نین بۆتون حرفلرینن بیتیشدیرمک ممکن اولسادا، سۆز لریمیز بئر قسیمی نین یازیلما سی و اؤخونما سی جتین اولار.

اؤبیر یاندان، حتی "التیماقی" اولما یان یازیلاردا دا "استه تیک" ملاحظه لر، اؤخوناقلیق و آسانلیق قایغیسی بئر چۆخ قایدالارا استئنالار گتیرمکده دیر. گینه فارسجادان مثال وئرمک ایسترسک، آقای حسن عماد افشاری "آئیس-درست نویسی" - سیندن بۇ سظیرلری اؤخوماق کفایت ائدر:

"... بطورکلی هرگاه دربوشتن کلمات مرکب بین اعمال قاعده اتّصال از طرفی و سهولت نگارش و زیبائی کلمه از طرف دیگر، تعارضی باشد باید آسای و زیبائی را مقدم داشت و از اتّصال اجزای کلمه خودداری کرد" (ص : ۶۷).

بیز، الیفبا و دیلیمیزین-یۇخاریدا اشارت ائندیگیمیز- خصوصیتلرینی نظره آلاراق، بۇ بابدا حتی فارسجادان داها آرتیق بۇمشاق و گئنیش گۆرۆشلو داؤرانمالی تیق. بۇدورکی، بیزده امکان اولدوغو قدهر حرفلری آیری یازماق ترجیح ائدیلمه لیدیر. بۇنا گۆره ده قایدالاردا "بیتیشیک یازیلیر" سۆزون گئچک معناسی "یان-یان یازیلیر" دیر. یوخسا حرفلری ایچ ایچه گئچیریب یاپیشدیریب- باغلایاراق، اؤخونو اۆپ- اوزون مارشاندیز تره نی "کیمی بئر حرفلر زنجیره مه سیله قارشیلادیرماق دؤغرو دئگیل.

تکرار ائدیریک، یازیلارین اؤخوناقلی و ساده اولما سی اۆچون کلمه لری حتی "صیندیرماق" - دان دا چکینمه مه لی تیگ.

بو مۇقەددەملىرى گۈز اۋنۇندە تۇتاراق، بېيتىشىك يادا يان-يانا يازماق
ھەقىئەتتىكى ئومۇم قايىدانى بىرەر اۋخويابىلىرىك :
كۆكلەرە آرتىئىرىلان اكلەر، اۋنلارلا بىرلىككە تىك سۆز ھالىنا گىلىرلەر .

نتىجە اۋلاراق اكلەر سىئرايلا كۆكلەرە بېيتىشىر، يادا اۋنلارلا يان-يانا
يازىلىرلار، و بىر تىك كىلمە اۋلۇشۇدۇرۇرلار .

(۵۱) يان - يانا (بېيتىشىك) يازىلان مىرگىب سۆزلىر

(۵۱/۰۱) مىقدار مايبى ايله آد يا مىقتىن مىلمەگىلن آدلار يان - يانا يازىلىر،
مىثال: اۋچ بۇھاق (مىلئىت)، ايكى ھالىلار، ايكى ھاجا، ايكى مىنھى بۇزا بىلىمىز
دقت : بۇنلار يان - يانا دىگىل، بېيتىشىك يازسايدىق بىلە تىكىلىر
وجودا گىلەھكىدى: اۋچۇھاق، بۇزىل، ايكىتەھ جالىلار... بىز اكلەر ھالىلاردا يان-
يانا يازماق تىرىھ ائدىرىك .

(۵۱/۰۲) سادە (و يا دۆزەلتىمە) آدلا مىنسوبىت اكلى طرفدىن مىلمەگىلن مىقت
و طرفلەر. مىثال : قىلمەلر آراسى، قۇرولتاي قىلمە، دىنىزكنارى، شىر آراسى،
آياق آلتى، بايرام قىلمە، آددىم باشى، سۇز باشى ...

(بىزىم تىرىھ ائتمە دىگىمىز، قىلمە قايىدا اۋيىمىن - يان - يانا دىگىل
بېيتىشىك - بىھى تىكىلەر: قۇرولتاي قىلمە، شىر آراسى، آباغالى، بايرامقا -
باغى، آددىم باشى... بىندان سۇرا بىز آھاق تىرىھ ائتمە دىگىمىز تىكىلەر
يازماق، طالىلەر مىھى بېيتىشىك تىكىلەر اۋزلىرى چىخارا بىلرلەر) .

(۵۱/۰۳) " - دن " ھالدا اۋلان (چىشىش ھالى يادا چىشما دۇرۇمو) آدلا ،
فىئىلى آد تىكىلەردىن عىبارت مىرگىب سۆزلىر. مىثال: آنادان دۇغما، دىدەن قىلمە،
باشدان سۇما .

(۵۱/۰۴) ھىر بىر سۆزدىگىش دىرىجى و يا سۆزدۆزەلدىجى اكل قىبول ائتمە بىھى
ايكى آددان دۆزلىمىش سۆزلىر: قىنانا، قىنانا، ساچاق، چاقىلىك
دىدە بايا، ائىل گۆن .

(۵۱/۰۵) سادە (و يا دۆزەلتىمە) آدلا فىئىلى مىقت تىكىلەردىن عىبارت سۆزلىر:
سىس بۇغان (فارسجا: مىداھفەكن)، تاخىل دۇيىن، گۆن باتان، سۇسەپىن (ماشىن)
آغاچ دىلن (قۇشو) ...

(۵۱/۰۶) سادە آدلا فىئىل - آددان مىلمەگىلن آدلار: بۇك داشىما ،

پامبىق تىمىزلىمە، پۇلادارىتمە، سىس وئىرمە، ماشىن قايىشما ...

(۵۱/۰۷) سادە (و يا دۆزەلتىمە) آدلا مىنسوبىت اكلى سۆزدىن مىلمەگىلن آدلار:
آياق قىلمە، دۇنيا گۇرۇشو، ال يازماق، مىقىزى، ايلان بالىغى، ايل دۇنۇمو
سۇ ايتى، ھان ساغلىغى، ائىل اۋغلو، دۆھ بۇيىنۇ، قارى كۇرپۇسو، سۇي آدى .

۵۱/۰۸) سادە صفتلە سادە (و يا دۆزلىتمە) آددان عملە كلن آدلار :

آغاقاناد، قارا يازى، قاراتيكان، ايستى اوت، يىنى يىتمە، سارى كۆتىك، سارى كۆك،
حام مال، قىرخ آباق، آغۇلاق (سۆكلمە نىن سىتىشك ياربلىشى چىركىنلىك و
چتىن لىك تۇرتىمە بىر، قىشا كلمەلر بىر- بىرىنە ياپىشا بىلىر) .

۵۱/۰۹) مەركىب سىفتلەرە " - لىك " اكى نىن علاوہ اعتمەسى ايلە عملە كلن آدلار :

آغزى بۆتۈۈلۈك ، عاليخانلىق، خۇج مەنالىق، قانونا اۇيغۇنلوق، دۇستارلىق،
آلچىلىق، الياگرىلىك / اليايىرلىك، اۇزباشئالىق، اۇزاق كۆرۈنلىك ،
اۆرەكى آچىقلىق/ اۆرەسى آچىقلىق ...

۵۱/۱۰) بىر ھالى كلمەلر بىر نەمۇنە كىمى، كلمەلرىن باشىنا كلەر ك ،

مەركىب سۆزلر قۇرار : آغسۇ، ايلك باھار، سۇن باھار، اونسۇز (مۇقەدەمە)، سۇنسۇز ...

۵۱/۱۱) تركىيىنىدە " خان " و " نامە " كىمى فارسا اصىللى سۆزلردن

اۇلان آدلار : كىتاخانا، پىئانامە، وكالتنامە، اسكندرىنامە، ھۇب ھۇب نامە،
شەھادىنامە ...

۵۱/۱۲) سادە صفتلە سادە آد بىرلشمە سىندن دۆزلىدىن خۇغرافى آدلار :

آغشەر، يىنىكىند، قاراچىمن، سۇيوق بۇلاق، قاراغاج (قارا + آغاج)، قىزىل اوزن،
آجى چاي، سارى داغ ...

دقت : يىتر آدلارى ايكىدن جۇخ كلمەدن دە مەركىب اۇلسا، كىنە بىتتىشىك

يازىلىر .

۵۱/۱۳) ايكى آدىن بىرلشمە سىندن دۆزەلن جۇغرافى آدلار : آرپا چاي،

قۇناق كىند، داشكىند (تاشكىند) .

۵۱/۱۴) اسان و جمعيت آدلارىمى بىلدىن مەركىب سۆزلر : محمدعلى، خۇشقىدەم،

غلىشىر (نواشى)، تىپەگۆز، آلتون اوردۇ قىزىلباش ...

۵۱/۱۵) تركىيىنىدە " اۇغلو " يادا " زادە "، و بۇنلار بىنر سۆزلر اۇلان

آدلار : حسنۇغلو، داداشكىل، آقازادا ...

۵۱/۱۶) تركىيىنىدە رتتە، لىقىدە رسمى خطاب مەفھومو اۇلمايان " مىر "،

" مىرزا "، " مىرزە "، " حاجى "، " سىد "، " شاه "، " سلطان "، " آقا "، " آغا "، " بگ "، " بگىم "

" خان "، " خانىم " ... سۆزلرىندىن بىرى اۇلان آدلار (بۇ كلمەلر آدىن بىر جزء
يا پارچاسى مائىلدىقلارىندا) : مىربالا، مىرزەعلى، حاجى بابا، سىدخانىم،
سلطانعلى، خانىم باجى، بالايگ ...

۵۱/۱۷) سىلى و يا جىنگىلتىلى مامىتلە بىتن فەللىردن " ھـ "ا

بىتتىشىدىرىجىسى واسىطەسى ايلە عملە كلن آدلار : وۇرھا وۇر، دى ھادى، يازھا ياز،
يى ھائى، كزھا كز، چال ھاجال ...

تركىب اندىلن فەل كار مامىتلە بىترسە، " ھا " عۆزىنە، آھنگ قانونونا كۆرە

" ت " و " يا " ھ " يازىلىر : باساباس، قاچاقچ، اىچە اىچ، كسەكس ...

۵۱/۱۸) سادە صفتلە سادە آد بىرلشمە سىندن دۆزلىدىن مەركىب سىفتلر :

آغ بىرچەك ، جال ساققال ، بالاجايۇى ، حاضىر حاواب ، قاراقاباق ، دازباش ، سىستەبۇى ،
اينجەئىل ، گۆلرئۆز/گۆلراۋز ، اۇرتاسۇى ، نۇش نۇغاز ، لىخجە ...

(۵۱/۱۹) سادە صفت ويا آدلا - "لى" اكلى دۆزلىتمە صفتدن عملە گلن صفتلار :

قۇناق خانلى ، اىستى قانلى ، سۇيوق قانلى ، اۇزون بۇيلو ، يادا ئىللى ، ايكى خانلى ،
۵۱/۲۰) تركىيىندە "از" ، "برابر" ، "قۇشا" ، "عئىنى" ، "تارىم" ، "چۇخ" و س .

سۆزلىرى اۇلان صفتلار : آزايشلەنن ، برابر حقو قلو ، عئىتى قىمتلى ، چۇخ معنالى ...

(۵۱/۲۱) سادە آدلا "ۆئرىجى" / "ۆئرن" / "ۆئىر" ، "دگىشدىرىجى" / "دگىش-ن" /

"دگىش" ، "دۆزلىدىجى" / "دۆزلىن" / "دۆزلىر" ، "ئىدىجى" / "ئىدن" / "ئىدر" ... كىمى ،

يادا نۇنلار نوعوندىن منغى دۆزلىتمە صفتلار ("ۆئرمز" / "ۆئرمەين" / "ۆئومە تېجى" ،

"دگىشمز" - و بدل لرى - ، "ئىتمز" ، "قۇنماز" ، "دگمز" ، "اۇلونماز" ، "گلمز" ...) -

دىن عملە گلن مركب صفتلار . مثلاً : ضررؤ ئرىجى ، سۆزدگىشدىرىجى ، دگىشمز (دگىشمز

باشجى = عۆص ائىدىلمز مدير) ، انسان سئۆر ، بارئىش سئۆر ، سۆدە مر (سۆدە امر)

محو ائىدىجى ، قۇش قۇنماز ، قۇش اۇجماز ، كاروان گچمز ، دگمە دۆش ،

(۵۱/۲۲) " - ه" حالدا (بۇنلۇك حالدا ، يادا بۇنلەمە دۇروموندا) ايشلەنن

آدلا ، دۆزلىتمە صفتدن (مثلاً : باتماز ، گلمز ، بنزر ، اۇخشار ... كىمى) عملە گلن

صفتلار : عقلە باتماز ، باشادۆشمز ، متالابنزر ، هئىچ زادادگمز ، گۆنە ساخان ...

(۵۱/۲۳) منسوبىت اكلى سادە آدلا سادە (ويا دۆزلىتمە) صفتدن عملە گلن

صفتلار : آغزى بۇش ، آغزى بۆتۈۋ ، آغزى پاستى ، آغزى ئىللى ، آغزى ئىترىتىش-ق ،

آغزى گۆيچىك ، آغزى اۇدلو ، آباغى ئۆنگۆل ، قانئى قارا ، الى آچىق ، الى كىسپىك ،

الى اكرى/الى ايترى ، باشئى بۇش ، قارئى تارىق ، دابانى حاتلاق ، آغزى اكرى ...

(۵۱/۲۴) صفتىن شتلىندىرمە درەجەسى بىلدىرمك اۇجون سۆزۈن اىلكە هجاسى

و يا ايكىنچى سسىدىن مۇنرا "م" ، "پ" عىصورلرى آرتىرماقلا دۆزەلن كىچىك

حصەلر سۆزە بىتئىشك يازىلار : سۇمۇز ، سۇمبۇش ، قاپقارا ، قۇيقۇرو ، دۆمدۆز ،

قۇيقۇرمىزى ، يامىتائىل ، گۇمگۆى ، ساپسارئى ...

(۵۱/۲۵) - لى ، - سىز ، - جى ... كىمى اكلرىن خاص اسملرە ياپئىشماسى ايله

عملە گلن مركب صفتلار بىتئىشك يازىلار : پارىسلى ، نىلسىز (مصر چۇل اۇلار) ،

فروئىدچۇ و بونقحو (جوە يانلار) .

(۵۱/۲۶) مركب فعللرىن يان - يانا يازىلنلار بۇ قىلدىن دىر :

گۆرە بىلمك ، يازا بىلمك . باخاقالمق ...

(۵۱/۲۷) ايدى ، ايمىش ، ايسە ، ايكىن ، و ايله هم آيرى يازىلا بىلىر ،

هم دە اۇزلىرىدىن قاباق گلن كلمە يە بىتئىشە بىلىر . بىتئىشمەلرى بئله اۇلار :

الف -) قاباقچا گلن سۆزلىرىن صۇن حرفلرى صامىت اۇلسا ايدى ، ايمىش ،

ايسە ، ايكىن ، ايله كلمەلرى نىن باشلارىنداكى " اى " لرد دۆش ، قالان قىملر

بىتئىشەرك عئىنى بىر اىك كىمى آهنگ قايدالارىنا تابع اۇلاراق دگىش-ر .

مثاللاردا هم ياپئىشان و هم ياپئىشمايان حاللار گۆستەرىلىر :

كۆزل-ايدى/ كۆزلىدى ، اۇخويا جاق ايدى/ اۇخويا حاقدى ، آلير ايسه / آليرسا ،
يولداشلار ايله / يولداشلارلا...

دقت : - "كن" اكي دگيشمز و آهنگ قانونونا تابع اولماز: گلير ايكن/
گليركن، قاچار ايكن/ قاچاركن .

ب) - مۆتلرله بيتن كلملره بۇ اكلرى بيتيشديرمك ايسترك ، اۆكلملرله
اكلر آراسينا بير "ئى" گنيرمه ميز لازمدير: ايكينجى ايدى/ ايكينجىيىدى ،
گلسه ايميش / گلستيميش ، كۆرودو ايسه / كۆرودوشدوتسه ، يولو ايله / يولوئىلا ،
اوردوسو ايله / اوردوسويلا ، اورادا ايكن/ اورادا ايكن ... (گلستيميش"
مثاليندا فتحهسى "ئى" - نين تائيريله "ئى" سسينه چئوريلير).

(۵۱/۲۸) ساده آدلا ، "بير" مايىنين بيرلشمه سيندن عمله گلن ظرفلير
بيتيشيك (يان-يانا) يازيلير: البير (ال بير) ، سوزبير ، ديلبير (ديل بير) .
(۵۱/۲۹) ساده آدلا منسوبيت اكللى آد و يا ظرف بيرلشمه سيندن دۆزه لن
مركب ظرفلر: آدديم باشى ، آياقا و ستو ، دوداق التى ، كۆز التى ، ال اوستو .
(۵۱/۳۰) آشاغيڭداكى مركب رېطلر بيتيشيك / يان-يانا يازيلير:
يا خود ، نه اينكى ، هابئله ، حالبوكى ، هرگاه ، هرچند ، چونكى ، يا اينكى .

۶) آيرى يازيلان مركب سؤزلر

۶۰) مركب سؤزلرين بير قسمىنين اجزاسى آيرى - آيرى يازيلما ليدير ،
بۇ بايدا بير نچه خاطيرلاتما فايдали اولور .

۶۱) چوخ كلمه لى انسان آدى ايله قۇرولان يىكر آدلارى نين هر كلمه سى آيرى
يازيلير . مثال : شيخ محمد خيابانى بۇلوارنى ، ستارخان خياوانى .

۶۲) : - "دن" اكللى آدلا ساده (ويا دۆزلمه) صفتدن عمله گلن صفتلر
آيرى يازيلير: قۇلدان قوتلى ، قۇلدان كۆچلو ، ديلدن ايتى ، الدن زيرك ،
كۆزدن ايتى ، عقلدن كاسيب ، دده دن قالما ...
۶۳) عددلره گلينجه :

۶۳/۰۱) عددلرين هر كلمه سى آيرى يازيلير: اون بئش ، يۆز اوتوز بير ،
ايكى مين التى يۆز اون سككيز (۲۶۱۸) .

چكلكر و ساير و تيقه لرده (سندلرده) عددلر بيتيشيك و يان - يانا يازيلير:
مثال : ايكى مين التى يوز اون سككيز تومن .

۶۳/۰۲) كسر و مرتبه بيلديرن سايلار آيرى يازيلير: اوتوز يغددينجى ،
اۆچده بير ، اوندا بئش ...

۶۳/۰۳) مقدار سايلاريندان عمله گلن بيرينجى سؤزو "ه" حالدا (يؤنلوك

خالدا) ايشلەنن طرفلر آيرى يازىلىر: بىرە ئىش، بىرە يۆز ...
(۶۴/۰۱) بىرىنچى سۆز " او "، " بۇ " اشارە ضمىرلىرىدىن عبارت اولان مرگب
سۆزلر آيرى يازىلىر: بۇ آي، بۇ ايل، بۇ كۆن، بۇ ساعات، او كۆن، او ساعات
قىد: بۇكۆن (مارجا "امروز"، انگىليزچە: today) معناسينا گلدىكده،
يان - يانا يازىلىر...

(۶۴/۰۲) مرگب سئوال ضمىرلىرى نىن تركىبىندەكى سۆزلر آيرى يازىلىر:
نە اوچون، نە جور، نە كىمى ...

دقت: "نە اوچون" قىئالتىلمىش شكلينده دە ايشلەدىلىر و بۇخالدا
يان- يانا يازىلىر: "نجون قىلماز منە درمان، منى بىمار مانمازمى؟" فضولى.
(۶۵) تركىبىندەكى بىرىنچى سۆز مختلف نطق حصەلىرىدىن، ايكىنچى سۆز
ايسە، " ائلمەك"، " ائتمەك"، " اولماق" كۆمكىچى فعللىرىدىن ويا مجازى معادا
ايشلەنن " آصاق"، " وئرمەك"، " وۇرماق"، " دۆشمەك"، " سالماق" و باشقا
سۆزلردن عبارت اولان فعللر آيرى يازىلىر: قبول ائلمەك، تشكيل ائتمەك،
طعنه وۇرماق، فيكىر وئرمەك، باشا دۆشمەك ...

(۶۶/۰۱) ربطلر (باغلايتىجىلار) سۆزلردن آيرى يازىلىر: ايشى مهارت
و دقتلە كۆرمەك لازىمدىر.

(۶۶/۰۲) ايكى سادە باغلايتىجىدان (ربطن) و سادە باغلايتىجى ايله باشقا
نطق حصەلىرىدىن عملە كلن باغلايتىجىلار آيرى يازىلىر: بئله كى، بۇنولا دا،
بۇنا كۆرە دە، و يا دا، و ياخود، داها دا، دئمەك كى، يۇغسا كى،
گاه دا، گوييا كى، مادام كى، اۇنا كۆرە، اۇنون اوچون، تۇناق كى،
هم دە ..

(۶۶/۰۳) دىلىمىزدە ايكى جور دە واردىر:
اليف) - وضعيت حالينى كۆستەرن - دە اكى اوزوندىن قاباقتى كىلمەيه
ايتىشىر، آهنگ قانونا تابع اولور: ائوده، اوتاقدا، آغاجدا، يۆزدە بئش
بئشده ايكى ...

ب) ربط اداتى اولان دە آيرى يازىلىر، آهنگ قانونا تابع اولور:
من دە كىلدىم، اۇدا گلەجك، بۇكۆن دە آخسام اولدو ...

(۶۶/۰۴) كىمى، بىرى، تەك، تەكىن، اوچون، قەدەر ... كىلمەلىرى آيرى يازىلىر:
داش كىمى، دۆنندن بىرى، ايندىتە تەك، بۇكۆنە تەكىن، اۇنون اوچون، يۆزە
قەدەر ...

شەردە " اوچون" بعضاً ادغام اولار و اوندان قاباقتى كىلمەيه ياپىشار:
سەنچۆن، اۇنچۆن ...

(۶۶/۰۵) سئوال حالينى بىلدىرن " مى " اكى انطىباق باخىمىندان اوزوندىن

قباق گلن كلمه يه تابع اولماقلا بىرلىكده آيرى يازيلار :

مثال : گوردونوز مو؟، تبريزه مي گنده جكسيز؟ يا دا تبريزه گنده جكسيز

مي ؟، من مي؟

۶۶/۵۶) ادا تار سوزلردن آيرى يازيلير : دي گل!، دي ياخشى، گتتمك
اولماز آخى، بس خرين يوخذور؟ گور ها!، دديم ده، اوتوراق دا، اوشاق
دگيلم كى، داها گوزل، لاپ بيس، ان ياخشى ...

۶۶/۵۷) " كى " سوزو :

اليف) - ديليميزده " كى " سوزو اوچ حالدا بيتيشك يازيلير :

۱ - " تعيين صفتى " (*Determinative adjective*) دندىكلرى نوعدان كى
- ده حاليندا (وضعيت حاليندا) قباقكى كلمه يه بيتيشير :

ائوده كى، بازاردا كى، سنده كى، اونداكى ... وس .

۲ - گينه " تعيين صفتى " اولاراق زامان و يئر ظرفلرينه گلدیگده اولسا
بيتيشك يازيلير : قباقكى، صا حا كى، اوگونكو ...

۳ - نسبت ضميرينه آرتيريليرسا، بيتيشك / يان-يانا يازيلار :
بيزيمكى، سنيكى، اعلانين كى ...

ب) ايكي حالدا آيرى يازيلير :

۱ - " ادا ت " دان صايئلان و تاكيد اوچون دئيپلن " كى " . مثال : او قده ر
يورولدوم كى . من نه دئييم آنلاميشان كى .

۲ - فارسادان آليما " كه " (بيزده " كى " يازيلير)، رط " كى " - سي آيرى
يازيلير : خاك اول ، كى خدا مرتبه نى اعليه عالي . (روحى)

داها اولده اشارت ائدیلدیكى كيمي (نؤمه ۵۱/۳۵) " نه اينكى " ، سانكى
/ سانكى " ، " حالبوكى " قىيليندن وضعيتلرده اولان بۇ " كى " ده بيتيشك يازيلير
۶۷) ندالار سوزلردن آيرى يازيلير :

ه! باهار نه گوزل . او ف نه ايستيدير!

۷) قيصا جيزگى (-) - ايله يازيلان سوزلر

۷۱/۵۱) معنا جا بىر- بىرينه ياخين، اوزاق و يا ضد اولان آيرى - آيرى
سوزلردن عمله گلن آدلار . مثال : آغيز- بۇرون، آد- سان، آليما - صاتيما
آرؤاد- اوشاق ، باغ- باغچا ، وار- يوخ، قو يون- قوزو، داوا- درممان
دده- بابا ، گنجه- گوندوز ، اود- آلؤو ، سس- كؤى، قول- بو يون ...

۷۱/۵۲) عئينى سوزون تكرارى ايله عمله گلن آدلار : داش- داش ، پيچ- پيچ
توپ- توپ ، جة- جة ، چيو- چيو ، جيك- جيك ...

۷۱/۵۳) صفتله دوزلتمه آددان عمله گلن آدلار : آيرى- سچكى ليك ،

امین - آمانلىق ...

(۷۱/۵۴) تركيب داخىلىنىدە بىر مەھوم افادە ائىدىن مەخلىف مەئالى آدلاردا ن
عملە گلن آدلار: قانە - رستوران ، سىنەما - تئاتر ...

(۷۱/۵۵) اۆلچو واحىدلىرىنى بىلدىرن آدلار: آدام - كۆن ، قرام - قالورى ،
كىلووات - ساعات ، كىلوگرام - متر ، تۇن - كىلومتر ...

(۷۱/۵۶) جەتلر آراسىنى بىلدىرن آدلار: جنوب - غرب ، جنوب - شرق ...
(۷۱/۵۷) سىياسى جريان ، تارىخى حادىتە ، قۇرولوش و س . آدلارىنى بىيان
ائىدىن صفتلر: اجماع - قىبلە قۇرولوشو ...

(۷۱/۵۸) سىياسى فرقه لرىن ، جريانلارن ، ائلەجە دە اۆنلارن طرفدارلارنن
آدلارن بىلدىرن سۆزلر: سۆسىال - دموقراسى ، ناسىئونال - سۆسىاليزم ...

(۷۱/۵۹) مەخلىف سۆزلردن دۆزەلن خصوصى جۇغرافى آدلار: آلمان - آتما ،
آمۇ - دوبا ، بۇئىنوس - آيرەس ، ماهاچ - قالا (قلعە) ، مونتە - قارلۇ ، نىبۇ -
يورق ، پا - دۇ - قالە ، پورت - سعید ، پۇئرتو - رىقۇ ، سان - فرانسىسكو ،
اۆلان - باتۇر ، بۇدا - پىشتە ...

(۷۱/۱۰) تركيبىنىدە " دۇن " " سن " ، " فون " حصە جىكلرى اۆلوب ، آد و
فامىلىا بىلدىرن ياد آدلار: دۇن - كىشوت / دۇن - كىخوت ، دۇن - خۇوان ،
سن - سىمۇن ...

دقت : " دۇن " جناب مەناسىنا اۆلورسا ، آددان آبرى يازىلىر:

دۇن سزار دە بازارن ...

(۷۱/۱۱) اىكى خصوصى آددان عملە گلن و فامىلىا بىلدىرن آدلار:

رىمسكى - قورساقوف ...

(۷۱/۱۲) خاص آدلار اىك گلدىكى زامان ، قارىشىقلىق احتمالى اۆلدۇغوندا

اكىدن قاباق قىصا - جىزگى قۇبارلار: سئوېنج - ه دىدىم ، من رومانى
كورموشم ، (من اۆ رومانى اۆغوموشام) .

(۷۲) صفتلر

(۷۲/۰۱) عىنىنى سادە و يا دۆزلىتمە صفتن تىكرارى ايله عملە گلن صفتلر:

بالاجا - بالاجا ، دادلى - دادلى ، يۇمرو - يۇمرو ، لۇپا - لۇپا ، پىس - پىس ...

(۷۲/۰۲) اىكى سۆزدن عملە گللىپ ، چالاولىق ، يا دا رنگ بىلدىرن صفتلر:

تۇند - قىرمىزى ، آچىق - سارى ، آل - الوان ، آل - بىك ، آل - قورا ، آل - تالا ،

آل - يارىمچىق ، آل - سۆتول ، آل - تۇران ، آل - قۇلاى ...

دقت : " بۇ " آلا سۆزىن لىغىدەكى آچىقلاماسىنى آشاغى يا قىئىد ائىدىرىك :

"آلا... بیر صیْرا مرکب سۆزلرین اولینده سۆزۆن افاده ائتدیگی شئیدن آلایق، رنگ بونگ لیک، آلا- بۆلالیق، آغ رنگ ایله قارشیق لیق، یاخود یاریمچیلیق، غیر- معین لیک، داغینیق لیق، آدا- بۇددالیق، ناتا ماملیق و س. سۆکیمی خاصه لر اولدۇغونو بیلدیریر."

"آذربایجان دیلینین ایضاحلی لغتی"

(۷۲/۵۳) معناجا بیر- بیرینه یاخین، اۇزاق، ویا ضد اولان صفتلردن عمله گلن صفتلر: آدلی- سانلی، المالی- آرمۇدلو، اتلی- حانلی، عملی- باشلی، داشلی- کسکلی، یاخشی- یا مان، پیس- یاخشی ...

(۷۲/۵۴) قارشیلیقلى علاقه، مناسیبت بیلدیرن صفتلر: تۆرکجه- فارسخالغت بۇلغار- ماچار مذاکیره لری، قاپینانا- گلین داعوالاری ...

(۷۲/۵۵) هر ایکسی نسبت اکی، مثلاً " ی + " قبول ائتمیش صفتدن عمله گلن صفتلر: علمی- ادبی مقاله، تاریخی- اجتماعی حادیشه، اجتماعلی- سیاسی غزفته، اقتصادی- کیتله وی ایش ...

سیاسال- اقنومیک، قره قۆ- رۆمن ...

(۷۲/۵۶) ایککی و داها آرتیق آددان عمله کلب، بۆتۆو بیر آنلاقیش بیلدیرن، آراسینا " و " باغلایحیمی قویماق ممکن اولان صفتلر:

دیش- دۇداق صامیتلری، دیل- ادبیات فاقولته سی، تجارت- صنایع مرکزی ...

۷۳) عددلر

(۷۳/۵۱) غیر- معین لیک بیلدیرن مقدار صایلاری . مثال : ایککی - اۆچ ، اۆن - اۆن بئش ، اللی - آلتمیئش و س .

(۷۳/۵۲) صایلار رقم لرله یازیلدیقدا صایلارا قوشولان اکلردن اول قیصا چیزگی قویولور: گنجه ساعات ۲۳- دن صؤنرا ، ۶- نی ۵ گنجنده ، ۱۹۱۴ - ده باشلایان اختیلافلار ، ۲۵- نی ، ۳- ه بۆلمک اولماز .

(۷۳/۵۳) رقم لردن صؤنرا ترتیب ، رتبه و درجه نی گۆسته رن " - ینجی " اکی و اۆنون واریان نلاری ، اولکی صایین آدینا گۆره " - پنچي " ، " ئنجی " - " وُنجو " و " وُنجو " اوغونور . یازیدا اختیصاری اولاراق " - نجی " و " نجسو " شکل لری ایله گۆسته ریلیر و صایدان صؤنرا - البته قیصا چیزگی قویولور:

۵- نجی (بئشینجی) ، ۶- نجی (آلتینجی) ، ۲- نجو (اوچونجو) ، ۱۵ - نجو (اؤنونجو) . (رقم لر حقیندا یازی قایدالاری نین قالان طرفی صون قسمده دیر)

۷۴) صفت و ظرفلر

(۷۴/۵۱) " - مز " اکی فعل - صفتلردن عمله گلن صفت و ظرفلر:

مثال : بیتمز- تۆکنمز ، دینمز- سؤیله مز ...

(۷۴/۵۲) عینی سۆزوی اولینه " م " سسی گتیزمک ، یا داما ق مۆتینی دۇداق مۆتینه چؤیرمک ، یا دا ایلک صامیتینی " م " - سسی ایله عوض

اىتمكلە عملە گلن آد، صفت و ظرفلر. مثال : آز- ماز، قارا- قۇرا، ازىك- اۆزوك، اگرى/ اىرى- اۆيرو، كاسىب- كۇسوب، اۇزاق- مۇزاق، جىندىر- مىندىر، شاپ- شۇپ، شىئى- مئىئى ...

۷۴/۰۳) تركيىبندهكى سۆزلردن بىرى، بعضاً هر ايكىسى آيرىلىقدا معنا وئرمەين و يا باشقا معنا وئرن آد، صفت و ظرفلر:
 آددا- بوددا، قارما- قارئىشيق، قونوم- قونشو، دئدى- قۇدو، ايش- گۆج، پارا- خۇرا، كلە- كۇتور، كۆل- كۆس، گئىيم- كئجيم، نم- نوم، پال- پالتار...

۷۵) ظرفلر:

۷۵/۰۱) عئىنى سۇزون (آد، صفت، صاى و يا ظرفين) تىكرارى ايله دۆزه لنن ظرفلر: آغىر- آغىر، آددىم- آددىم، وراق- وراق، آز- آز، آخشام- آخشام، آجى- آجى، بئش- بئش، بوش- بوش، قارئىش- قارئىش، دارغئىن- دارغئىن، دامجى- دامجى، ايكى- ايكى، اينجه- اينجه، صاباح- صاباح، سظير- سظير، راحت- راحت ...

۷۵/۰۲) عئىنى نطق حصه سینه عايد اولان مختليف معنالى سۆزلردن عملە گلن ظرفلر: آز- چوخ، آچىق- آيدىن، آچىق- آشكار، ائله- بئله، زور- گۆج، كنج- تئز، اورا- بۇرا ...

۷۵/۰۳) معئن معنایا مالىك اولان سۆزلە گلدىكده باشقا معنا وئرن، يادا معناسى اولمايان سۇزدن عملە گلن ظرفلر: آج- آجئنا، داوا- درمانسىز، داعوا- شاواسىز، ساكىو- بايئىر، اوزون- اوزادى ...

۷۵/۰۴) عئىنى سۇزون تىكرارى ايله عملە گلن و ايكىنجىسى- "ه" اكسى قبول ائدن ظرفلر: باش- باشا، قاباق- قاباغا، قارشى- قارشيا، دابان- دابانا، دال- دالا، اۆز- اۆزه، يان- يانا، اؤست- اؤسته ...

۷۵/۰۵) "ه" اكلى عئىنى فعلين تىكرارىندان عملە گلن ظرفلر:
 باخا- باخا، قاچا- قاچا، بيله- بيله، دئپئنه- دئپئنه، ايشله يه- ايشله يه.

۷۵/۰۶) "دن" اكلى ايكى عئىنى نطق حصه سىندن عملە گلن ظرفلر:

آزدان- چوعدان، آلتدان- آلتدان، اورادان- بۇرادان، دده دن- بابادان ..
 ۷۵/۰۷) بىرىنجىسى "دن" ، ايكىنجىسى "ه" اكى قبول ائتمئش سۇزون قۇشا كلمه سىندن دۆزه لنن ظرفلر: آخشامدان- آخشاما، آچىقدان- آچىقسا، اولدن- آخيره، ايلدن- ايله، گۆندن- گۆنه، هاچاندان- هاچانا ...

(۷۶/۰۱) بىر- بىرىنە باغلانمىش فعللر قىشما چىزگى (-) اشارتى ايله يازىلىر:
باشلار- باشلاماز، دايانار- دايانماز، ايستر- ايستمز، يازار- يازماز،
كلر- كلمز، گوروب- گورمز...

(۷۶/۰۲) تركييينده " - يىب " اكللى فعللى باغلاما (ظرف فعللى *Gerund*
اؤلان فعللر: بزهنيب- دوزنمك، ايتيب- باتماق، يازيب- ياراتماق
گنديب- گلملك، اوتوروب- دورماق، چالشيپ- چالالماق...
(۷۷/۰۱) فارسجا قايدالارينا گوره قورولموش تركيبلىرىن پارچالارى نىن
آراسينا قويلولار و تركيبلىرىن " - يى " يا " دا " - يى " اكلرى نىن يثرينه گنچر:
غير- عادى، غير- قانونى، ضد- بشر، وصف- حال، نقطه- نظر، مركز- حركت،
ترجمه- حال ...

(۷۷/۰۲) تكرر اشدىلن مختليف نطق حصه لرى نىن آلىنما بىر سوز واسيطه-
سى ايله تركيييندن عمله گلن سوزلر: دال - با - دال، ال - به - ال، تاي -
با - تاي، آي - با - آي، جد - اندر - جد، سر - تا - سر، بيج - در - بيج...
(۷۷/۰۳) عيىنى ساده ندالارين تكرر ايندان دوزه لن مركب ندالار:
مثال : هاي - هاي، به - به، په - په، اوى - اوى، ها - ها، ها...
(۷۷/۰۴) آيريجا تك باشينا يازيلان اكلرىن باشينا قويلولور:
له، - هجك، - دن ...

دقت : اكلرىن كلمه ايچهرى سينده كى عملينى تحليل ائدركن "+" اشارتى ده
ايشله نير: مثال : توركجه لشديرمك (تورك + جه + لش + دير + مك)
(۷۷/۰۵) ديئونا قدا و پارانتزه ده يازيلان سوز يا سوزلردن صونرا آرتير-
يلان اك ديئونا قدان كناردا يازىلىر و اوندان اول (-) اشارتى قويلولور:
" دده قورقود " - ون قهرمانلاريندان بىرىمى.

" سفيلر " - ين فارسجاسى، " بينوايان " آدى ايله چاپ اولموش دور...
(۷۷/۰۶) قىشما چىزگى ايله يازيلان مركب سوزون بىرىنجى حصه سى اولكسى
سطينده، ايكىنجى حصه سى صونرا كى سطينده يازىلىرسا، بىر قىشما چىزگى اولكى
سطين صونرا، بىرداها قىشما چىزگى ده صونرا كى سطين باشينا قويلولور:

سوتال -	شاهت -	سینه ما -
- دموقرات	- لفظى	- تقا تر

آئینما سۆزلىرى، اصول اۇلاراق ، دىلیمیزین تلفظ "اۆلگو" - لرینه و نحو قرامەر قايدالارینا مطلق صورتده تاسع اۆلورلار .

لاکین ، املامیزین دایاندىغى پرهسیپلره گۆره ، دىلین و املانین تاریخی سئیرینده معین بیر مرحلهده - بیرچوخ دىللرده اۆلدوغو کیمی - بۇ سۆزلرده منشاء لرینى يادا مالان خصوصیتلریندن بعضى لرینى - بىرمدت - ساخلارلار . مثلاً بیزده عربجهدن گلن کلمه لری تانیئماسى و ریشه لری نین آنلاشیلماسى اۆچون مامیتلری اصلده کی حرفلری ایله یازیلورلار: " ضرر " ، " اثاثیه " . . . کیمی .
مصوتلره گلینجه (مصوتلر تلفظون اساس عنصۆرو اۆلدوقلاریندان ، وآئینما سۆزلىرى بیزیم تلفظوموزه تبعیت ائتمه لری گرکدیگیندن) بونلارین بیزیم تلفظوموزه گۆره یازیلماسى لازیم دیر .

لاکین ، بیلدیگیمیز کیمی ، بللی سببلره گۆره ، دىلیمیز اۇزون زامان یازیدان محروم قالیدیر . بۇ مدتده اشارت ائتدیگیمیز وجهله فارسجا ایله مشترک سۆزلىرىمیز ، یالنیز فارس متنلرده اۇخوندوغوندان (زیرا بیىزده یازى امکانى یۆخدو) بیزیم تلفظله دئگیل فارسجا تلفظله اۇخونوبلار . بۇ صورتده بۇ سۆزلىرىن اکثر " معتاد یازیلی شکیل لری ایله فارسى تلفظ ذهنلره بىرلشمیش وعثینی شمشیدیر . ایندى بیز بۇ مشترک کلمه لره اۆز دىلیمیزده کی تلفظ بیجیمینى وئومک و بۇنلارین بیزده بیزه گۆره تلفظ ائدیلمه سینسى خاطرلار تاق اۆچون آئینما کلمه لرین مصوتلرینى یازىیا گتیرمه میز واجیب ساییلیر . بۇ ایشین بىر طرفى دیر . اۇ بىر طرفدن بۇ آئینما کلمه لری بىردن - بیره و بۆسوتون تلفظ گۆره یازماق اۇنلاری عادت ائدیلمه میس شکیللره صۇخا جاق دیر و بىرچوخلارینى بىر مدت چاشیردا جاق دیر . و بعضى لری اۆچون ده ، بئله بىر دگیشمه نین " هضمى " چتىن اۇلا جاق دیر . بۇ ایکی جهتی نظره آلاراق ، اورتادا ، هله لیک ، بىر حل چاره سی ، يادا بىر " حد - وسط " فورمۆلونه جاتدیق :
آئینما سۆزلىرىن عمومیتله ایلك هجالارینى اصللرینده کی کیمی یازماق

و اۇبىر هجالارین یازیلیشینی تلفظوموزه تابع قیلماق .
بۇ قايدایا گۆره " مبارزه " ، " مستعمل " و " مستنطق " شکیللری ، " مباریزه " ، " مستعمل " و " مستنطق " یازیلیر (مباریزه " ، " مستعمل " ، " مستنطق " . . . دئگیل) " مستنطق " مثالیندا دا گۆرولدوگو کیمی دگیشیکلیک لری ایکینجی و داها صۇنراکی هجالارا عاید دیر . داها متعدد استیئانالار دا اۆلدوغو اۆچون حتى بۇ " اورتا فورمۆل " بىرچوخ تعدیلاتبا اۇغراما قدادیر . بونا گۆره ، شاید

جوڭلارنى آز سەيلىلە ئۆزلىرىنى بۇ قايدالاردا ئادەتتە ئورۇنلار دىيە، ئۇمۇدلانماق -
دايىق .

(۸۱) " تەدبىل ئىدىيىسى " قايدالاردا كىلىنمە :

(۸۱/۵۱) خاھىشلىرىدە كىلىنمە كىمى (قايدا نومۇرى : ۲۱/۵۲) فتحە ئىلمى (" ە ")
بىكى و بىكىدىن ئارتىق ھەلى كىلمە ئىدىيە ، بىكىنچى و بىكىنىكى ئاچىق ھەللىلاردا
ئىنئان يازىلىرى (" گىلەھىگى ") مەنلىنىدا ئۆلدۈرگۈ كىمى . بونقۇتە دىققەت
ئىدىيەسى گىرگىدىكى ، بىر كىلمە نىن (" گۈلن " يا " گۈرن " كىمى) ئىنئاندا
گىلىكىندە بەش ، ھەللىدە ئىدىيە ، يالىق ھالدا قايلالى ھە ، ئاچىق ھەسالىيا
دۈنە بىلىرى (" گۈلن " و " گۈرن " مەنلىرىنىدا " لىن " و " رىن " ھەللىلارنى قايلالى دىرى)
يەنى ئىنئاندا ، لىكىن ئۇلاردا مەنلى " - بىن " كىكى ئارتىرىلىرىسا ، بىشى
دىگىشىرى و بۇ بىكى ھەللىدان ئىنئاندا بىكىنچى ئىدىيەسى و كىلمە بىلە ھەللىنىرى :

" گۈ - لى - نىن " ، " گۈ - رە - نىن " ، قايدا بۇ ھەللىلاردا بىكىنچى و بىكىنچىدىن
ئىنئاندا گىلەھىسىلىرىنىن " ە " بىلە گۈستەرىلمەسىنى ئىدىيەسى .
لىكىن ئىدىيەسىدىن ئىنئاندا ، دىخىل كىلمە ئىدىيە ، ئاچىق ئارتىرىلمەسى بىلە ئۆ -
ئىنئاندا بىكىنچى و داھا بىكىنچى ئاچىق ھەللىلارنى فتحە ئىدىيەسى (بىكىنچى و بىكىنچىدىن)
" ووقالىزە ئىدىيەسى بىلە ئىنئاندا ھەللىلارنى (گۈستەرىلمەسى) .
مەنلى : ئىدىيە ، ئىدىيە - " ئىدىيە " دىگىلى .

ئىدىيە ، ئىدىيە (قىيىما مەن) - " ئىدىيە " دىگىلى .

مەركىز ، مەركەز - " مەركەزە " دىگىلى .

(۸۱/۵۲) ئىدىيەسىدىن ئىدىيەسى ئىدىيەسى ، بىرى - بىرىنى ئىدىيەسىدىن بىكىنى
ئىدىيەسىدىن بىرىنچىسىدىكى مەنلى (فتحە ئىدىيەسى) بىكىنچىسى .
مەنلى : مەنلى (" مەنلى " دىگىلى) ، دىدىيە (" دىدىيە " دىگىلى) ، ھەللىلەدىرى
مەنلى ، مەنلى ، مەنلى ، مەنلى ، مەنلى ، مەنلى ، مەنلى ، مەنلى ...

(۸۱/۵۳) ئىدىيەسىدىن ئىدىيەسى " ئىدىيە " ئىدىيەسى بىلە بىكىنچىسىدىن ، ئىدىيەسىدىن
ئىدىيەسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن ...
(۸۱/۵۴) ئىدىيەسىدىن ئىدىيەسى " ئىدىيە " و " ئىدىيە " ئىدىيەسىدىن ، ئىدىيەسىدىن
ئىدىيەسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن ...
دەنلى " دىگىلى) ، ئىدىيە ، ئىدىيە ...

(۸۱/۵۵) ھەللىلە كىلمەلى ئىدىيەسىدىن بىكىنچىسىدىن ، ئىدىيەسىدىن بىكىنچىسىدىن
ئىدىيەسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن ...

(۸۱/۵۶) ئىدىيەسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن
" بىسىلە " ، " ئىدىيە " ، " ئىدىيە " ، " ئىدىيە " ، " ئىدىيە " ، " ئىدىيە " ، " ئىدىيە " ،
" ئىدىيە " ، " ئىدىيە " ، " ئىدىيە " ، " ئىدىيە " ، " ئىدىيە " ، " ئىدىيە " ، " ئىدىيە " ،
" ئىدىيە " ...

(۸۱/۵۷) ئىدىيەسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن بىكىنچىسىدىن ،

اصیل شکیللرینده یازیلیرلار: مجّمد، جواد، حسین ...
دقت : تۆرکجه، یا دا تۆرکجه لشمیش آدلار تَلقظلرینه گۆره یازیلیرلار:

توفارقان ، سئیدآوا، عئینالی ،آلپ تکیین ...

۸۲) عربجه آلینما سۆزلرین یازیلیش شکلیندن بیری نئچه اؤرنک :
یۇغاریدا استیشنالار، عادتلر و آلیشقالیقلاری آلت - اؤست ائتمه دن، یازیمیژ
وؤقالیزه ائتمک یۆلوند ایره لی گئتمه گی ممکن قیلما قدادیر .

بۇ استیشنالارا رغماً، آلینما کلمه لرین یازی قایدالاریمیژا انطباقلا، آز-
چۆخ شکیل دگیشمه لری طبیعی دیر . بیز ایشله دیلن عربجه قالیبیلرین دگیشیلن -
لریندن اؤرنکلر وئریریک :

اصللرینده کی شکیل و مثال	بیزیم ملادا کی شکیل	مثالار
فاعل (ظاهر)	فاعیل	ظاهیر، کامیل ...
مُفعِل (موجب)	مفعیل	موجب، مدریک، مخبیر
تفعّله (تذکره)	تفعیله	تذکیره، تعریفه ...
مُفاعل (مقابیل)	مفاعیل	مقابیل، مطابق ...
انفعال (انجماد)	انفیعال	انجماد، انعیکاس ...
مُنفعِل (منقلب)	منفهیعل	منقلیب، منجه مید ...
افتعال (اضطراب)	افتیعال	اضطراب، انتیچار ...
مُفتعل (مبتدی)	مفتهیعل	مبتهدی، مخته لیف ...
تفاعل (تکامل)	تفاعول	تکامل، تطابوق ...
استفعال (استنطاق)	استیفعال	استینطاق، استئحصال ...
مفتعل (مشتعل)	مفتهیعل	مشته عیل، منجه مید ...
تفعّل (تزلزل)	تفعلول	تزلزل، تفرعون ...
مُفعِل (مجلس)	مفعیل	مجلس، منزیل ...

۸۳) بین الملل سۆزلر بیزیم دیلیمیزده، بیر قسیمی:

(۸۳/۵۱) قدیمدن ثابتلشمیش و قالیبلاشمیش شکیللری ایله یازیلیر:

مثال : پاریس، قانتور، شیون، واپور، تورموز، افلاطون، سقراط، غزئت،
سِغَار ...

۸۳/۵۲) بیر قسیمی ده فونّه تیک و تاریخی - عنعنه وی پره نسیپلره گۆره یازیلیر
بۇنا گۆره ده بۇ نوع سۆزلرین چۆخو فرانمیزجادان آلینما حساب ائدیلیر:
رادیو، بیؤلۆزی، مؤده ل، پره نسپ ... (یغری گلدیکجه بو بابدا داها اطرافلی
ایضاحات وئریلمیشدیر).

قیصالتمالار

- ۹۰/۰۱) یازیدا ایشلهنن قیصالتمالاردان صونرا اکثراً بیونقظه قویولور،
و قیصالتمالار اصلینده کی کیمی اوخونور: الخ: ("الی آخیر" اوخونور)،
و س. ("وساییره" اوخونور).
۹۰/۰۲) قیصالتمالاردان صونرا صای گلیوسه، ویا هرهانسی حالدا نقطه ایله
صفرین سهۆ اولابیلجه گی احتمالی دوشونولورسه، او قیصالتمالاردان صونرا
نقطه قویولماز. مثال: ج ۲، ص ۱۵۲
۹۰/۰۳) تک باشینا تلفظ اولونا بیلجه جک بیر کلمه اولوشدوران قیصا-
لتمالاردان صونرا نقطه قویولماز.
مثال: ناتو، اولنه سقو، اولنیسف، فاو... کیمی.
۹۰/۰۴) ایفبالاردا کی حرف آدلاری، شخصیتلرین ایلك، یا دا ایکینجی
آدلاری نین باش حرفلری ایسه، اولنلارین دالیندا بیر نقطه قویولور.
مثال: تی. اس. ایئت، جی. بی. شو، دی. ائیچ. لاره نس...
۹۰/۰۵) دال - یا - دال گلن حرف آدلاریلدا ان اولوشان قیصالتمالاری-
اجزاسی آراسیندا قیصا چیزگی (-) قویولور و صونلارینا نقطه قویولماز.
مثال: اس-آ، اس، بی-بی-سی، بی-او-ه-سی، اس-اس...

(۹۱) صایلار

- ۹۱/۰۱) بیر ویا ایکی رقملی صایلار حرفلرله (کلمه بیجیمینده) یازیلیور.
مثال: سالونوموزون بویوکلوگو ییتمیش متر- مریج دیر. فاقولته میزین
طلبه صای ۲۵۷۵ - ه ییتمیشر..
الیف (کتاب صحیفه و جلدلرینی، درگی، تله فون، کوجه نومره لرینی-
کؤسته رن صایلار عدده یازیلیور) ایکی رقملی و حتی بیر رقملی اولسا دا).
مثال: ص ۲۴، ص ۲۱۰-۲۲۰، ج ۳، تله فون ۲۲۸۷۳۰، کوجه ۴
ب) بیر- بیرینی ایزله یین دواملی صایلار عدده یازیلیور.
مثال: بؤگۆن ۸ قلم، ۱۶ دفتر، ۱ میدادسیلن (سیلگی)، ۵ کتاب آلدیم.
ج) بیزیم دیلده، هیند- اوروپا دیللری نین ترسینه، جمله یه عدده ده
باشلاماق مجاز دیر. "یؤز آلتیمیش طلبه امتحانا کیردی" و "۱۶۰ طلبه امتحانا
کیردی" مثاللاریندا اولدوغو کیمی. هر ایکی صورت ده دوغرو دور.
د) تقریب و تخمین اؤزه ره اولان صایلار حرفلرله کلمه اولاراق یازیلیور.
مثال: سالوندا مین ایکی یؤز قده ر تماشاچی وار.

۹۱/۰۲) گونون زامانىنى (آيرىنتىلارايىله) گۆستەرن سايلار عددله ،
بۆتون زامان پارچالارى كلمه ايله (حرفلرله) يازىلىر .

مثال: بۇگۆن تۇن اۆچده گلىر .

معلم ۹:۳۰ (يا دا ۹/۳۰) - دا صنيفده اولاجاق .

۹۱ / ۰۳) درجه گۆستەرن آد و صفتلر كلمه اولاراق (حرفلرله) يازىلىر .

مثال: درسيميز فاقولتەنن اۆچونجو طبقه سيندهكى سالوندا اولاجاق .

ايلك مکتىبى ايكىنجى ليكله بيتىردى . مجلسين بەشىنجى تۇپلانتىسى .

دقت : ترتىبى سايلار اختصارلا گۆستەرىلىرسە ، عددله يازىلىر :

۱ - نجى ۲ - نجى ۳ - نجى

عسكى قۆتلر ده اختىصار حاليندا عددله گۆستەرىلىر :

۶ - نجى اوردو ، ۸ - نجى آلاي/ هنگ .

۹۱/۰۴) هفته نين و آيين مايبى حرفلرله يازىلىر .

مثال: آوروپادا بئش هفته قالدیم .

۹۱/۰۵) تارىخلرده ، گۆن آيدان صۇنرا گلىرسە حرفلرله ، يۇخسا آيدان

قاياق گلىرسە عددله يازىلىر .

مثال: آتام نغيسانين اۆن بەشىنده گله جك .

قارداشيمدان ۱۵ نغيسان تارىخلى بىر قارتالديم .

رمضانين ايكىسى ، ۲ رمضان ، مهرين اوتوزو ، ۳۰ مهر .

۹۱/۰۶) مالى ، رياضى و تەقنىك ساحه لرده سايلار عدد اولاراق يازىلىر .

مثال : ۲۴/۳۴۵ ، ۵۰ x ۳۵۰

۹۱/۰۷) خبر ، پا دا عمومى رايونلاردا بۇيوك رقملىرى " مين لر " ، " ميليونلار "

... كىمى بۇلوكلره بۇلور و اۇنو هم يازى ، همده عددله (قارىشىق) گۆستە

رىرلر . مثال : ۱۴ ميليون ۸۱۲ مين ۳۰۱ تومن .

۹۱/۰۸) دال - با - دال گلن و ايكى جنسدن اولان سايلارين بىرىسى حرفلرله

اوبىرىسى عددله يازىلىر .

مثال : اوتوز ايكى ۳۴۰ كىشىلىك طياره .

قۇرغ سككىز ۵۰۰ قىرانلىق پول .

۹۱/۰۹) موكب كلمه لر حالينداكى سايلار ، ايستر حرفله ، ايستر عددله

گۆستەرىلنده قىشاقچىزگى ايله يازىلىر .

مثال : ۵۱ - ليك بىر قادين ، يىتتەدى - ياشار بىر اولغان .

دقت : سايلارين يازىلىشى حقىندا داها اول گئچن (نومره : ۶۳/۰۲ ، ۶۳/۰۱ ،

۶۳/۰۳) قايدالارا دا باخىنىز .

۹۲/۵۱) گئنىش مموئلرله بيتن گؤۆدهلرده " ى " - لى اكلرين تائىروئايله وجودا گلن دارلاشما حاديشهسى يازيدا گؤستهريلمز. يعنى : گلمى يه جك ، دارى يان، ايستيه - ايستيه ... دئىيلديكى حالدا ، بوقبيل فعللر بئله يازيلير: گلمه يه جك ، دارايان ، ايستهيه - ايستهيه ...

۹۴/۵۲) ادبى تنقىد، تئقنىك يازيلاردا مموئلرين خصوصيله اؤزون يا دا قىشما اولدوقلاريني معين ائتمك اؤچون اؤزون مموئلرين (اوز اشارتلىرىنىڭ سوايى) اؤزه رينه " - " اشارتى آرتيوريلير.

مثال: حريف، اؤه - غم سانما هر قۇرو - آغاجى

كى ميازىلير زكرىيا آدقنا اول منشور.

« فضولى »

﴿ نهج البلاغه او خوباق ﴾

ما یقیلی اوخوجولار!

بؤیوک تانری نین کؤمکی ایله بو مایدان امام علی(ع) نین دگرلی یادگاری ، نهج البلاغه نین آنادیلیمیزه چئویرمه سیننه باشلایب کلن ما ییلار- دا دا بو ایشین دال- با دال داوام تا پماسینا اومودلویام . آرتیق یئر توتما ماسینا کؤره تکجه بیر ایکی سطر تبریک اوچون هر خطبه نین عربجه متنیندن کتیره حکم ایسته یین لر عربجه متنی تورکجه سی له توتوشدورماق اوچون نهج البلاغه نین عربجه متن لرینه باخا بیلر لر .

﴿ ایلك خطبه - بیرینجی بؤلوم ﴾

(بوخطبه ده یئر، گؤی ، انسانین یارانیشی و حج دن سؤز آچیر)
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَا يَبْلُغُ مِدْحَتَهُ الْقَائِلُونَ وَلَا يُحْصِي
 نِعْمَاتَهُ الْعِبَادُونَ . وَلَا يُعَدِّي حَقَّهُ الْمُجْتَهِدُونَ . الَّذِي
 لَا يَدْرِكُهُ بَعْدَ السَّهْمِ وَلَا يَنَالُهُ غَوْضُ الْفِطْنِ
 بَصِيرَةٌ إِذْ لَا مَنظُورَ إِلَيْهِ مِنْ خَلْقِهِ مُتَوَجِّهٌ إِذْ لَا سَكَنَ
 يَسْتَأْنِسُ بِهِ وَلَا يَسْتَوْجِشُ لِفَقْدِهِ .

حمد او تانری یا کی، آلقیشلایانلار اونو اولدوغوجا اوگنمز . نعمتین ساییانلار بیتیرمز ، جالیشقانلار حقین ائله جه یغرینه گتیرمز- لر . یوکسک فیکیرلر اونا جاتماز ، درین دؤشونجه لر حومادا اونا ال تا پما زلار . صفتی اوچون بللی بیر سینیر، آیریم یوخ . نه بیر ساییلی زامان ، نه بیر کسیلی سؤره .

یارانمیشلاری قدرتیله یوخدان یارادیب ، یئللری رحمتیله اسدیرمیش . سیلدیریم قابالارلا یغری نین دؤزونو پرچیمله میش . دینین باشی اونو تانیماق . تانیماغین صونو اونو حاخلاماق ، حاخلاماقین صونو اونو بیر بیلیمک ، بیر بیلیمگین صونو اونا اورهک وئرمک ، اخلاص ، اخلاصین صونو اونو صفتلردن تئیله مکدیر . جون کی هر صفت گؤسته ریر کی ، بییه سیندن باشقا دیر ، ها بیئنه صفت بییه سی گؤسته ریر

کی، (هامان صفتدن) آیریدیر . دئمہلی هرکیم آلاهی (بیر صفت له)
 وصفاعدسه اونو (هامان صفته) یاناشدیریب ، بئله ایسه اونو ایکی
 سانیب . کیمسه ده تانری نی ایکی سانا ، اونو (مُرکّب اۆلدوغونسا
 اینانیب و) بؤلگویه چکیب (تحزیه ائدیب گرچکدن) اونو تانیمایب ،
 تانیمادان اونا اشاره ائدیب (اونا معین یئر تانییب) بئله لیکه
 او سنیرلاب و اونو سنیرلابان کیمسه ، اونو تانیماییب (توحید دن
 آزیب)

هرکیم دئسه " هاردادیر " (اونو بیر یئره) باغلی بیلیم . هرکیم
 دئسه " نه اؤسته دیر " (اونو بیر بللی یئرده سانیب آیری یئر لری)
 اوندان بوش بیلیم (کی بو یالنیش دیر)
 تاپیلاندیر اما نه کی صورادان . واردیر نه کی یوخدان (گلیمیش
 اول) یاناشمادان هر زاد ایله بیله دیر . آیریلنمادان هر زادان اؤز -
 گه دیر .

ایش یا پاندیر ، حرکت و حاجاتا احتیاجی اولمادان . گؤره یین دیر ،
 اوندان قاباقکی یاراتدیقلاریندان بیر گؤرولن اول (و دنیا یارانمیشلا)
 تک دیر چون وارلیقینا اؤنس دوتا جاق ویا یوخلوقونا داریغا جاق
 بیر اورتاق اونون اوچون یوخدور

آردی وار .

شرح نهج البلاغه لکمال الدین میثم
 البحرانی تغمده رته برحما ته . الخبطة الاول

سؤزلوک :

توتوشدورماق = مقایسه ائتمک . آلقیشلاما = مدح ، تحسین ائتمک .
 اوگمک = مدح ائتمک . بیتیرمک = قورتارماق . ائلهجه = یاراشیق .
 لی ، کما هو . یوکسک = اوجا . دوشونجه = فکر ، فهم .
 سینیر = حدّ و مرز . سینیرلاما = حدّ تعیین ائتمک . آیریم = مرز ، نعت .
 کسیلی = معین ، قطعی . سؤره = زمان . سیلندیریم = صخره
 صون = نهایت ، کمال . حاخلاماق = تصدیق ائتمک . سانماق = فرض -
 قیلماق . تئیله مک = تصفیّه ، تنزیه ائتمک ، آیریماق .
 بییه = مالک . دئمہلی = پس بنا براین بیله = باهم
 یاناشدیرماق = قرین ائتمک . گؤزه لله مک = توصیف ائتمک .

حرم تلى شاعر دوستوم آقاي كريم مشروطه چى «سؤنمز»

– بين آتامين وفاتى مناسبتيله يازديغى درين

معنالى دولغون و صميمى شعرينى اوخويانندان صونرا

داغلى اوره گيمي بيرده داغلاديم

گوزومون حسرتلى ياشين سيلمه ديم

۰۰۰

قىرخ ايلين آيريشى، اغير غميله

فلكدن غوروشچون فرصتلر اومدوم

كيمسهدن كوسمه ديم ائتمه ديم گيله

گووه نديكلريمدن گوزومو يومندوم

۰۰۰

بعضيلر فلكدن زه هر اچسه ده

دئير طالعيمده يوخ ايميش چيخار

يا شاييب، دينمه ييب سس سيز كچسه ده

آنجا ق غصه، كدهر اونو تئز ييخار

۰۰۰

من غصه همدى او منه گور كم

عومورده اولماديم نه اونسوزنه شاد

خيالدا قئيغليجيم بويو سئوينسم

اوزومه گلنده پوزولور هرزاد

۰۰۰

دوزولمز حسرتلر سيلينمه ييبدير

مين بغله غملره دوشوب ائليميز

هركس يانيب سؤنوب بيلينمه ييبدير

مينيندن بيرينى يازيريقسا بيز

۰۰۰

فضولى بابامى بوغاندا غمبلر

اوز قويوب كغوشه نه چيخارميش داغا

زمان غمسيزلرى، آنلاما زلارى

دئير ميشلر «گئديب كئشه، يا يلاغ»

قارداشيم سوزلرين ياز گونشى تك

دومانلى باغريمى ايشيقلانديريب

بيليرسن كيم بئكار دورماييب فلک

آرزومو، دويغومو توكوب يانديريب

۰۰۰

محبت عطيرلى سوزلرين دزين

بيربر خانا سنيب، غمب آزالدى

دويغوما صاچيلان عطرى، خوش سرين

كبيريكده گوز ياشيم آسلى قالدى

۰۰۰

سن منى ديزديريب، اوره كلنديريب

خيالا دالديريب، سوزه گتيردين

كدهرلى گونلومو كغوره كلنديريب

گول سوزون چلنگين بيزه گتيردين

۰۰۰

گور فلک منيمله دوروشوب، البت

اونونلا باريشماق بيرمحال ايميش

حيات حركتدير يالنيز محبت

آيرى سسلر بوتون «قىل و قال ايميش»

۰۰۰

يوردونا، ديلينه كيم حرمت بسلر

اغلين ايسته گينده داينار، دؤنمز

كيم ائله سس وعره ز، اغلينى سسلر

سن تك ايشيقلانار بيرداها. سؤنمز

۰۰۰

قىرخ ايلين حسرتين چكيب آغلاديم

غميعدن آزالى اولوب گولمه ديم

اسلام دؤوری تورک ادبیاتی

﴿ قارا خانلیلار دؤوری تورک ادبیاتی ﴾

اسلام دینی تورک ائللری نین مدنی یاشایشلاریندا درین تاثیر بوراخیب اجتماعی حیاتتی دگیشدیرمیش ، چوق صایی دا تورک بوی وائل- لرینی شهرلرده یئرلشدیریپ کولتور و مدنیت مرکزلی قوردورموشدور . تورک ائللری اکثریتله کؤچری چادر مدنیتیندن ، کندلرده و شهر لرده یئرلشمیش شهر مدنیتینه اسلام دؤورنده کئچمیشدیر . اسلام مدنیتی تورکلرین فکری، ادبی حیاتیندا درین دگیشیکلیکلر عمله گتیریپ ، یعنی بیر مرحله نین ظهوروناسیب اولموشدور . اسلام دینی ایله بیرلیکده عرب یازیسی، اسلام دینینه عاید مفهوم و دؤشونجه لر و اونلاری افاده ائدن چوخلو سؤزلر تورک دیل و ادبیات- تینا گیرمگه باشلامیشدیر .

تورکلر مسلمان اولاندان صونرا ایراندا ، هندوستاندا و آناتولی و حتی مصرده بؤیوک دولت لر قورموشلار و عصرلر بویو بورالاردا حکومت ائدیپ بو اؤلکه لرین حقیقی وطنداشلاری اولموشلار . البته بئله بیر کؤچلرین و یعنی وطنلرده یئرلشمه لرین نتیجه سینده بو اؤلکه لرین یئرلی خلقلرایله آرز- چوق قاریشمیش و اونلارین دیل و ادبیاتیندان یعنی سؤزلر و افاده شکللی آلمیشلار . طبیعی دیر کی، بوت تاثیرلر ایکی طرفلی اولوب تورک دیل و فولکلوروندن ده یئرلی خلقلرین دیل و ادبیاتینا تورک سؤزلری و پارچالاری نفوذ ائتمیشدیر . بو کؤچلرون نتیجه سینده مختلف اؤلکه و منطقه لرده یئرلشمن تورکلرده زامانلا مختلف تورک لهجه لری ظهور ائدیپ بؤگؤنکو تورک دیل و لهجه لری میدانا گلیمیشدیر .

تورکلر مسلمان اولوب بؤیوک دولت لر قورانان صونرا اسلامیتتی قوروماق و یایماغی ائزلرینه دینی وظیفه بیلیمیشلر و بویولدا هر تورلو فداکارلیقدان، حتی جانلارینی فدا ائتمکدن مضایقه ائتمه میشلر . تورک پادشاهلاری بو دینی وظیفه و فداکارلیقلارینا یاناشی ایران و حتی دیگر اؤلکه لرده ده فارس دیلی و ادبیاتینی منیمسه ییب و دولت دیلی سئچمیشلر و بو دیل و ادبیاتین انکشاف و یاییلماغینا وار گوج

– لریله چالیشمیشلار .

ایراندا اسلامین غلبه سیندن صونرا په لوی دیلی اؤنودولما غا با شلامیش و رسمی دیل عربجه اولموشدو . غزنوی لر و اولنلاردان صونرا سلجوقلولار حکومت قورانان صونرا فارس دیلینی دولت دیلی سئچمیش– لر و اؤنؤن بوتون ایراندا یاییلماغینا وانکشافینا چالیشمیشلار . بو شرط لر آلتیندا یاشایان تورک عالم و شاعرلری نین چوخو اثرلرینی عرب و فارس دیلرلیله یازمیشلار و اؤز آنا دیلرینی اهمال ائتمیشلر . تورکجه یازان یازیچی و شاعرلرده عرب و فارس دیللیری وادبیا – تلاری نین تاثیر آلتیندا قالیب اسلامی تورک ادبیاتی دغدگی میسر یعنی بیر ادبیات یاراتمیشلار .

تورک شعری اسکی هجا وزنینی بوراخیب عرب و فارس دیلرینسه مناسب اولان ، لکن تورک سؤزلرینه و دیلینه اؤیما یان عروض وزنیه و یعنی قالیب لارلا یازیلما غا باشلادی . اسکی تورک هجا وزنی و شکلی یالنیز خلق شعرینده (عاشیق شعری) ایشلنمگه دوام ائتدی و بوتسون اوخوموش آیدینلار صنفی یعنی شکلی ، یعنی کلاسیک ادبیاتی منیمسه دی . بو ادبیات اسلامی قوران و قبول ائدن ملت لرله اورتاق بیر ادبیات دیر . دیلده ، شکل لرده ، ادبی نوعلرده ، هنر آنلایشیندا ، موضوعلاردا ، فرهنگ و ایدئولوژی ده اورتاقلیق واردیر .

اسلام دؤورونده تورک دیلی و ادبیاتی ایلک اؤنجه قاراخانلیلار دؤورونده و اولنلارین اؤلکه سینده ظهور ائتمیشدیر . چونکی قاراخانلی – لار مسلمان اولاندان صونرا داخی اؤز دیلرینی بورا خما میشلار و عرب دیلینده دینی – علمی اثرلر یازدیقلاری کیمی تورک دیلینده ده ادبی اثرلر یاراتمیشلار . اؤنؤن اوچون بو دؤوره تورک ادبیاتینا (قارا – خانلی دؤوری تورک ادبیاتی) دئیلیمیشدیر .

قاراخانلی دولتی ایلک مسلمان اولان تورک دولتی دیر . بودولتین اوچونجو خاقانی ساتوق بغراخان اونونجو عصرین ایلک یاریسیندا ۹۳۲ میلادی ده مسلمان اولاندان صونرا اسلام دینی نی اؤز دولتی نین رسمی دینی اعلان ائتدی و اونا تابع اولان ائللر دسته جمعی مسلمان اولدولار . قاراخانلیلار مسلمان اولما قلا یاناشی تورک دیل ، عادت و عنعنه لرینه ده باغلی قالیب ایلک اسلامی تورک فرهنگی اثرلرین ظهورونا یاردیم ائتدیلر . اولنلارین زامانیندا کاشغر ویا خاقانی تورکجه سی رسمی دیل

اولوب و قوتا دقوبیلیگ و دیوان لغات الترک کیمی تورک دیل و ادبیا -
تی نین شاه اثرلری یازیلیمیشدیر .

قاراخانلیلار اولجه شرقی تورکستانین غرب قسمنه حاکم ایدی لر
میلادی ۹۹۹ دا سامانی لری منقرض ائدیبتون ماورالنهره حاکم
اولدولار . بو تاریخ دن صورنا قاراخانلیلار سمرقند ، بخارا و نیشابور
کیمی مسلمان کولتور مرکزلیله مستقیما تماس تاپدیلار و اسلامی
تورک ادبیاتیله بیرلیکده معارف اسلامی نین تشکیلینه اشتراک ائتدی -
لر .

قاراخانلیلار او یغورلار و ایرانلیلارلا مستقیم تماسلاری نتیجه
سینده اونلارین کولتور و مدنیت لری نین تاثیر آلتیندا قالدیلار .
بیر طرفدن ده اسلام دینی ایله بیرلیکده عرب و فارس دیلی ده اونلارین
دیلمینه نفوذ ائدیبتی یاش - یواش خلق لهجه سی و یوخاری طبقه نی -
لهجه سی اولاراق ایکی لهجه ظهور ائتدی .

بو دؤورون ان بؤیوک تورک دیلی و ادبیاتی نماینده لری ، قوتا د
قوبیلیک شعر کتابی نین یازانی یوسف خاص حاجب و دیوان لغات الترکی
مؤلفی کاشغری محمود اولموشلار . کاشغری محمود تورک دیلی نین نحو
باره سینده ده بیر کتاب یازمیشدیرکی ، صورادان بو کتاب ایتیمیشدیر .

یوسف خاص حاجب بالاساغون اهلی اولوب قوتا دقوبیلیگ (ساست
علمی ، سعادت علمی) کتابینی شعرله یازمیش و اؤز زامانی نین ان
پارلاق ادبی دیلمینی یازی یا آلمیشدیر .

دیوان لغات الترک

بو بؤیوک اثر محمود کاشغری طرفیندن بؤتون تورک دیل ولهجه لری
تدقیق ائدیلدیکدن صورنا (۱۰۷۲م = ۴۵۱ هـ) ده عربجه یازیلیمیش و عباسی
خلیفه سینه تقدیم ائدیلمیشدیر .

بو کتاب عربلره ادبی تورک دیلی اولان خاقانی ویا کاشغری لهجه -
سی نی و اوزمانکی تورک لهجه لرینی (اؤغوز ، قباق ، چینگیل ، یغما و
قیرقیز) اؤگرتمک اوچون یازیلیمیش و عینی زاماندا تورک اقللری
حقینده ان مهم بیلگی نی وئرمیش و تورک خلق ادبیاتیندان دا نمونه
لر وئرمیشدیر . بو کتاب ایلك تورک دیلی گرامر کتابی دیر ؛ (۱)

(۱) دیوان لغات الترک ، محمود کاشغری حقینده وارلیق مجله سی نی -
۱۱، ۱۳۶۲ - ۱۲ صایسیندا فارسجا بیر مقاله میز نشر ائدیلمیشدیر .

کتابین متنی و ترجمه‌سی تورکیه‌ده معلم رفعت و بسیم آتالای طرفیندن نشر ائدیلیمیشدیر (۱۳۲۳ هـ) .

دیوان دا سۆزلرین معنالارینی داخی یاخشی باشا دۆشمک اوچون تورک آتالار سۆزلریندن فایدالانیب ۲۷۲ آتالار سۆزو ایشلنمیشدیر . آیریجا تورک خلق ادبیاتیندان (۴ مرثیه ، نچه داستان ، ۴۰۰ دوردلوک شعر ، مثالار شکلینده وئریلمیش و تورکلرین جسارتیندن وسلحشورلوقلارین دان مدح ائدیلیمیشدیر .

بو کتابدا بیردونیا خریطه‌سی (نقشه) واردیر . مرکزده قاراخانلیلا- رین مرکزی بالاساغون اولماق اۆزره تورک ائللری و قونشولاری نیین یئرلی تعین ائدیلیمیشدیر .

دیوان دا ایگیرمی تورک ائلی نین آدی و یئرلی و اوغوز ائلی نین ۲۲ قبیله‌سی باره‌ده معلومات وئریلمیشدیر .

یاشادیغی یئرلرینه گۆره تورک ائللری بئله تقسیم ائدیلیمیشدیر :

۱- پهنک لر ، بیزانسلارا ان یاخین یئرده اولان تورکلردیر .
۲- قباچاق ، اوغوز ، یمک ، باشقورت ، باسملیل ، قای ، یاباقو ، تاتار و قیرقیزلار .

۳- چیکیل ، توخسی ، یاغما ، اغراق ، چاروق ، چومول ، اویغور ، تانقوت و ختای شمالدان جنوبا طرف یئرلشمیشلر .

۴- تاواچ ، چینین جنوبوندا دیر .

تورک لهجه‌لی نین خصوصیتلری : کاشغری محمود تورک ائللرینی شرح وئرندن صونرا اونلارین دلیل خصوصیتلرینی ده بیان ائدیر و آرا- لارینداکی بنزه رلیک لری و آیریلیقلاری شرح وئریر کاشغری به گۆره :

۱- ان دۆزگون و چیلخا تورکی او ائللره مخصوص دورکی ، یالنیز بیردیل بیلیرلر و ایرانلیلار و خارجی لرله تماسلاری یوخدور .

۲- اویغور لهجه‌سی خالص دگیل و آرالاریندا مختلف شیوه‌لی ده وار .

۳- اوغور ، قباچاق ، قیرقیز ، توخسی ، یاغما ، چیکیل ، اغیراق و چاروق لهجه‌لی خالص دیر .

یئمک (قباچاق دان بیربوی) و باشقورت لهجه‌لی ده یوخاریداکی ائللرین دیلرینه یاخین دیر .

۴- پهنک ، بلغار و سووار لهجه‌لی تورکی دیر . لکن چوخ کلمه -

لر دگیشمیشدیر . تورک لهجه‌لی نین ان آسانی اوغوز لهجه‌سی دیر . ان

دوغرو- دوزگونلری ده توخسی و یاغمالارین لهجهسی دیر .

تورک لهجهلری نین ان فصیح و اینجهسی خاقانی لهجهسی دیر .

کاشغری یه گۆره تورک لهجهلری آراسیندا فرقلر داها چوخ بعضی

حرفلرین (فونم) حذف و یا دگیشمگیندن عمله گلیمیشدیر . مثلا :

۱- خاقانی لهجهسینده "ی" ایله باشلانان سۆزلرده اوغوز ، قبچاق

لهجهلرینده "ی" دۆشور و سۆز، ای = ا ایله باشلار : ییلان ، ایلان ، ییل ، ایل

۲- اوغوز ، قبچاق لهجهسینده بعضا کلمه باشینداکی "ی" "ئیرینه" "ج"

کلیر .

۳- آرگو لهجهسینده کلمهلرین اورتاسیندا و صونونداکی "ئ" نونا

"ن" تبدیل اولور . مثلا قوی یئرینه قون (قویون) دئیلیر .

۴- اوغوز ، قبچاق و سوزار لهجهلرینده سۆزلرین باشینداکی "م" "ب"

یه تبدیل اولموش مثلا : من یئرینه "ین" و مینمک یئرینه "بینمک" دئیلیر .

۸- اوغوزلار و اونلار یاخین ائللرده سۆزلرین باشینداکی "ت"

"د" یه تبدیل اولور مثلا : تووه یئرینه ده وه دئیلیر . بعضاده "د" یئرینه

"ت" گتیریلیر .

۶- اسکی تورکجهده سۆزلرین اورتاسینداکی "ز" اوغوز ، یغما ، توخسی

لهجهلرینده "ی" یه تبدیل اولور . مثلا : قازین ، قایین اولور .

۷- اسم و فعللرین اورتاسینداکی "غ" اوغوز ، قبچاق لهجهلرینده

حذف اولور . مثلا : تا مفاق یئرینه ، تا ماق (دماق) ، اورقان یئرینه اوزان یا

ووران دئیلیر .

۸- خاقانی تورکجهسینده "ب" اوغوز لهجهسینده (ؤ) و تبدیل اولور

مثلا : اب یئرینه ائو و یا بارماق یئرینه وارماق (یغتیشک دئیلیر) .

کاشغری- محمود تورک لهجه و یا دیللی نین فرق لرینی آنلاداندا نین

صونرا خاقانی و اوغوز تورکجهلرینی مفص شکیلده شرح وئیریر .

خاقانی تورکجهسی :

خاقانی تورکجهسی حکومتین رسمی دیلی اولوب کاشغر و بالاساغون

خلقی نین ده دانیشیق دیلی ایدی . اونا گۆره کاشغر لهجهسی ده دئیلیردی .

قاراخانلیلار داها چوخ اویغور و قارلوق ائللریندن تشکیل تاپیب بو

ایکی ائللین لهجهلری ده بیر- بیرینه چوخ یاخین ایدی . اویغور

لهجهسی از فرقله خاقانی لهجهسیندن آیریلیر . خاقانی لهجهسی له چوخ

دگرلی کتابلار یا زیلیمیشدیر. بونلارین ان مهمی قوتا دقوبیلیک، غتبه الحقایق و باشقالاری دیر، بولجه جفتای تورک لهجه سی نین تشکیلینه قدهر اورتا آسیانین مشترک ادبی دیلی اولموشدور.

اوغوز تورکجه سی :

اوغوز لهجه سی نین خصوصیتلریندن مختصر اولاراق داها اول بحث ائدیلدی. کاشغری محمودا گوره قباچاق، یتمک، پچه نک و بلغار لهجه لری ده اوغوز گروھونا داخل دیر. اونون دئدیگینه گوره اوغوز لهجه سی نین بارز بیر خصوصینی فارس سؤزلری نین بودیلده چوخ ایشلمه سی دیر. اوغوزلار فارسلا قونشولوق و یاغین تماشلاری نتیجه سینده بیر چوخ تورکجه سؤزلری اونودوب اونلارین یئرینه فارسجا سؤزلر ایشله دیرلر. کاشغری بو ایکی دیل و ائل آراسینداکی یاغینلیغی گؤسته رمک اوچون اسکی بیر آتالار سؤزونو نقل ائتمیشدیر:

باش سیز بورک اولماز * تات سیز تورک اولماز.

ایندی دیوان لغات الترک ده نقل ائدیلن آتالار سؤزلریندن نمونه لر درج ائدیریک :

۱- بئش ارتکک توز ارمس .

۲- آلپلار بیرله اورو شما ، بگلر بیرله تورو شما .

۳- قورقموش کیشیکه قوی باش توش گورونور .

۴- بیر قارقا بیرله قیش گلمس .

۵- قانیق قان بیله بیوماس .

۶- بیر تیلکوتری سین ایکیله سویماس .

بوگونکو تورکجه میزله :

۱ - بئش بارماق دؤز (بیر) اولماز .

۲ - قهرمانلار ایله وورو شما ، بیگلره قارشی دورما .

۳ - قورخموش کیشی یه قویون باشی قوشا گورسه نیر .

۴ - بیر قارقا ایله قیش گلمز .

۵ - قانی قانلا بیومازلار .

۶ - بیر تولکو دری سین ایکی دفعه سویمازلار .

شعرلردن نمونه :

بهار توصیفینده :

بارچین یازیم کریلیدی
توملوق یانا کلگوسور

تورلوک چیچک یازیلیدی
اوجماق پییری کورونیدی
بوگونکو تورکجه میزله :

مانکی ایپک دوشک سیریلیدی
داها صویوق گلیمیهجک

دورلو چیچکلر آچیلیدی
بهشت یئری گورولیدی

ارکک تیشی تریلیدی
یینقا یونا گیرگیسور

قوش قورت قاموق تیریلیدی
اؤگور آلیب تاریلیدی
بوگونکو تورکجه میزله :

ارکک - دیشی توپلاشیدی
اینه (نین) داخی گیرمیهجک لر
دیوان دا چوچو آدیندا اسکی بیر تورک شاعریندن ده بحث ائد-

قوش - قورد هامی دیریلیدی
دسته - دسته اولوب گقتدیلر

یلمیشدیر .

قوتادغوبیلیک :

بو کتاب ۱۰۶۹ = ۴۴۸ هـ. شمسی و ۴۶۲ قمری ده یوسف اولوغ خاص حاجب طرفیندن شعر شکلینده یازیلیمیش و قاراخانلی سلطان یبغراخانا تقدیم ائدیلمیشدیر. بوکتابا قارشیلیق اونا خاص حاجب رتبه سی وئرلیلمیشدیر. قوتادغوبیلیک سیاست و اقتدار بیلگی (علم سیاست) دشمنکدیر و کتابین موضوع و مضمونونا گوره ، بو آد قویولموشدور . کتابین موضوعو اؤگود دور و مناظره و دانیشیق شکلینده یازیلیمیش دیر . مؤلف مختلف اجتماعی مسئله لر باره سینده بیان اقتدیگی فکر و عقیده سینا اثبات ائتمک اوچون بؤیوک آداملارین سؤزلریندن و ضرب المثل لردن فایدا لانمیشدیر .

کتاب مثنوی شکلینده و متقارب مثنمن مقصور بحرینده . یازیلیمیش و بو باخیمدان شاهنامه یه بنزه دیگی اوچون ایرانلیلار طرفیندن شاه - نامه ترکی آدلانمیشدیر .

قوتادغوبیلیک ۶۶۴۵ بیت دن عبارتدیر . کتابین صونونا اوج قصیده . (۱۲۴ بیت) و کتابین متنینده ۱۷۳ دوردلوک (با یاتی) علاوه ائدیلمیشدیر . قوتادغوبیلیک مسلمان تورکلرین ایلك شعرکتابی دیر و منظوم تورک ادبیاتی نین اساسلارینداندیر .

مؤلف بالاساغونلو اولوب ، اثرینی کاشغرده قورتاریب تابقاچ

بغراخانا تقدیم ائتمیشدیر .

کتابین تدقیقی گؤسته ریر کی، مؤلف یوکسک تحصیل گؤروب، ادبیات - دان باشقا، نجوم، شیمی، طبیعی علمی، جغرافی و ریاضیات دا بیلریمیش و بعضی روایتلره گوره ابن سینانین شاگردی ایمیش .

مؤلف ایران و عرب ادبیاتینی یاخشی بیلیر و آزدا اولسسا اونلارین تاثیر آلیندا قالمیشدیر .

شاعرین دیلی ساده و عینی زاماندا ادبی دیر . بؤتون کتابدا ۱۲۰ عرب و فارس سؤزو ایشلنمیشدیر . بونلاردا دینی و دولتی اصطلاحلارا عایددیر .

قوتادغوبیلیک تانری نین مناجاتیله باشلار، صنرا پیغمبر (ص) ین و ایلک دؤرد خلیفه نین مدحی، صنرا دا باهار تصویر و بغراخانین تعریفی گلیر . صنرا یئددی اولدوز و اون ایکی بوج و علم ، عقل و دلیل دن دانیشیر صنرا اساس موضوع باشلاییر و مناظره دؤرد شخصیت آراسیندا جریان ائدیر . بو شخصیتلرین هر بیر ی بیر واقعیتی ویا بیر حقیقتی تمثیل ائدیر .

۱- گون توغدی (گون دوغدی) دوغرو یول و عدالتی تمثیل ائدیر .

۲- آی تولدی (آی دولدی) سعادت و خوشبختلیگی تمثیل ائدیر .

۳- اؤگدولموش عقل و منطقی تمثیل ائدیر .

۴- اؤدقورموش ده صونی و عاقبتی تمثیل ائدیر .

بوآدلار عینی زاماندا اسکی تورک قهرمانلاری نین آدی اولموشدور .

عادل و بیلیکلی و اردملی (فضیلتلی) بیرپادشاه اولان گون دوغدی عقیللی و بیلیکلی وزیر آدی تولدی ایله اولکهنین اداره سی واجتما - عی مسئله لری حقینده دانیشیر و خوشبختلیک ، عدالت و سؤزون قایدالاری خصوصوندا صحبت ائدیر . صحبتدن معلوم اولور کی، عدالتی پادشاه و خوشبختلیگی ده وزیر تمثیل ائدیرلر . هر زمان اولدوغو کیمی خوشبخت - لیگین عمری قیما اولور و وزیر اؤلور . لکن پادشاه وزیرین اوغلو و دست پرورده سی اؤگدولموشی آتاسی نین یئرینه سئچیب اونونلا بیر - لیکده مملکت ایشلرینی اداره ائدیرلر . اؤگدولموشله سیاست ، علم و عدالت و ایگیتلیک و انسانین ذوق و هوسلری باره سینده دانیشیر و بو نتیجه یه یئتیشیرلر :

پادشاهین اطرافیندا کی لار اونا تابع اولوب پادشاه پیس اولماسا

پیس آداملاری دؤوره سینه ییغماز .

پادشاه اۋگدۈلموشە دىيىركى، سىن اۋلكە نىن سەدات و عدالتتە قاوشماغىنا باعت اولدون ، دونيا اۋلوم - بيتىم دونياسى دىر، اگىر سنى دە الدن وئىسىم نىقىلەرم . اۋگدۈلموش اۋز ياغىنلار بىندان بىرىسى اۋدقورموشو اونا تانىشىدىرىر . اۋدقورموش بىلىكىلى، تىمىز و لىكن دونيا دان ال اۋزوب آخرت جاذبە سىلە ياشايان بىر ادام دىر . اونا گۈرە دە پادشاهىن يانىندا قالماغا حاضردىكىل . پادشاه اونونلا يازىشىب ، مشورت ائىدىر ، او دا پادشاهى خلق و اۋلكە سىنە اولان مىلى، وجدانى و انسانى وظيفە لىرىنە تانىش ائىدىر و اونون دونيا و آخرتىنى تامىن ائىتمگە چالىشىر .

قوتادقوبىلىك دە قاراخانلى جامەسى آيدىن طبقەسى نىن فرەنگ و دۈشۈنچە لىرى عكس ائىتمىشىدىر .

مثلاً اجتماعى مسئلە لىر و اونلار بىن چۈزۈلمەسى اوچون آشاغىدا بىقل ائىدىلمىش عقىدە لىرى چۈخ چالاب دىر :

پىسلىك بىلمە زلىكدن گللىر . تربىت و علم اىلە پىسلىك اصـلاح

ائىدىلە بىلىر .

پادشاهلار و عائلە رەئىس لىرى اۋز ملت و عائلە لىرىنى تربىت ائىدىب اونلارا علم اۋگرە تەلى دىلر . پادشاه ياخشى قانۇن چىخارتما لىدىر . عدالتە دا يانان قانۇن گۈيون ستونو كىمى دىر . قانۇن پوزولسا گنۈى اوستۈموزە خراب اولار .

قوتادقوبىلىك بىز ادبى شاه اثر اولماقلا ياناشى سياست كىتابى دىر . بو كىتابدان اوچ ال يازما نىسخەسى وىن ، قاھرە و فرغانە كىتاب - خانالارىندا موجوددور . فرغانە نىسخەسى تور كىيە دە (تور ك دىل قورومو) طرفىندىن ۱۹۴۲ دە چاپ اولموش صونرا رشىد رحمتى آرات طرفىندىن استانبول تور كىيە سىنە ترجمە ائىدىلەر ك ۱۹۵۹ دا چاپ و نىشرا ائىلمىشىدىر . اىندى نمونە اوچون قوتادقوبىلىك دن بىر نىچە شعر درج ائىدىرىك :

كىشى توغدى اۋلدى سۈزو قالدى گۈر

اوششى باردى يالنىق آتى قالدى گۈر

بو گونكو تور كىيە مىزلە :

كىشى دوغدى ، اۋلدى سۈزو قالدى گۈر

اۋزى گىتتى يالنىق آدى قالدى گۈر

بايوسا بدوسە يادىلسا چاوى * بىيسە تورسا ياتسا بويىلغى تورور

بوگونکو تورکجه میزله :

زنگین لشه ، بؤیوسه ، یاییلسا شهرتی
یغین ، دۇیان و باتان حیوان دیر .

○○○○○○

بیلیگ بیرله بکلر بۇدون ناشلادی
اؤکوش بیرله ایل کون ایشین ایشلهدی
بوگونکو تورکجه میزله :

بیلیگ ایله بیکلر ملته باش اولدولار
عقل ایله خلقین ایشینی اداره ائتدیلر

○○○○○○

تایانما تریکلیگه توش تک گئجر
کوونمه قسوی قوتقا قوش تک اوچار
بوگونکو تورکجه میزله :

دایانما دیریلیگه یوخو کمی گئجر
گؤونمه بۇش سعادتہ قۇس تک اوچار

○○○○○○

توروتتی تیلک تک تورو عالمیغ
باروتتی آزوقا کؤوک هم آییغ
بوگونکو تورکجه میزله :

تۇرتدی دبله دکی تک توتون عالمی
ساراتدی دوسابا کؤنی هم آبی

"خسرو و شیرين" موضوعو و تورک ادبیاتی (۱)

(۱)

داهی "نظامی گنجوی" - نین نظمہ جگدگی "خمسه" موضوعلاری، شاعر دن قافاق و صونرا دونیا ادبیات شناسلاری نین و مؤلفلری نین دقت مرکزینده قرار تونموش و بیروجوخ شاعر و ناشر اوز ذهنینی، استعداد و زکاسینی، طبعینی و قلمینی، قدرت و باحاریغینی بو یاریشدا سینامیش و نتیجده خوخلو رنگارنگ اثرلر و مختلف جشیدلی الوان منشور یا منظوم کتابلار یارانیب میدانا جیخمشدیر.

بیز "شرق ادبیاتیندا خسرو و شیرین موضوعو" آدلی کتابیمیزدا سو مسئلهیه دقت یتتیریب، فارس، عرب و تورک دیللیرینده ایندی به قسدهر بو حقهه یازیلیمیش اثرلرین اساس حصه سینی نظردن گنجیریب، اونلارین کیفیت، مضمون و مندرجه سی باره ده اوز ملاحظه لریمیزی قیده آلمیشیق، و جدی تدقیقات ایثی آپارمیشیق. ایندی ده، بیرسلسله مقاله لر واسطه سیله ایسدیبرک کی، تورک ادبیاتیندا "خسرو و شیرین" موضوعونون جلوه لنمه سی باره ده صحت آچیب، و عصرلر بویو بو حقهه یازیلان اساس اثرلری نظردن کنجیریب، علی الخصوص ایران شاعری داهی نظامی گنجوی (۵۳۵ - ۶۰۶ ه. ق.) "خسرو و شیرین" - ین تورک ادبیاتینا اولان ادبی تأثیرینی نمایش ائتدیبرک بیز بو ایثی قدمت تاریخی و کرونولوژی اعتباریله ائده جه بییک.

خوارزم تورک ادبیاتیندا (۲)

"خسرو و شیرین" موضوعو

قطب ترجمه سی هی

"خسرو و شیرین" داستانی، ائله ساسانی سلاله سی نین ۲۳ - نجو مشهور پادشا ۲ - نجی خسرو (۳) (۵۹۰ - ۶۲۸ م) و گوزل زوجه سی "شیرین" - ین تاریخی، دؤورو، حباتی و محبتیله علاقه دار اولاراق بو گونه قدهر یوزلرجه اصیل و ترجمه اثرلری نین یازیلیب، میدانا جیخماسینا سبب اولموشدور. بوتاریخی داستان اولدوقحا گوزل دونلار گنجسبب، رنگارنگ شکیللرده تظاهر ائتمیشدیر. آنحاق ها میسیندا گوزه لیبی، شیرینی، و مکملینی داهی آذربایجان شاعری بویوک نظامی گنجوی باز میتش، مثلی نظیری و لمایان و یارانماییب، یارانما

بیلمه‌ین بیر اثر یارادیب، میدانا چیخارتمیشدیر. بودورکی، نظامی‌دن صورنا قلم الہ آلیب، یازیب یارادان یاخین و اورتا شوق شاعر و ناولری نین جرأتله دئمک اولارکی، هامیسی، نظامی یارادیجیلیغینی اؤزلرینه اولگسو. و اؤرنک گؤتورموشلر. اقله او جمله‌دن میلادی ۱۴- نجو عصرین مشهور و محتشم خوارزم شاعری "قطب" ده بو ایشی گؤروب، بئله حرکت ائتمیشدیر. نظامی نری نین بیرینجی مترجمی اولموشدور. بونو دا قید ائدک کی "خسرو و شیرین" ترجمه‌لری منظوم یا منثور اولموشلار و خوارزمی قطبون ترجمه‌سی منظوم ترجمه‌لر سیراسینا داغلدیر، ایلکین و دگرلی‌دیور.

"آلتین اوردا" شاعری خوارزمی قطب (۱۴- نجو عصر م.)، تورکیه شاعری شیخی

کرمیا نلی سنان الدین یوسف (۱۵- نجی عصر م.) و رسول رضا (۲۰- نجی عصر م.) آذربایجان شاعری (۴) بیزه بومنظوم ترجمه‌لرین اصیل و معتبر نماینده لری‌دیور. منثور ترجمه‌لره گلدیکده، آذربایجان یازیجیسی عوض صادق (۱۳۶۰ هـ. ق) تورکیه نائری صبری سئو- سئویل (۱۹۵۵- م) یین ترجمه‌لری دقتی جلب ائتمکده‌دیور بو ترجمه‌لری گؤزدن گئچیررکن، اساس اوچ مسئله‌یه دقت یختیرله‌جک :

۱ - ترجمه‌لرین نظامی متنینه یاخین یا اوزاقلیغی، آرتیریب، اسگیلتملر متنه صادق قالمق.

۲ - ترجمه‌لرین بدیعی کیفیتینی.

۳ - ترجمه‌لرین دلیل تاریخی نقطه نظریندن اهمیتی.

"خوارزمی قطب" - ون ترجمه‌سینه گلدیکده، شاعر او زامان هرهانگی نسخه‌دن ترجمه ائدیب، اونو فورم، مضمون و سای اعتباریله حاضریدا اله اولان و معتبر ساییلان نسخه‌لریله آشاغیداکی شکیلده مقایسه ائتمک اولار:

۱ - "خسرو و شیرین" منوی سینین بیت‌لری نین سایی "وحید دستگردی" - نین حاضرلاییب، ترتیب و نشر ائتدیردیگی نسخه‌ده ۶۲۵۴ بیت، یادا ۱۲۵۰۸ مصراع- دان عبارت‌دیور.

۲ - ل. آ. ختاگورون ترتیب و نشر ائتدیردیگی علمی- تنقیدی متن-سده دونیانین کتابخانه‌لریندن اله اولونان ان قدیم و اعتبارلی نسخه اساسیندا ۶۱۶۵ بیت یا ۱۲۳۳۰ مصراع‌دان عبارت‌دیور.

۳ - "خوارزمی قطب" - ون ترجمه‌سینه گلدیکده، تخمیناً ۶۰۰۰ ایل بون‌دان قابق آلتین اوردا شاعری قطب طرفیندن خوارزم تورکجه‌سینه چئوریلیمیش بواثرین بیت‌لرینین سایی جمعی ۴۷۳۰ بیت یا ۹۴۶۰ مصراع اولموشدور و گوروندوگو کیمی کلی مقداردا گؤستردیگیمیز هوایکی اثردن حجم اعتباریله اسگیک‌دیور. حتی

خاگوروون ترتیب اثتدیگی نسخه ده وحید دستگردی نسخه سیندن ۱۳۹ بیت ، یا دا ۲۷۸ مصراع اسگیکدیر .

"خوارزملی قطب" - ون ترجمه سی هله لیک الده اولونان نظامی "خسرو وشوین" مثنویسی سیر ایلک و ان قدیم منظوم ترجمه سی دیر (۶) . قطبون فارس دیلیندن خوارزم نورکجه سی منظوم ترجمه سی حقیقده هله لیک ۱۹۲۱- نجی ایلده ایلک ملاحظه سؤیله بیر مرانسه عالمی "ژان دنی" (۷) "*Grammaire de la Langue Turque*" آدلی ابرین مؤلفی اولموشدور . عالم بو ترجمه نین فارس دیلیندن خوارزم تورکجه سیبه چؤورولمه سیندن بحث اثتمیشدیر ، ترجمه حقیقده بیفجام و آیدین معلوما - وئر میشدیر .

۱۹۵۸ م. (۱۳۷۸ ه.ق) ایلینده لهستان عالمی مشهور شرقشناس پروفیسور T. زاباج کؤفمکی یاریسده ساخلانیلان ۲۸۸ صحیفه دن عبارت اولان، دونیادا یگانه الیازماسی ساییلان قطب ترجمه سی نین فوتو صورتی نی الده اعدیب ورشو شهرینده نشر اثتدیر میشدیر (۸) . عالم اثرین مثبت و دگرلی جهت لرینی، اونون دیلینی و شعریتینی تحلیل وتجلیل اعدیب و اونا یوکسک قیمت وئر میشدیر : "بو آبیده نین چوخلان موحد اولماسینا باخما یاراق، هر دفعه اونو اوخویاندا "خوارزملی قطب" دیلی نین حدود سوز گؤزل لیگی انساننی حیران اعدیر و البته بو آبیده نین اوزون مدت نا معلوم قالماسی، آنجا ق الیازمالاری خزینه سی نی زنگینلشدیرمه سی، تورکولوژیانین انکشافی اوچون بؤیوک بیر ایتگی ایدی" (۹) تأسف لرکی، بو فوتو صورتین اوزو ده اصیل اوریزینال و آتوقسراف اولما میش ۱۳۸۳ - نجو میلادی ایلینده ، یعنی اثرین قطب طرفیندن ترجمه اولونما سیندان دوز ۴۵ ایل صونرا "تورک فقیه ان براكز ابن قاندو" آدلی بیر شخص طرفیندن کؤچورولموشدور . بو نسخه ده بیر صیرا سهولرده واردیر، ائله حه ده سؤزلرده کی " چ ، پ ، گ " حرف لری قدیم عادت و عنعنیه اساساً (ج ، ب ، ک) شکلینده یازیلیمیشدیر . کؤچوروجو (خطاط) اثرین صونوا ۵۱ بیت لیک بیر پارچا دا آرتیر میشدیرکی، اثرین کؤچورولمه سی تاریخ و سببی، کیمه اتحاف اولونماسینی و کؤچوره نین کیم اولدوغونو قلمه آلمیشدیر .

میلادی ۱۴ - نجو عصرین اورتا لاریندا یاشایان "آلتین اورد" شاعری خوارزملی قطب تخمیناً ۱۳۴۱- ۱۳۴۲ - نجی م. (۷۴۱- ۷۴۲ ه) ایل لرینده نظامی نین " خسرو و شیرین" مثنویسی نی الده ائده بیلدیگی نسخه اساسیندا خوارزم تورکجه سیبه چؤویرن ایلک تورک شاعری دیر . بونو دا قید اثتدیکی کی، الیمیزده اولان مأذلر اساسیندا . حجم اعتباریله اساس و اعتبارلی نسخه لردن معین و کلی مقداردا

فرقله نیر و اسگیک دیر و جمعی ۴۷۳۰ بیته (۹۴۶۰ مصراع) احاطه اشدیرکی، بو دا ل. ت. ختاگوروف نسخه سیندن ۱۴۳۵ بیت (۲۸۷۰ مصراع) و مرحوم وحید دستگردی نسخه سیندن ۱۵۲۴ بیت (۳۰۴۸ مصراع) اسگیک دیر.

بیزجه بو اسگیلیگین اوچه اساس سببی اولموشدور:

- ۱ - عین موضوعون - اپیژودون معین درجه اختصاری .
- ۲ - عین موضوع یا اپیژودون بوتوولوکله اختصار اولونماسی .
- ۳ - یادا کی، اله گتیردیگی نسخهده اختصارلارا یول وئرلمیش ایمیش، آنجا بو احتمال ضعیف دیر .

ماراقلی دیرکی، قطب ترجمه سینده اثرین اول لریندن تا اورتالارینا قدهر اختصارا یا هئج یول وئرلمه میش، یادا کی، نادر صورتده بیربیت اختصار اولونموشدور. آنجا اثرین یاریسیندان بو یانا، گوجلو اختصارلارا یول وئرلیب، چوخلو بیت لر، یا بوتوو پارچالار اختصار ائدلمیشدیر. بیز بو اختصارین ایکی اساس سببی باره ده اوز ملاحظه میزی سؤیله په جه بیک .

فاکتلارا گئچک :

مثنوی نین ایلیک باشلانقیجیندا اولان " پاک لارین آدینا " حصه ده مصراعلارن

سایبی هر اوچ نسخه ده بگله دیر:

۱ - وحید دستگردی نسخه سینده : ۱۳ بیت

۲ - ل. ت. ختاگوروف نسخه سینده : ۱۳ بیت

۳ - خوارزملی قطب ترجمه سینده : ۱۳ بیت

دیگر بیر باشلیغین " یادا دئییلیشین وحدتی حقینده " بیت لرینین سایبی:

۱ - وحید دستگردی نین نسخه سینده : ۴۴ بیت

۲ - ل. ت. ختاگوروف نسخه سینده : ۴۲ بیت

۳ - خوارزملی قطب ترجمه سینده : ۳۶ بیت

" یازادانی درک ائتمک حقینده " کی باشلیقدا :

۱ - وحید دستگردی نسخه سینده : ۴۱ بیت

۲ - ل. ت. ختاگوروف نسخه سینده : ۴۰ بیت

۳ - خوارزملی قطب ترجمه سینده : ۳۶ بیت

اثرین اورتالارینا دقت یغئیرک :

(" خسرو " - ون فرها دالا دئییشمه سی " باشلیغیندا :

۱ - وحید دستگردی نسخه سینده : ۵۷ بیت

۲ - ل. ت. ختاگوروف نسخه سینده : ۵۰ بیت

۳ - خوارزملی قطب ترجمه سینده : ۵۲ بیت

لاب آیدین گۆرونورکی، گشتدیگجه قطب ترجمه سینی نین سایى اسگیلیر و نه ایسه شاعر ترجمه نى بیرونوع تفرز قورتارماغا تله سیر و اثر صونا چا تدیقجا ترجمه - ده کی مصراعلارین سایى آزالیر. بئله کی، "فرهادین داغ چایما و آغلاماسی" پارچادا ترجمه ده ۵۰ بیت دن چوخ اختصار ائدیلمیشدیر. اثرلره نظر یئتیرک :

"فرهادین داغ چایما و آغلاماسی" :

۱ - وحید دستگردی نسخه سینده : ۱۳۹ بیت

۲ - ل. آ. ختاگوروف نسخه سینده : ۱۳۱ بیت

۳ - خوارزملی قطب ترجمه سینده : ۸۳ بیت

اسگیلیب، اختصار اولونما احوالاتی گۆز قاباغیندادیر.

بونلاردان علاوه، اثرین ایکینجی یاریسیندا بعضاً بوتؤ و پارچالاری یسا اپیزودلاری قطب اختصار یله چؤییریپ، ترجمه ائتمه میشدیر. او، خسرولا شیرین مکتوبلاری نین یالنیز بیرجمه سینی ترجمه ائتمیش، قصر شیرینده کی صون گوروش احوالاتینی چوخ اختصارلا ترجمه ائتمیش. سؤال - جوابلارین بیر نئچه سینی ترجمه سینی نظردن قاچیرمیش، یاداکی، ضروری حساب ائتمه میشدیر.

عمومیتله اثرین صونوندا وئریلمیش بیر صیرا حادثه لرین ترجمه سینی لازم بیلیمه میشدیر. بئله کی، تخمیناً اثرین ۱/۳ حصه سی ترجمه ائدیلمه میشدیر. بعضاً ده اپیزودلارین یئرینی دگیشدیرمیشدیر، دال - قاباق ائتمیشدیر و سایره. بعضاً ده اوریژینالدا اولان عین اپیزودو بیرنئچه خیردا باشلیفا و اپیزودا بؤلوب، اثرین ترکیبینه اوزونه مخصوص دگیشیک لیک لر عمله گتیرمیشدیر. گاهدان دا، بیر باشلیغین بیر احوالاتین بیت لرینی دیگر بیر باشلیفا، دیگر احوالاتا داخل ائتمیشدیر. چوخ نادر صورتده بیربیتی یکی بیتده ترجمه ائتمیشدیر. اثرین حجمینی شیشیوتمه میشدیر.

چوخ احتمال کی، بوکیمی آرتیریپ، اسگیلتمه لر، یئر دگیشیک لیک لری وسایره ۱۴ - نجو عصر دن قطبون الینه گلیب چیخان اوریژینالین اوزونده اولوب، قطب اصل نسخه ده اولدوغونو ترجمه و ترتیب ائتمیشدیر. مترجم الینده اولدوغو اثری ترجمه ائتمیشدیر.

آنجاق اثرین اختصار ائدیلمه سی و اثرین ایکینجی یاریسیندا اختصارا داها گوجلؤ یول وئریلمه سینی نین اساس سببلری بونلاردیر :

قطب اثرده کی مناجات و نعتین ترجمه سیندن صونرا، کتابین آنادیلینده چؤییرمه سی ضرورت و سببونی ایضاح ائتمیش و ترجمه سینی اوز معاصر، دؤورونون

آلتین اوزدا حکمداری اولان شاهزاده تینی بیگ و اونون ادب پرور آروادی
ملکه خانمی مدحیله باشلایب، اثری ملکه خانما اتحاف ائتمک ایسته میشدی.
قطب بو ترجمه ایشینی تینی بیگین و علی الخصوص اونون معارف پرور آروادی
ملکه خانمین خواهشی ايله یغرینه یئتیردیگینی نظمه چکیر (۱۰) و یازیر:

... خانم آیتنغا اوشبو پارسی دلیلی

چوردوم، توزدوم اوشن نظم اوزراقلینی (۱۱)

صونرا دا نظامی نی خاطرلادیر:

قازان نینک قایناب اوش سودا بیشوردوم

نظامی بالی دین حلوا بیشوردوم (۱۲)

شاعر اوز حقمنده سؤیله دیگی مصراعلارین مضمونوندان آیدین اولورکی،
او، سفرده آت بئلینده، داغدا، داشدا یوردوندان - یوواسیندان جوخ اوزاق-
لاردا اولدوغو زامان بو اثرین ترجمه سیله مشغول اولوب، جوخ جالیشمیشدیر
کی، اثری تئز ترجمه ائدیپ بیتیرسین، علی الخصوص بو ترجمه یاری یا چاتماش
ملکه خانمین آغیرخسته لنمه سی ائشیدیپ وار گوجویله ترجمه نی باشا
چاتدیرماغا تلمشیدیر. اثرین یاریسیندان صونراکی تله سیکلیک ده محض
گورونور بو احوالاتلا علاقه دار اولموشدور. یعنی بیرطرفدن سفر احوالاتی،
دیگرتلفدن ملکه خانمین خسته لنمه سی شاعرین کتابینی تفزلیکله بیتیریب،
ملکه خانما تقدیم ائتمه سی بو تلمه نین اساس سی اولموشدور. آنجاق شاعرین
بونجا تلمه سینه، نتیجه اعتباریله اختصارلارا یول وئرمه سینه باخمی اراق،
کتابی بیتیردیگی زامان ملکه خانم اولموش و ترجمه، خانما دگیل، اری تینی
بیگه اتحاف ائدیلمیشدیر.

شاعر سفرده بو ترجمه نی ائدیپ، بیتیرمه سی باره ده اثرین باشلانغیچیندا

و صوندا اشاره لر ائدیر:

سفر رنجین گوروب دوزدوم قاچ ایام - تنوغقا بئندی ایمدی ایش سرانجام (۱۳)

اثرین صوندا:

یول اوزرانی بولسا بیتیدیم کتاب - خطمینی ضعیف تیب، قیلما غیل عتاب (۱۴)

ترجمه کیفیتی:

قطب وار گوجویله جالیشمیشدیرکی، ممکن قدهر اوریژینالا صادق قالسین،
دوزدورکی، اورتا عصرلرده ترجمه اکثر اقتصاس شکلینده اولموشدور، لیکن
قطبون بوتون سعی ونیتی بو اولموشدورکی، اثری عینی ايله اوز آنادیلینده

چئوپره بیلسین، بویوک نظامی نین فکرینی، دها سینی اولدوغو کیمی، بوتولوکده ساغلا سین و بونا دا جهد گؤستمیشدیر. بودوزکی، ترجمه، اوزیزینالا چوخ یاخیندیر، چوخ آز بیت یا مصراع، یا پارچایا راست گلیریکی کی، قطب اورادا اوزوندن بیرومطلب آرتیریپ، یا اسکیلتیمیش! ولسون، شاعر تحریفه ده یول وئرمه میشدیر. حتی قطب، ترجمه ده متنه صادق قالماق، بویوک نظامی به اوز بخرین حرمتی نی اظهار ائتمک اوچون، باشلیقلارین ترجمه سینده بئله بیر به بیخ^۲ استاد ی نین آدینی چکیر و بو باشلیغین نظامی طرفیندن یازیل- دیغینی بویوله بیر و اونلارین هامیسی نی نظامی نین اوز آدیله وئریو. بیر نجه سینی گؤسترک :

" خسرو اوغلو شیرویه حکایتین بیان قیلور استاد "ص ۲۱۸، " خسرولا شیرین قاتیندا اپن قیز اولتوروب آیلتمیشین بیان قیلور استاد " ص ۷۸، و یاخود "شیریندن خسرو موزاد تیله مه سین بیان قیلور استاد "ص ۸۴ و سایره . بورادان آیدین اولورکی، خوارزملی قطب حتی سرلوحه لری بئله نظامی نین اوز آدیله وئرمگه جهد ائدیپ، سعی گؤستمیشدیر، و بونونلا دا اوز صداقتی نی اثبات ائتمیشدیر و اثری دقیق ترجمه ائتمیشدیر. بونونلا برابر، بعضی چاتیشما زلیقلارا دا راست گلیریکی کی، یئری گلمیشکن سؤیله به چه بیک . خوارزملی قطب ترجمه سی نین نظامی متنینه نه درجه ده یاخین و صادق اولدوغونو ثبوت ائتمک اوچون مثنوی نین ترجمه سینی بیرنجه یفوده اوری- زیناللا مقایسه ائدیپ، توتوشدورماق گرک دیر:

اثرین باشلانغیچیندان بیر پارچانین مقایسه سی:

نظامی - اصل

قطب - ترجمه

خداوندا، در توفیق بگشای!	الهی توفیقینگ قاپغین آچا بیر
نظامی را ره تحقیق بنمای!	کونگل گا رحمتینگ اوزغین ساچا بیر
دلیده کو یقینت را شناسد	کونگل بشرکیم یقینینگا یاراسون
زبانی کافرینت را سراید	آذین غفلت بوکونکلوم دین بیراسون
مده ناخوب را بر خاطر م راه	بو کونکلوم کوزکوسین صیقل قیلو بیر
بدار از ناپسندم دست کوتاه	قموغ مشکل لاریمنی حل قیلو بیر
دروغم را بنور خود بر افروز	ایچیمنی نورونک بیرلا یاروتقیل
زبانم را ثنای خود بیاموز	تیلیمنی اوز شانک اووزرا یوریتگیل
به داودی دلم راتازه گردان	داودینکلیغ بوکونکلوم تازه قلیغیل

زیورم را بلند آوازه گردان
عروسی را که پروردم بجانش
مبارک روی گردان درجهانش (۱۵)

زیوریمنی بزرگ آوازه قلیغیل
بوسوز کیم بسله دیم خوش گلیبو جانقا
مبارک قیل سوزوم بارجا جهانقا ...

(۱۶)

اثرین اورتالاریندان بیر پارچانین مقایسه سی:

قطب - ترجمه

نظامی - اصل

بوروں سوردی نی یئورلیک سن بتیوسن؟!
آییتتی کیم عاشق لار شهری دین من
آییتتی آندا نی صنعت قیلورلار؟!
آییتتی جان ساتیب ، قذغو آلورلار
آییتتی جان نی ساتما قلیق خطا اول
آییتتی عشق یولیندا همروا اول
آییتتی کیرتی مو عاشق ایرورسن؟!
آییتتی بار گوزونک آخر کورورسن
آییتتی نی قدر سئدونک سن آنی؟!
آییتتی سوزگه سیغماز هئج بیانی
آییتتی کوردونک مو اول کون نیک جمالین؟
آییتتی کیم بلی کوردوم خیالین!
آییتتی مهری دین بولغای مومن پاک؟!
آییتتی کیم مگر بولسام اولوب خاک (۱۸)
توتوشدوراق :

قطب - ترجمه

نخستین بار گفتش از کجائی؟
بگفت از دار ملک آشنائی
بگفت آنجا به صنعت درچه کوشند؟
بگفت انده خرنند و جان فروشند
بگفتا جان فروشی در آداب نیست
بگفت از عشق بازان این عجب نیست
بگفت از دل شدی عاشق بدینسان؟!
بگفت از دل تو میگوئی، من از جان
بگفتا عشق شهرین برتو چون است؟
بگفت از جان شیوینم فزون است
بگفتا هر شبش بینی چو مهتاب؟
بگفت آری چو خواب آید، کجا خواب!
بگفتا دل ز مهرش کی کنی پاک؟
بگفت آندم که باشم موده در خاک (۱۷)
اثرین آخلاریندان بیر پارچانی

نظامی - اصل

نتاک کیم صبح صادقی باش کؤتوردی
شیرین باشینغا یوقالما قلیق کتوردی

قچیب زنگی دین آی ، مغرب قاکیلدی
ما باح زنگی تبینی تیک اجلو کولدی
بویوردی قیلدی لار تابوت اول کون
قاموغ تابوتنی قابلاب ، شوزی آلتون

چو صبح از خواب نوشین سر بر آورد
هلاک جان شیرین سر بز آورد
سیاهی از حبش کافور میبرد
شد اندر نیمه ره کافوردان خود
ز قلعه زنگی درماه میدید
چو مه در قلعه شد زنگی بخندید
بفرمودش برسم شهریاری
کیانی مهدی از عود قماری

گرفته مهد را درتخته زر
مرصع قیلدی یئجو لعل دین بین
برآموده بمروارید و گوهر
توشادی بیله ساچتی اشهب و کین
به آئین ملوک پارسی عهد
ملک نی اول تابوت ایچرا یا توردی
بخوا بانید خسرو را در آن مهد (۱۹) ایشینی کیم کراک ایردی بیتوردی (۲۰)
یوخاریداکی پارچالارا دقت یفتیردیکده، گؤرونور گؤزه چاریان بیرمعنا
ومضمون دگیشیک لیکلری یوخدور، اؤریژینالین وزنی، معناسی، آهنگی و دیگر
بوئه تیک خصوصیتلری ساخلانیلمیشدیر. ترجمه ده صون درجه صداقت و امانت
حس اولونور.

قطب ترجمه سینی نین بدیعی کیفیتی:

قطب ترجمه سی دقیق، گؤزل و خوشا گلن بیر ترجمه دیر (۲۱). شاعر، اؤریژینالدا
اولدوغو کیمی، از سؤزه، قیسا، بیخجام و آیدین افاده ایله، درین مضمون
و ثمرگه موفق اولموشدور. بو مزیت بوتون ترجمه بویو گؤزه چارپیر. اگر بعضی
مترجم لر اؤریژینالین بیر مصراعینی ایکی مصراعدا و ثره رک، ترجمه نین حجمینی
صنعی صورتده شیشیرتمیش، یا خود متنین بوتوو مضمونونو ترجمه ده یئرلشدیره
بیلمه میش دیرلر، قطب وار قوه سیله بو ایشدن پرهیز ائدیپ، نادر صورتده
بیر مصراع ایکی مصراعدا ترجمه ائتمیشدیر.

بوتون بو مثبت جهتلرینه باخمی اراق، ترجمه نقصانسیز دا دگیل دیر. مترجم
بعضاً بیر چوخ کلمه لرین دقیق ترجمه سینه گؤز یومور، بعضی آدلاری ترجمه ده یئر-
لشدیره بیلمیر، مثلاً آشاغیداکی بیت ده نظامی نین وئردیگی (خلخ) سوزونو
ترجمه ده وئره بیلمیر:

نظامی: چنان کز خواندش فرخ شود رای - زمشک افشاندش خلخ شود جای (۲۳/۲۲)
قطب: آتینک تیک کیم اوقیغان دل لار آچلسون

تیلیم دین مشک و عنبرلار ساچلسون (۲۴)

یا خود "شاپورون او چونجو دفعه خسروون شکلینی گؤستره سی" حصه سینده، قطب
"انجه رهک" و "دیر پریرسا" آدلارینی ترجمه ده وئره بیلمه میشدیر. شعر بقله دیر:
نظامی: بدشت انجرک آرام کردند بنوشانوش می درجام کردند
وز آنجاتا در دیر پری سوز پریدند آن پریریویان بیک روز (۲۵)

قطب:

سوسون باشقا مونوب اندیشه کیتی - پری دا قوندیلار خوش عشرت ایتی...
اوش آندین بیل منکزلیک اول پری لار - پری لارگورما سون تیبه تیرا دیلار (۲۶)

بعضاً قطبده اوز ذوقونه اويغون حرکت ائديب مثلاً نظامی اثرينده آدی چکيلن "هاور" شهريني ترجمهده "نيشابور" وئرميشدير و بونونچون هئج نرسنب و دليل تصور ائتمک ممکن دگيلدير. بوکیمی اوزونه مخصوصلوق بيسر نجه دفعه مختلف آدلاردا تکرار اولونموشدور.

قطب ترجمه سنین بدیعی و صنعتکارلیق خصوصیتلریندن دانیشارکن، دئمه لی بیک کی، او، با جاریقلی بیر مترجم، استعدادلی و گوللو بیرشاعر کیمی مضمون و مندرجه نی تام شکیلده اوز ترجمه سینده عکس ائتدیرمکله برابر، فورما گوزل لیگینی، بدیعی خصوصیتلری، وزنی و ساییره نی ده ساغلا یا بیلیمیشدير، ترجمه نین فورماسی مضموننا تام ایله اویغون گلیر.

البته نظامی کیمی داهی سوز اوستادی نین "خسرو و شیرین" کیمی شاه اثرینی ترجمه ائدن بيسر شخص ده بو بویوک، آغیر و شوقلی وظیفه نین عهدده سیندن سا حاریقلا کله بیله سی بیر شخص اولمالی، و خوارزملی قطب، حقیقتاً ده همین شخصیت دیر و ترجمه سی ده موفق دیر.

ایندی ده، صنعتکارلیق نقطه نظریندن، ترجمه نین بيسر نجه مصراعینی گوزدن گئچیرک :

نظامی: ملک عزم تماشا کرد روزی نظرگاهش چو شیرین دلفروزی (۲۷) (۲۸)
قطب: تماشا قا ملک عزم ایتتی اول کون-یا ناشیب بیرگا باردی اول یوزی گون
بو بیتده نه قدهر گوزل، دقیق و اوریژیناللا نه قدهر اویغون ترجمه
ائیدیلگی آشکار دیر. بورادا شعریت جذب ائدیجی، ماهرانه و اوره گه یا تانیق
گوروندوگو کیمی، قطب، حتی بعضی کلمه لری عینیله ساغلاما قلا برابر، آنجاق
ضرورتله ائدیلن "شیرین" سوزونو "یوزی گون" صنعتیله دگیشمیشدير. بونونلا
دا هم شیرین گوزللیگینی ترنم ائتمیش، هم ده بیتده بيسر گوزل جناس
یا راتمیشدير. بيسرینجی مصراعین صونوندا اولان "گون"، هفته نین بيسر گونو
معناسیندا، ایکینجی مصراعین صونوندا کی "گون" ایسه "گونش" معناسیندا دیر،
شیرین آهنگی ده موسیقی کیمی بیئینه و اوره گه اموسیونال تأثیر ائدیر،
قلبی هیجانا گتیریر.

بعضاً ترجمه اوریژیناللا ایکی اکیز قارداشی خاطرلادیر و اونلار قدهر
بزرکلی دیر. آشاغیدا کی بو بیته دقت ایغتییرک :

نظامی: بسرسیزی، برآن سیره نشستند گهی شمشاد و گه گل دسته بستند (۲۹)
قطب: دوشوب اولتوردولار چیمکن ده اول دم
چیچک اوزره چیچکلار بولدی خرم (۳۰)

بو ایکی بیتین بدیعی خصوصیتلرینه، معنا و مضمون گۈزلیگی، صون درجه ساده دیلده یازیلما سینا دقت یئتیردیگده، هر ایکی شاعرین بۈیۈک سۆز اوستادی اولدوقلاری، شعرلری نین آخیجیلیغی، روانلیغی، اوره گه یاتان اولدوغو، درحال اۈزونو گۈسته ریر. "چیچک اوزره چیچکلر بولدو خسرم" افاده سی نه قدر گۈزل تشبیه دیر! گۈزل لری چیچک نرتمک و بو چیچک لری بوتۈلۈکده گول-چیچک لر اوزه ریئده یئرلشدیرمک و سوتون سونلاری سیرجه مصراعدا یئرلشدیریب، ترمم ائتمک، البته کی بۈیۈک مهارت و اوستالیق و صنعتکارلیق طلب ائدیر.

بعضاً مترحم اۈریژینالین بعضی سۆز، افاده و ترکیب حصه لرینی عینبله ساغلاماغا موفق اولموشدور. مثلاً آشاغیدا کی بیتده قطب "مهز، پاک و خاک" سۆز لرینی اۈز ترجمه سینده عینبله ساغلا یان یلمئندیر:

نظامی : بگفتا، دل زمهرش کی کنی پاک ؟ بگفت آن دم که باشم خفته در خاک (۳۰)
 قطب : آبتنی مهردین بولعا یموسان پاک ؟ (۳۱)

آبتنی کیم مگر بولسام اولوب خاک (۳۲)

سوکمی سۆز لرین و مصراعلارین سایی نی ایسته نیل قدهر آرتیرماق اولار. و دیل متقابیل تأثیریمی گۈسته رن سندر و فاکتلاردیر.

قید ائتدیگ کی، ۱۴- نحو عسره منظم اثر ترجمه شکلینده دگیل، اقتباس فورما سیندا سیر دیلدن دیگر بیر دیله چئوپربردیلر، قطبون اوستونلوگو ائل اورا سیندا دیرکی، اولاً اقتباس بوخ، منظم و دقیق ترجمه ایله مشغول اولوب، اۈز و ده ائتدیگی ترجمه یه صون درجه مسئولیت و دقتله یانا شمیش، سۈسۈک نظامی نین ان گۈزل اثری سایلان "خسرو و شیرین" منظومه سینی ممکن فده رد دقیق شکیلده اۈز دوغما آنادیلینه نظم ایله چئویرمیشدیر و بو ایشده، اولکین شخصیت اولموشدور.

"خوارزملی قطب" - ون بو دگرلی ترجمه سی نین دیگر بیر مزبیتی و بۈیۈک ادبی - تاریخی اهمیتی ده اوندادیرکی، شاعر ۱۴- نحو عصرین ۴۰- نجی ایل- لرینده (تخمیناً ۱۳۴۱- ۱۳۴۲ م.) "خسرو و شیرین" داستانی کیمی زنگین و غمگین بیر اثری فارس دیلیندن خوارزم تورکی دیلینه ترجمه ائتمیش، و بونولا دا تورک ادبیاتینی داها دا زنگینلشدیرمیشدیر، و اونا نظامی روحونون، نظامی صنعتی نین عطری نی، رایحه سینی گتیرمیشدیر. ترجمه ده سر صنعتکار شاعر کیمی یانا شیب، گنجه اوستادی نین ایشلتدیگی گۈزل و بدعی افاده لری، اینجه و طریف تصویرلری و شعر موسیقیلی لیگی نی خوارزم دنسی و

ادبیاتینا کۆچوره بیلیمشیدیر. اثرین بوتون بدیعی خصوصیتلرینی خوارزم : دیلینه ترجمه ائتمگه موفق و قادر اولموشدور. شاعر بو ترجمه سیله بیرچوخ تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه و دیگر بدیعی افاده واسیطه لرینی خوارزم تورکی دیلینده وئرمگه امکان تاپمیشدیر. قطب اوز ترجمه سینده، تام، مقید قوشا و ردیفلی قافیهلردن ده استفاده ائتمیشدیر. بیر سؤزله قیاسب نظامینین زنگین دیلینی، گۆزل مضمونونو، مثلسیز شعرینین بوتون بدیعی خصوصیتلرینی دولغون و مکمل صورتده آنادیلینه چئویریپ، اثرده اولان آتالار سؤزلرینه، ضرب المثل لره، آفئوریزملره ده خوارزم تورک دیلینده قارشیلیغینی تاپیب ایشلتمیشدیر. بئله لیکله ده گله چک جفتای-اؤزیک شعرینین انکشافینا بیر نوع بونئوره یارادانلارین ایلکین لریندن بیرسی اولموشدور.

ایضا حلاز :

۱ - باخ: غلامحسین بیگدلی " شرق ادبیاتیندا خسرو و شیرین موضوعو "

باکی " علم نشریاتی " ۱۹۷۰

۲ - خوارزم تورکجه سی میلادی ۱۲- نجی عصردن صورنا قانیقلی، اوغوز، قیچاق و خاقانیه تورک لهجه لری نین ترکیبیدن (قاریشما سیندان) عمله گلیمیش، و ۱۵- نجی عصرده جفتای ادبی تورکجه سی نین تشکلو و اورتا آسیانین مشترک ادبی دیلی اولانا قدهز بو دیلده (خوارزم تورکی دیلینده) چوخلو ادبی و علمی اثرلر یازیلیب، میدانا چیخمیشدیر.

۳ - بیرینجی خسرو (کسری) انوشیروانین لقبی اولموشدور.

۴ - بو ترجمه نین ۲ - نجی با سیمی نین سطری ترجمه سی (باکی - ۱۹۶۲) مرحوم سعید میرقاسم اوفو غلامحسین بیگدلی نین اولموشدور. داها دوغروسو، بیسز سعید میرقاسم اوفون ترجمه سینین اثرین اصلیله توتوشدوروب، اثرده اولان یالنیش لیکلاری لغو ائدیپ، بیئنی دن سطری ترجمه حاضرلادیق و مرحوم سعید میرقاسموفون دا آدینین ایلک مترجم اولاراق اثرده ساغلا دیق.

۵ - وحید ترتیب ائتدیگی نسخه نی ۳۰ قدیمو معتبر الیازمالارین مقایسه سی اساسیندا حاضرلاییب کی، بوتلار (۷۰۰- ۱۱۰۰ه.ق.) ایللر آراسیندا نظمسه چکلمیشلر. بودورکی، وحید نسخه سی چاپ اولونان ان اعتبارلی نسخه لردن بیردی.

۶ - بو حقه ده آرتیق معلومات الماق اوچون باخ: غلامحسین بیگدلی " شرق ادبیاتیندا خسرو و شیرین موضوعو " باکی (علم نشریاتی) ۱۹۷۰ ص ۲۲۴ تا ۲۲۷

میرزا محمود غنی زاده سلماسی

روانشاد میرزا محمود غنی زاده سلماسی از جمله آذربایجانی های غیرتمندی است که در درگیری نهضت مشروطیت درصفا اول مبارزات مردم، درسنگرهای مختلف با تمام توان خود با استعداد داخلی و استعمار خارجی پیکار کرد و در این نبردهائی بخش دمی نیا سود. این مرد روشنفکر و انقلابی جزو معدود کسانی است که سال ها پیش از وقوع انقلاب مشروطیت همیشه در فکر تحول جامعه و پیشرفت کشورش بود و چون جنبش آغاز شد به مثابه این که گمشده اش را پیدا کرده خود را در دریای موج انقلاب رها کرد و توانست در ابعاد مختلف خدمات گرانبھائی به استقرار حکومت قانون انجام دهد. وی در زمینه روزنامه نگاری یکی از سیماهای درخشان تاریخ مطبوعات آذربایجان به شمار می رود چون با انتشار چند روزنامه وزین و شرکت در نشر برخی از جراید درون مرزی و بیرون مرزی توانست با قلم آتشین و نکته سنجش در بیداری افکار عمومی نقش مهمی ایفاء کند. او نه تنها شاعری پرتوان و با قریحه بود بلکه سراینده ای آزاد خیال و میهن پرست نیز بود که با سرودن مثنوی معروف " هذیان " نه تنها مایه اعجاب و تحسین شعرای بزرگی مانند ملک الشعرای بهار قرار گرفت بلکه توانست نام خود را در تاریخ معاصر ادبیات ایران جاودانه سازد.

غنی زاده با داشتن اندیشه ای روشن و استعدادی سرشار مورد اعتماد رهبران انقلاب در آذربایجان بود چنان که سمت منشی گری مخصوص ستار خان سردار ملی به عهده وی محول شده بود در نتیجه در اغلب تصمیم گیری های انقلابی نقش داشت.

این مرد پاکباز محقق با استعداد و مترجمی قدرتمند نیز بود که در این زمینه ها هم قدرت قلم و فکر متعالیش را به اثبات رسانده بود.

" میرزا محمود فرزند میرزا غنی، از قدمای آزادیخواهان آذربایجان و از پیشتازان مشروطیت ایران در ماه جمادی الثانی ۱۲۹۶ ه. ق در شهر سلماس پایه عرصه وجود نهاد و در مکتب خانه های آن روز پیش مرحوم میرزا علی اصغر مفخر که از ادبا و شعرای فاضل سلماس بود و در شعر (وامق) تخلص می کرده تحصیل علم و دانش مشغول شد (۱) و چون کودکی با ذوق و مستعد بود توانست از خوان ادب و معرفت استاد دانشمندش خوشه ها چیند و برای

زندگی پرتلاطم آینده اش ذخیره سازد .

وی ابتداء به کار تجارت مشغول شد ولی چون دارای روحی کنجکا و وسوسه پر شور بود ، از اوان جوانی دورادور با سیدجلال الدین کاشانی مدیرروز-نامه حبل المتین چاپ کلکته مکاتبه می کرد و گاهی مقالاتی نیز می فرستاد و در آن روزنامه چاپ می شد . در مسافرتی که به قفقاز کرد در شهر تمرخان شوره با میرزا عبدالرحیم تبریزی معروف به طالبوف دیدار و با وی طرح دوستی ریخت .

"وی قبل از مشروطیت به یک نهضت اساسی معتقد شده بود ، به مجالس روشنفکران اصلاح طلب آمد و رفت می کرد " ^۲

شادروان غنی زاده نخستین تجربه روزنامه نگاریش را پس از بازگشت به ایران ، در محرم سال ۱۳۲۵ ه.ق در شهر اورمیه با همکاری چند تن از روشنفکران این شهر یا انتشار روزنامه فریاد آغاز کرده و چند که قبلا مطالبی برای جریده حبل المتین کلکته می نوشت . نشر روزنامه فریاد از چند جهت سبب تحولات شگرفی در اورمیه شد . نخست آن که چون اولین روزنامه ای ^۳ بود که در این شهر منتشر می شد ، در نتیجه مردم این سامان با دیدن آن و مطالعه مطالب روشنگر و آگاهی دهنده اش به زودی به لزوم نشر جراید و ضرورت مطبوعات در یک جامعه پویا پی بردند و این روزنامه سنگ بنایی شد که پس از آن بر حسب نیاز مردم ، جراید دیگری از جمله نشریه وزین فروردین در این دیار با به عرصه وجود گذاشتند و این رسالت تاریخی را تداوم بخشیدند . دیگر این که توانست در جهت گیری و رهبری افکار مردم این خطه که آمادگی قیام بر علیه استبداد داشتند رل بس بزرگی را بازی کند به طوری که با فریادهای رسایش جوانان این منطقه را جهت شرکت در سرنوشت سازترین رویداد تاریخ کشورشان آماده سازد . این مردم بارز در اوایل سال ۱۳۲۶ ه.ق دوماه به کودتای محمدعلی شاه مانده به دعوت دوستانش سیدحسین خان عدالت ، سیدمحمدابوالضیاء شبستری و سیدحسن شریف زاده به تبریزی آمد و نخستین فعالیتش را در این شهر با نوشتن مقالاتی در روزنامه "شورای ایران" آغاز می کند و در عین حال منشی گری ستارخان سردار ملی را نیز به عهده می گیرد و چون به زودی لیاقت و کاردانیش را به همگان نشان می دهد از سوی مردم سه عضویت انجمن آیالتی آذربایجان انتخاب می شود . اداره روزنامه عضویت انجمن که ارکان انجمن آیالتی آذربایجان بود از سوی آن نهاد انقلابی

مشارکت به عهده وی و میرزا علی اکبرخان و کیلی فرزند سیدهاشم چرندابی
 و اگذار می گردد و در نتیجه شادروان غنی زاده نه تنها این نشریه مردمی
 را از شماره ۳۸ تا ۱۱۱ اداره می کند بلکه اغلب مطالبش را نیز خود مینویسد
 وی چون دارای شخصیت بارز و ذهن خلاق بود به زودی طرف توجه
 رهبران انقلاب در تبریز و مورد بغض و کینه ضدانقلاب قرار گرفت به
 طوری که پس از هجوم رحیم خان چلبیانلو به تبریز که چند روز پس از انحلال
 مجلس در تهران، به دستور محمدعلی شاه می خواست همچنان که لیاخوف کار
 تهران را یکسره گردا و نیز او نیز مهد انقلاب را خفه کند از جمله شرایطش
 تسلیم نمود نغرا ز سرسلسله آزادخواهان، نمایندگان انجمن ها، نویسندگان،
 گان، ناطقین مشروطه خواه و سردستگان فدائیان و مجاهدین بود و نام
 شادروان غنی زاده نیز در آن لیست نمود نفی قرار داشت که ضد انقلاب
 انگشت روی آن گذاشته بود^۴

در سال ۱۳۲۸ ه.ق پس از آن که نیروهای مسلح روسیه تزاری تبریز را
 اشغال می کنند گروهی از مردان پاک سرشت و میهن دوست مثل مرحومان
 حاج عبدالخالق، جعفر دادگر، مشهدی محمدعلی، حاجی حسن مطبوعه چی،
 ابراهیم قفقاچی (که در سال ۱۳۳۰ قمری به دست سربازان خونخوار تزار
 بر سردار رفت)، غنی زاده و رضا زاده شفق و چند تن دیگر جمعیتی به نام
 (وطنخواهان) تشکیل می دهند و روزنامه ای نیز به نام شفق منتشر می
 کنند. مدیریت این جریده که شماره اول آن روز یکشنبه ۲۷ رمضان ۱۳۲۸ ق
 منتشر شده است به عهده زنده نام میرزا محمود غنی زاده محول می گردد. این
 روزنامه ملی تمام توانش را در جهت مبارزه با روس های متجاوز بسیج می
 کند و مقالات آتشین و افشاگر آن سبب خشم و وحشت سالدات های خون آشام
 و ددمتش روسیه می گردد چنان که پس از عا شورای خونین ۱۳۳۰ قمری دنبال
 دست اندرکاران این روزنامه می گردند تا آن ها را به شدیدترین وجه مجازات
 کنند. دکتر رضا زاده شفق که بعد از خود را در اختیار سلسله ننگین پهلوی قرار
 داد و آن همه خدمات گرانقدرش را مخدوش کرد از نویسندگان آتشین قلم این
 روزنامه بود که همان موقع از ترس روس ها از ایران گریخت و بعدها به سبب
 آوازه خدمات این نشریه وزین کلمه شفق را به آخر نام خانوادگی اش افزود.

مرحوم غنی زاده در همان سال (۱۳۲۸ ه.ق) نشریه هفتگی محاکمات را
 نیز در تبریز تاسیس کرد.

غنی زاده در اواسط سال ۱۳۲۹ ه.ق مامور تشکیل دادگستری سلماس شد و از نشر روزنامه محاکمات و همکاری با روزنامه شفق دست کشید.

وی در محرم خونین ۱۳۳۰ ه.ق در تبریز بود و با انقلابیون همکاری داشت ولی پس از هجوم وحشیانه روس‌ها و مقاومت قهرمانانه مردم تبریز که منجر به شهادت تعداد زیادی از رهبران و مبارزین جان برکف این شهر از جمله ستاره درخشان آسمان آزادی ایران شهید نیکنام ثقه الاسلام تبریزی گردید غنی زاده به همراه چند تن از همزمانش از جمله امیر حشمت، حاج اسماعیل امیرخیزی و... بنا به صلاحدید شادروان ثقه الاسلام راهی کشور عثمانی شده و پس از رسیدن به شهر استانبول ضمن اشتغال به داد و ستد جهت امرار معاش با ادبیات آن سرزمین آشنا می شود و گاه و بیگاه در جزایری که توسط هموطنانش در استانبول منتشر می شد اشعار و مطالبی برضد تجاوزات روس و انگلیس به ایران می نویسد.

شعری که در همان هنگام اقامت در استانبول و اشغال کشور از طرف نیروهای بیگانه به نام "نالش و نیاز" در تضمین غزل معروف حافظ سروده و در تاریخ ذی قعدة سال ۱۳۳۳ ه.ق در یکی از روزنامه‌ها به چاپ رسیده حاکی از احساسات و وطنپرستانه اوست و این طور شروع می شود:

سفاه دوران، نامساعد بخت، روز افزون هوس

آتش آه درونی گیردم راه نفوس

سخت دلگیر آمدم از تنگنای این قفس

ای رهائی بخش ره گمکردگان دادم برس

ای هماغر بگذری بر ساحل رود ارس

بوسه زن بر خاک آن وادی و مشکین کن نفوس ۵

غنی زاده تا اواخر سال ۱۹۱۵ میلادی (۱۳۳۴ ه.ق) در استانبول اقامت داشت ولی در این سال که اوج جنگ جهانی اول بود عده‌ای از مهاجرین از جمله امیر حشمت، حاج میرزا آقا بلوری، میرزا اسماعیل نوبری، حاج اسماعیل امیرخیزی و... تصمیم می گیرند که به ایران برگردند ولی تعدادی از آن‌ها از جمله غنی زاده به آلمان مهاجرت می کنند.

غنی زاده پس از ورود به برلین پایتخت آلمان نیز بیکار نمی‌نشیند و همراه باتنی چند از هموطنان دانشمندش مثل کاظم زاده ایران‌شهر، میرزا محمود اشرف زاده، محمدعلی تربیت، میرزا محمد قزوینی، سید محمدعلی جمال زاده، ابراهیم پورداود و سید حسن تقی زاده به فعالیت‌های سیاسی و

فرهنگی دست می زند از جمله در نشر محله، کاوه همکاری می کند و در چاپخانه کاویانی که توسط عبدالشکور تبریزی تاسیس شده بود تصحیح سفرنامه، ناصر خسرو، زادالمسافرین و وجه دین و مجموعه ربا عیات خیام و کتاب های دیگر را به عهده می گیرد.

ادوارد براون در پایان کتاب خود تاریخ ادبیات ایران درباره غنی زاده نوشته است: مطبعه کاویانی با داشتن شخصی مثل میرزا محمود غنی زاده دارای یک نفر محقق صلاحیت دار است؛ زیرا که مشارالیه همان اسلوب انتقاد و کنجکاو و صحیحی را پیروی می کند که میرزا محمدخان قزوینی مبتکر آنست.

مرحوم قزوینی نیز در حلد اول بیست مقاله خود درباره وی چنین می نویسد: دیگر از اعضای انجمن ادبی و علمی برلن آقا میرزا محمودخان غنی زاده از شعرای فصیح اللسان شیرین زبان آذربایجان که نمونه های از اشعار نمکینش در شماره های کاوه و ایران شهر منتشر است.

غنی زاده مدت ها در کتابخانه ملی برلین مشغول کار بود و در آنجا از روی مآخذ و منابع موثق درباره تاریخ آذربایجان مطالعه و تحقیق کرد و کتابی تألیف نمود که موفق به چاپ آن نشد.

اداره روزنامه کاوه در دیباچه (تاریخ مجلس ملی ایران) چنین نوشته: فهرست وکلا و وزرا را که در ذیل این رساله ضمیمه شده مدتی است از طرف اداره کاوه ترتیب داده شده و بیشتر به سعی و اهتمام همکار محترم ما آقای میرزا محمود غنی زاده مدون شده و اداره کاوه ممنون زحمات فاضلانه ایشان است. مشارالیه تاریخ مخصوصی نیز برای وزیر عهده قاجاریه جمع آوری کرده که امید است عنقریب با از طرف اداره کاوه در جزو سلسله انتشارات کاوه نشر شود.

اوپس از ۱۴ سال دوری از وطن در اول خرداد ماه ۱۳۰۵ شمسی به علت درگذشت پدرش به ایران بازگشت و در آبان ماه همان سال روزنامه سهند را در تبریز منتشر کرد. روزنامه سهند ارگان دموکرات ها پس از شهادت زنده یاد شیخ محمد خیابانی به شمار می رفت ولی غنی زاده موقعی انتشار آن را آغاز کرد که رضاخان میرپنج پایه های سلطنت خود که ماه اش را مستحکم می کرد و فشار آن دژ خیم بیش از همه بر روی مطبوعات حس می شد و چون غنی زاده این محدودیت را لمس می کند تصمیم می گیرد که مطالب مفیدی از منابع آلمانی ترجمه و به صورت یا ورقی در روزنامه سهند چاپ کند.

" مجموعه کوچک اشعار مرحوم غنی زاده در سال ۱۳۳۲ شمسی به وسیله فرزندش در تهران به چاپ رسید، این مجموعه فقط ۷۶ صفحه دارد. مسلماً اگر اشعار و مقالاتی را که این شاعر و نویسنده توانا سروده و تدوین کرده جمع آوری شود کتاب قطوری خواهد بود که برای همگان قابل استفاده است.

ولی شاهکار غنی زاده همان مثنوی هذیان است که نام وی را در تاریخ ادبیات معاصر ایران مخلص و جاویدان خواهد ساخت به طوری که در همان موقع یکی از دوستان ادبیات ایران به نام " لشچینسکی" که نزد غنی زاده به تکمیل زبان فارسی مشغول بود، مثنوی هذیان را نظماً به آلمانی ترجمه و در مجله آلمانی " شرق نو" منتشر ساخت و بدین مناسبت شاعر تقدیرنامه‌هایی از ادبای آلمان دریافت داشت.

شاعر در مقاله‌ای که به قلم خود او درباره تاریخچه مثنوی هذیان نوشته چنین آورده است:

.... سال ۱۹۱۸ میلادی به واسطه ادامه جنگ اروپایی‌ها از حد اعتدال گذشته از حیث آذوقه و تمام لوازم زندگی دایره معیشت هر دقیقه تنگتر می شد. برلین پایتخت آلمان در نقطه احتراق این غوغای قیامت اثر تحت فشار بیست میلیون سرنیزه هر ساعت مقدار دیگر از غذای یومیه زن‌ها و بچه‌ها و معلولین را که ناچار از اقامت در خانه بودند می کاست و به جبهه حرب می فرستاد ولی تسلیم نمی شد. مایل به صلح بودند ولی احدی حاضر نبود از حیثیت ملی ذره‌ای فداکاری نماید.

فضایل آلمان‌ها به حکم المجالسه مؤثره، یک عده ایرانی و غیر ایرانی از هند و مصر و ترکیه و قفقاز را که همانجا گیر کرده بودیم، سخت متنبه داشته و اثر غریبی در مزاج‌های ما کرده بود و از طرفی هم عدم کفایت خورد و خوراک مانند آن مرتاضان هند که با کف نفس از لذایمادی به تصفیه باطن می کوشند، گویا محرک احساسات رقیقه ما بود و اصلاً انسان‌ها، من خیال می کنم که در آن روزها جور دیگر شده بودند.

با همین احساسات بود که در نتیجه سوء اتفاقی میان من و کمیته ایران برای دوسه هفته ناچار از التزام گوشه پانسیون خویش گردیدم و کتمان نمی کنم که این قضیه بی اندازه برای من ناگوار بود. در این اثنا از قضا تب شدیدی گریبانم گرفت و به اضطرارم افزود.

تب اساساً مرض شاعرانه‌ای است، شبی از همان شب‌ها که سراپایم

می سوخت تاب تاب چهل درجه سلسله جنبانم گردید و شعری چندکه به حقیقت هذیانی بیش نبود به هم با فتم و بعدها که آفاقه‌ای حاصل شد سروده آن را دستی چرده با همان عنوان واقعیش هذیان نامیدم.

آقای یحیی آربین پور می نویسد: از استاد فقید هادی سینا شنیدم که گفت شبی با احمد اشتری، اسماعیل امیرخیزی، احمد بهمنیار، محمدحسیب — شهریار و دوستان دیگر در "پس قلعه" بودیم. ملک الشعرا ی بهار هم حضور داشت. شبی بود صاف و آرام و روشنائی مهتاب از خلال برگ‌ها به همه جا نقره گرد پاشیده و آب در زیر درختان غلغله‌ای برپا کرده بود. من جوان بودم و حالی داشتم و در آن عالم شور و نشاط ابیات مثنوی هذیان را با خود زمزمه می کردم. بهار که تا آن روز این شعرا نشیده بود، پرسید از کیست توضیح دادم از محمود غنی زاده شاعر سلماسی و آذربایجانی... خواهش کرد یک بار دیگر بخوانم. خواندم و ابیاتی را به تقاضای او تکرار کردم. بهار سر تا پا گوش بود و آن را تا آخر شنید و گفت به آفریننده این شب و این مهتاب سوگند که در عمرم شعری به این شیوایی و گیرایی نشنیده بودم و هیچ شعری در من چنین اثر نکرده بود...

اینک ابیاتی چند از مثنوی هذیان

این که بینم عیا تاب و تب است * یا تماویر هیولای شب است ؟
اخترانند سوی من نگران * بهر جان دادن من منتظران ؟
شمع تابوت من مسکین است * این که می بینم یا پروین است ؟
از چه آفاق چنین مانده خموش * بای تا سرشده گویی همه گوش ؟
مرگ یک شاعر پندار پرست * مگر این مایه تماشایی هست ؟
ناید این بار، چه بر ماه افتاد ؟ * راه گم کرده مگر چاه افتاد ؟
وز چه رومانده عوالم میبوت * زیروبالا همه در بهت و سکوت ؟
باز این صحنه خوناب اندود * بازیک فاجعه خون آلود !
نیست در کون صدایی مطلق * بجز از ناله مرغ یا حلق
که فرو می رود اندر جگرم * سخت برنده چو یک نیشترم
می رباید زمن آرام و قرار * خواب از دیده قرار از دل زار
برو ای مرغ، چنین داد مکن * این همه بیهده فریاد مکن
که ندارد سر مویسی تاثیر * مرغ احمق، پی کار خود گیر
کاندرین ساحت گیتی حق نیست * آنچه تو می طلبی مطلق نیست ؟

" شعر هذیان در واقع فریاد اعتراض عصبی و زهرخند آمیز انسان قرن بیستم است که در میان آتش و خون به دنیا آمده عمری اسیر ماشین است و سرانجام در میان آواری از آهن و آتش و پولاد چشم از جهان فرو می بندد، فریاد انسان استعمار زده ای است که عمری استثمار شده و فریادش را خداوندان زمین و آسمان نشیده گرفته اند و راهی بجز دیار عدم نمی شناسند و در انتظار رهایی از این زندان بزرگ به تلاش عبثی زده است " ۷

(۱) حسین امید: تاریخ فرهنگ آذربایجان (ج ۱) ص ۳۷۰
 (۲) دکتر مهدی مجتهدی - رجال آذربایجان در عصر مشروطیت - ص ۱۲۱
 (۳) پیش از روزنامه فریاد یک مجله دینی از سوی پیشین آمریکائی به نام " زاربری دی باهر " به زبان کلدانی که معنی آن (طلوع روشنائی) است در اورمیّه انتشار یافته ولی چون قابل استفاده برای آذربایجان - نی ها نبود لذا می توان فریاد را نخستین روزنامه منتشره در این شهر به حساب آورد.

(۴) طاهرزاده بهزاد قیام آذربایجان در مشروطیت ایران ص ۱۲۱

(۵) محمدعلی صفوت . داستان دوستان ص ۱۶۱

(۶) یحیی آرین پور . از صبا تا نیفا ص ۳۲۹

(۷) نصرت اله نوح . روزنامه کیهان ۱۳۵۷/۵/۲۹

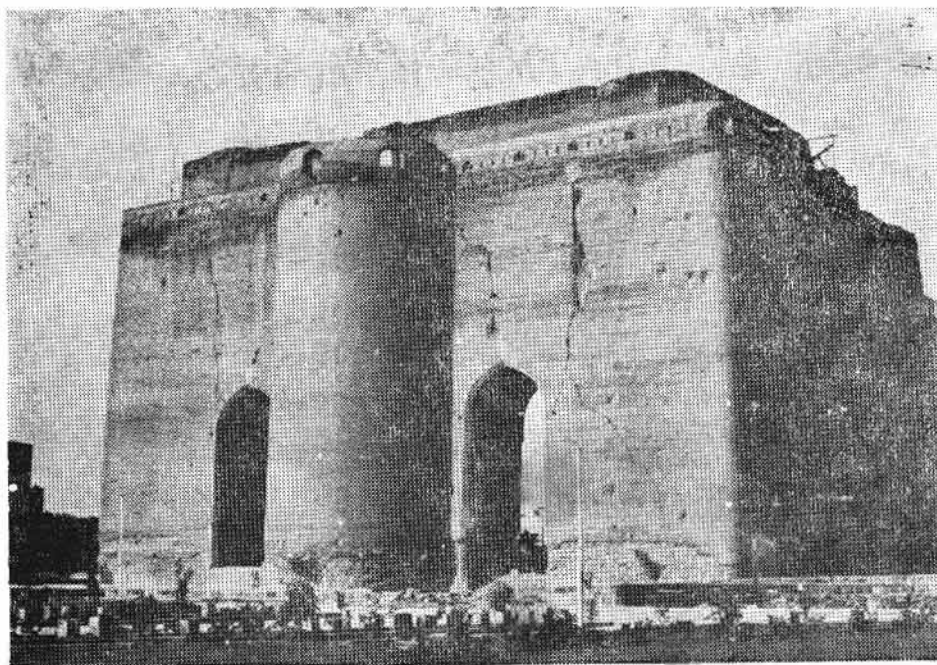
هجران خسته سی شاعری " محزون "

وفات اکتدی

دی آبی نین اونوندا آقشام ساعت ۱/۱۰ دا آذربایجانن گؤرکملی شاعری محمدعلی فخرالدینی " محزون " اوزون سوره ن خسته لیکن مونرا وفات اکتدی . رحمتلی شاعری میزین ترجمه ی حالی درگی میزین گله جک مایی سیندا! درج ائدیله جکدیر . بو بؤیوک ادبی ایتگینی مزیز همشهریلریمیزه خصوصاً وارلیق درگیسی نین اوخوجولارینا باش ساغلیغی و فریب تانری دان او مرحومه رحمت و جلاله سینه دؤزوم و اوزون عمر دیله پیریک . وارلیق

آتالار سۆزو

- * نعبایت آتا - آنا ایله اۆلچولمز.
- * سئوگی آدمی سنله وئرەر.
- * چکمه‌ین نه بیلیبر سئوئا دردینی؟!*
- * آداملارین قورخوسوندان دوز دانیشماق اولمور، وجدان قورخوسوندان - یالان!
- * اوشاقلیقدا یالان دانیشانا، بؤیونده هئچ کس اینانمازا
- * اوغرو همیشه دوغرو لوقدان دانیشار.
- * یالانچی نین ایشینی یارییاچان یانار.
- * لوطی نین دیلمینی لوطی بیلهر.
- * سرخوش بیرى ایکی گۆرهر.
- * اوزون یولون بو باشیندا یالان دانیشان، اوباشیندا اۆزوده اینانار.
- * گۆزهل کماللی گرهک!
- * خطا کاردان خطا اسکیک اولماز.
- * بزه نیرم آغادان قورخورام، بزه نیرم خانیمه‌ان.
- * کۆنول شوهن گۆزه‌لین نه آغی ، نه قاراسی؟!*
- * قاراقیز بزه‌نینجه ، طوی الهن گنه‌ر.
- * وسه‌بول اولاندا قاشادا چکهرلی، گۆزه ده.
- * عشقین ترس - آواندی اولماز.
- * اگری اوتور ، دوز دانیش.
- * اگری خطکشله دوز خط چکمک اولماز.
- * باجانین اگریلیگینه باخما ، توستونون دوز چیخماسینا باخ.
- * اصیل آل چیرکین اولسون ، بداصیل گۆزهل آلما!
- * کۆنول بیر سارایا بنزهر ، تیکمه‌سی زور ، سؤکمه‌سی آسان!
- * گۆزدن ایراق ، کۆنولدن اوزاق.
- * کۆنلو بالیق ایسته‌ین ، قویروغون سویا قویار.
- * جمال گنه‌ر ، کمال قالارا

مغرور دایان ، آئین آجیق ، اوزون آغ تک آلاها اگیل ، ارکیم ، آی ارکیم
اوندان باشقا ، سن بیر کسه اگیلمه قارشیندا گور اگیلرکیم ، آی ارکیم !

وارلیق

مجله ماهانه فرهنگی، ادبی و هنری

(به زبانهای فارسی و ترکی)

تحت نظر هیئت تحریریه

صاحب امتیاز و مدیر: دکتر جواد هیئت

تهران، خیابان ولی عصر، کوچه بیدی شماره ۱۷

تلفن عصرها ۶۴۵۱۱۷

چاپ کاویان - میدان بهارستان